

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”**

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Регионална и политическа география”

ВАЛЕНТИН ПЕТКОВ ИЛИЕВ

**ПОЛИТИКОГЕОГРАФСКИ АСПЕКТИ НА
БЛИЗКОИЗТОЧНИЯ ПРОБЛЕМ**

(НА ПРИМЕРА НА ЕТНО-КОНФЕСИОНАЛНИЯ КОНФЛИКТ В СИРИЯ)

Дисертационен труд за
придобиване на образователна и научна степен доктор
по професионално направление 4.4. Науки за земята
(География на страните – регионална и политическа география)

Научен ръководител: проф. д-р Марин Русев

София, 2023 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	4
ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	10
<i>1.1. Проблеми на дефинирането на понятията Близък изток и Сирия като обект на изследване.....</i>	<i>10</i>
<i>1.2. Близкият изток и Сирия през призмата на държавата и международното право</i>	<i>26</i>
<i>1.3. Предметна същност на работната хипотеза от гледна точка на политическата география и обществените науки</i>	<i>46</i>
ВТОРА ГЛАВА. ОСНОВНИ ЕТАПИ ПРИ ФОРМИРАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ПОЛИТИЧЕСКА КАРТА НА БЛИЗКИЯ ИЗТОК	61
2.1. Древни цивилизационни огнища и първи форми на държавност	65
2.2. Имперските модели на политическо устройство в контекста на сблъсъка между Изтока и Запада	65
<i>2.2.1. Азиатско-средиземноморски тип политикогеографски трансформации (XIII век пр. Хр. - VII век сл. Хр.)</i>	<i>69</i>
<i>2.2.2. Ислямска политическа доктрина и пространствена експанзия (VII–XVI век)</i>	<i>76</i>
<i>2.2.3. Политическо устройство на Близкия изток по време на Османската империя (XVII–XIX век)</i>	<i>87</i>
<i>2.2.4. Национално-освободителни движения (1914 - 1946) и постколониално наследство</i>	<i>101</i>
<i>2.2.5. Арабо-израелски конфликт и съвременна политическа карта ..</i>	<i>114</i>
2.3. Сирия между независимостта и панарабското геополитическо съзнание.....	119
ТРЕТА ГЛАВА. ПОЛИТИКОГЕОГРАФСКИ АСПЕКТИ НА ЕТНО - КОНФЕСИОНАЛНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В СИРИЯ	133
3.1. Оценка на съвременното географско и геополитическо положение на Сирия	135
3.2. Политикогеографски анализ на сирийската гражданска война	149
<i>3.2.1. Основни движещи сили - мотивационна основа и форми на проявление</i>	
<i>3.2.2. Основни етапи и пространствени аспекти на военно-политическия сблъсък след 2011 г.</i>	<i>153</i>

3.2.3. Проблеми на съвременното развитие	159
3.2.4. Сценарии за перспективно развитие на социално- икономическите и политическите процеси в Сирия.	166
3.2.5. Сирийският конфликт и значението му за България	171
Заключение и научни приноси	183
Литература	
Списък със съкращения	
Приложения.....	

УВОД

Близкият изток е едно от световните цивилизационни огнища, кръстопът на народи, религии и култури между Африка, Азия и Европа, световен идеологически център, геополитически възел и обект на стратегически интереси от страна на глобални външни силови центрове. Тук се зараждат използваните в продължение на хилядолетия иконографски понятия и послания със световно значение като Йерихон, Потоп, Шумер, Вавилон, Семирамида, Финикия, Шехерезада, Мойсей, Христос, Мохамед.

Близкият изток е един от традиционно дифузно влияещите ни съседни региони върху геополитическото положение на Балканите и ключово разположената в тях България с нейното население, култура и държавност.

Сирия е класическият ключ към Близкия изток – страна със стабилна етно-културна традиция, типичен пример за безкрайни политически трансформации в географското пространство.

Политически и военни международни и междудържавни конфликти съпътстват развитието на човешката цивилизация още от нейното зараждане – факт, който ги представя в качеството на основна нейна отличителна черта. Близкият изток и сирийските земи са сред основните арени на този индикативен за историческото развитие процес. Ярکو потвърждение на това, освен значимите имперски сблъсъци през Древността, Средновековието и Новото време в региона, са и постколониалните събития след Втората световна война. Само за период от около 75 години там възникват близо 20 големи междудържавни и вътрешнодържавни конфликта*.

* Представени в хронологична последователност това са: Първа Арабо-Израелска война (1947-1948); Судан (1955-2005); Суецка криза (1956); Американски военен десант в Ливан (1958); Британски военен десант в Йордания (1958); Северен Йемен (1961-1970); Партизанска освободителна война в Южен Йемен (1963-1967); Втора Арабо-Израелска война (1967); Трета Арабо-Израелска война (1973); Оман (1975-1980); Ливан (1975-1990); Израелска инвазия в Ливан (1978); Ирано-Иракска война (1980-1988); Израелска инвазия в Ливан (1982); Първа палестинска интифада (1987); Иракска инвазия в Кувейт и Първа война в Залива (1991); Втора палестинска интифада (2000); Втора война в Залива (2003); Нахлуване на Хизбула в окупираните от Израел територии от Южен Ливан (2006); Гражданска война в Сирия (2011-) и др.

Актуалност на темата

Културно-политическата и социално-икономическа специфика на Близкия изток и съвременните центробежни процеси в Сирия, движещите сили и съдържателната същност на конфликта след 2011 г., неговите регионални и глобални измерения подчертават високата степен на актуалност на настоящото изследване от гледна точка на ЕС, НАТО и интегрирането на България в техните структури. В този смисъл трябва да се разглеждат политикогеографските проблеми, произтичащи от опитите за формиране на трайно сирийско геополитическо съзнание (код / кодекс). Сравнителният анализ показва, че за разлика от нашата, сирийската държавност не е толкова силно повлияна от трансформациите след края на Студената война или че всъщност това се случва десетилетия по-късно. Не може да не се забележи и неуспешният за Дамаск дългосрочен опит за регионален хегемонизъм. Демонстрираната от Сирия висока активност за защита на национални интереси, за редица нейни регионални интеграционни приоритети спрямо съседни държави, изискват обективна оценка и от гледна точка на общия глобален интерес за запазване на мира.

Събитията от последното десетилетие поставят пред нас изключително важни въпроси за Близкия изток и по-конкретно – за Сирия като генератор на емиграционни импулси, застрашаващи националната сигурност на България в нейните културно-политически и социално-икономически измерения.

Обект и предмет на изследването

В по-общ смисъл **обект** на настоящото изследване е пространство на Близкия изток както в широките му географски граници, така и от гледна точка на неговия по-тесен типично арабски пространствен обхват. В ролята на първостепенна конкретика извеждаме Сирийската Арабска Република в международно-правно признатите ѝ граници от 1946 г., като отчитаме както политикогеографския ѝ обхват, така и излъчваното от нея геополитическо съзнание и послание.

Предмет на настоящото изследване е културно-политическата традиция в региона на Близкия изток от гледна точка на междуетнически / международни / междунационални отношения и формирането на неговата съвременна политическа карта с основен акцент върху пространствените аспекти на традиционната сирийска държавност и центробежните тенденции в нея през последните години. Като приоритетни в това отношение се извеждат правни, етно-конфесионални, пространствени природни и пространствени социално-икономически аспекти на така формулираната тема. Освен регионални индикативни репери за оценка на съвременния блискоизточен проблем и сирийските му измерения, се използват и такива, които отчитат не по-малко значимата глобална същност на изследваните процеси.

Цел и задачи на изследването

Главна цел на дисертационния труд е да се разкрият основополагащи пространствени аспекти на блискоизточната проблематика в опит да бъдат пречупени през призмата на разразилия се през последните години етно-социален конфликт в една от страните с най-древна културно-политическа традиция в света.

Постигането на така формулираната главна цел изисква последователното решаване на конкретни **задачи**, което предопределя структурата и основното съдържание на изследователската теза, заложена в дисертацията, а именно:

– изясняване на обектната и предметната същност на изследването от гледна точка на културно-политическото пространство и на оптималното дифузно интердисциплинарно съчетание на обществени науки и направления под общия знаменател на политическата география с производните ѝ акценти – политическо странознание, международни/държавни отношения, геополитика, геостратегия, конфликтология и др.

– проследяване на цивилизационната традиция и пространствената история в политическия кадастър на Близкия изток, имащи отношение към формирането на специфично геополитическо съзнание в земите на Сирия и нейните съседи и предопределящи редица външни и вътрешни конфликтни отношения.

– факторен анализ и оценка на мястото на Сирия в съвременната политическа карта на Близкия изток, на центробежните тенденции и териториалните изменения, породени от вътрешния конфликт и значимостта им за регионалните и глобални международни отношения, като се акцентира и върху възможността да се разработват прогнозни сценарии за развитие на кризисните процеси в региона и страната.

– въпреки условната обектна и предметна „отдалеченост“ на работната хипотеза, успоредно с посочените главни изследователски задачи, се създават условия за определено експониране на българската следа в изследването.

Методология на изследването

Независимо от сложния интердисциплинарен характер на изследването в зоната на контакт между редица научни области и техни взаимни съчетания, в неговата основа лежат два основни общи методологични подхода, типични като дифузно взаимодействие предимно за обществения клон на познанието – хорологичният (пространствен/географски) и хронологичният (исторически). Своеобразно свързващо звено между тях е философското разбиране на Kant (1802) за триединството на научното познание, основаващо се на понятия, време и пространство.

Така посочената обща основна методологична база не дава възможност да се обособи специфичността и главните методически подходи, типични за настоящото изследване. С най-голямо значение в това отношение, освен историческият и географският методи, са системно-структурният анализ и синтез. Използвани са също различни други количествени и качествени методи – главно математико-статистически, описателен, картографски.

Очакванията да се постигнат обективни, научно обосновани резултати от настоящото изследване предполагат използването на подходи, влизащи в приоритетите на широкия методологичен спектър на общественото познание, като цяло. В концептуален план т. нар. работна хипотеза се базира на постижения в география (природна и обществена), история, културология, политология, социология, право, икономика, демография, военно дело и други, както и редица интердисциплинарни направления като културна и политическа география (вкл. военна), геополитика, геостратегия, странознание, международни отношения, лимнология, конфликтология, сигурност и др.

Спецификата на настоящата разработка предопредели първостепенното значение на използваните документи, публикации и други споделени изследвания на редица автори със сходен на нашия тематичен интерес. За по-подробно и нагледно представяне на отделни статични и динамични явления, процеси, съотношения, баланси и пропорции са използвани десетки таблици, диаграми, схеми, карти.

Основната част от използваната в дисертацията литература и статистическа информация се базира предимно на академични и специализирани (тематично обвързани с разработваната тема) издания, научна периодика, национални статистически бюлетени, официални електронни страници на държавни и международни институции. Важен стимул и предпоставка за оптимално реализиране на поставените цели и задачи са личните впечатления на автора в редица страни в Близкия изток – 2016 г. (Йерусалим, Тел Авив, Витлеем – Израел), 2017 г. (Бейрут, Баалбек, Триполи, Тир, Бшари, Джбейл – Ливан), 2018 г. (Маскат, Низуа, Хаджар – Оман), 2019 г. (Кайро, Луксор, Асуан – Египет; Хартум, Мерое, Джебел Баркал – Судан), 2020 г. (Урфа, Антакия, Самандаг – Турция), 2021 г. (Маракеш, Уарزازат – Мароко), 2022 г. (Ербил, Корек – Иракски Кюрдистан; Аман, Ирбид, Ум-кейс, Акаба – Йордания; Босра, Дамаск, Хомс, Хама, Халеб, Палмира - Сирия).

В методологично отношение дисертационното изследване се опира на редица предшестващи трудове, засягащи политикогеографските аспекти на блискоизточната тематика – Батаклиев (1940/41), Pearcy (1964), Даков (1965), Даков и др., (1986), Ma'oz, Yaniv (1986), Димова (1986), Русев (1996, 2003, 2006), Хънтингтън (1997), Davutoğlu (2001), Гъдев (2003), Leverett (2005), Чуков (2006), Bider (2008), Грчић (2011), Попов, Ф. (2012), Евстатиев (2012), Roussev, Avdjiev (2014), Карим (2020), Попов, Н. (2016), Альсулейман (2022) и др.

Изказвам своята искрена благодарност за предоставената възможност да защита дисертационната си теза в Геолого-географски факултет на СУ „Свети Климент Охридски” и по-конкретно за методологичната и организационната подкрепа от страна на научния колектив на катедра „Регионална и политическа география”.

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1.1 Проблеми на дефинирането на понятията Близък изток и Сирия като обект на изследване

От гледна точка на основния обект на изследване географията може да бъде условно поделена на глобална и регионална. Последната от своя страна може да се разглежда на няколко пространствени нива. В най-едър план се открояват отделните континенти и/или цивилизационни региони. Като междинно обектно ниво могат да се разглеждат отделните страни/държави*, отличаващи се с големи различия помежду си по отношение на географски, демографски, икономически, военен потенциал и други характеристики. В най-тесен смисъл регионалната география се отнася до вътрешните пространствени различия в дадена страна/държава.

Тълкуването на географията на страните се отличава методологично в отделните географски школи на света. Руската например използва понятието „страноведение“ (странознание). Немското странознание (Landeskunde) издига за цел интегрирането на всички слоеве на ландшафта „чрез взаимовръзките на въздействие на ландшафтните типове, за да се разкрие едно цялостно разбиране на страната, т.е. нейния тотален характер (Стоянов 2009). Другите западни школи (предимно английската и американската) изследват различията в обитаваното културно-политическото пространство предимно чрез използване на понятието „регионална география на света“.

Съвременното разбиране за регионална география на света / география на страните / странознание (*Приложение I*) може да бъде предметно разграничено в няколко основни направления: комплексно, тематично, проблемно, сравнително и историческо странознание. В още по-широк

* Понятието страна в географията трябва да се разглежда по-общо и с много широк тълкувателен спектър. То може да се отнася до част от континент (Сахара, Сибир, Скандинавия, Балкани, Родопи и др.). Така като страни може да се разглеждат части от държави или група от държави. Понятието държава има строго определен политико-географски и юридически смисъл, като се отличава конкретна площ и граници. Така всяка държава може да бъде обозначена и като страна, но не всяка страна може да представлява държава. Например някои от страните са зависими територии, политически подчинени на определена държава.

предметен смисъл се налагат и други видове странознание като културно, политическо, военно, икономическо и др. От тази гледна точка, настоящото изследване е пряко обвързано с проблемното странознание, като засяга и редица съпътстващи културни и военно-политически аспекти, както и фундаментални концепции от конфликтологията.

Географските наименования на отделните части от обитаемостта пространство се формират, изменят и налагат като традиционни в резултат от продължителното комплексно влияние на разнообразни природни и обществени фактори (*табл. 1*). Това важи в най-голяма степен за регионите, където възникват най-старите цивилизационни огнища като Либия, Египет, Европа, Елада, Анадол, Финикия, Месопотамия, Мидия, Колхида, Ариана, Персия, Туран, Бактрия, Индия и много други (*Приложения 2, 3, 4*).

Макар и много по-късно, част от посочените историко-географски области придобиват обобщен иконографски* израз чрез понятието Близък изток. То се налага като словосъчетание още през Късното средновековие, но независимо от това все още има многовариантни начини за дефиниране на неговия териториален обхват, граници и културно-политическа характеристика. Те се наслагват по специфичен начин в публичното пространство и научната литература чрез фаворизиране на едни характерни особености за сметка на други.

Така днес едни и същи територии биват синонимно обозначавани като Близък или Среден изток. В някои формулировки териториалният им обхват се разширява в посока към Северна Африка и Средна/Централна Азия. Критериите за това са твърде разнообразни – природни дадености, етно-конфесионален състав, културни и политически особености, като понякога се прилага и тяхното смесване.

* Иконография в географията (от гръцки: εἰκονογραφία — образ, изображение, портрет) – формиране и развитие на отношения между човек и природна среда посредством система от стилизирани символи, образи или представи, тяхната структура и характер, като важно условие за формиране на етническа и/или политическа идентичност. Може да се приеме като условна част от поведенческата география, но нейните основи са по-скоро част от психологията, която дава отражения върху отделни аспекти на философията, антропологията, лингвистиката, географията и др. Особено важна роля за пространствените им аспекти играят т. нар. когнитивни карти (в относително по-тесния смисъл на тяхното тълкуване)

Таблица 1. ТОПОНИМИЧНИ АСПЕКТИ НА СТРАНИТЕ ОТ БЛИЗКИЯ ИЗТОК, СЕВЕРНА АФРИКА И КАВКАЗ

СЪВРЕМЕНО НАИМЕНОВАНИЕ	ДРЕВНО НАИМЕНОВАНИЕ	МЕСТНО НАЗВАНИЕ*	МАКРОРЕГИОН
Азербейджан	Албания, Ширван	Азербайджан	Кавказ
Алжир	Нумидия	Алжир ал-Джазанийя	Северна Африка
Армения	Армения	Хайстани Ханрапетутюн	Кавказ
Афганистан	Бактрия, Балх	Афганистан	Средна Азия
Африка	Либия	Ифрикия	Африка
Бахрейн	Бахрейн	Бахрейн	Персийски/Арабски залив
Грузия	Колхида	Сакартвелос	Кавказ
Египет	Египет	ал-Миср	Северна Африка
Израел	Галилея, Юдея	Израел	Източно Средиземноморие
Ирак	Месопотамия, Шумер, Акад, Вавилония, Асирия	Иракийя	Близък изток
Иран	Персия, Ариана, Мидия, Хорасан	Иран	Близък изток
Йемен	Асир	Йаманийя	Арабски полуостров
Йордания	Арабия, Сирия	Урдунийя	Близък изток
Катар	Катар	Катар	Персийски/арабски залив
Кипър	Кипър	Киприаки	Източно Средиземноморие
Кувейт	Кувейт	Кувайт	Персийски/Арабски залив
Мароко	Нумидия	ал-Магрибийя	Северна Африка
Мавритания	Трараза, Адрар, Тагант и Бракна	Мауритания	Западна Африка
Либия	Триполитания, Киренайка, Фаззан	Либийя	Северна Африка
Ливан	Финикия, Левант	Лубиания, Шам	Източно Средиземноморие
ОАЕ	няма	Дауат ал-Амарат ал-Арабийя Мутахада	Персийски/Арабски залив
Оман	Уман, Мускат	Оман	Арабски полуостров
Палестина	Филистимлия	Филистайн, Шам	Източно Средиземноморие
Саудитска Арабия	Недж, Хеджаз, Арабия	ал-Арабия ас-Саудия	Арабски полуостров
Сирия	Левант, Сирия	Сурия, Шам	Източно Средиземноморие
Судан	Нубия	Судан	Африка
Тунис	Картаген, Ифрикия	Тунисийя	Северна Африка
Турция	Анатолия, Анадол, Кападокия	Туркийе	Мала Азия, Източно Средиземноморие

По транскрипцията на: Божинов и др. (2007)

Едно от най-често срещаните определения за Близък изток гласи, че „това е регион, доминиран от население, изповядващо ислямската религия (в различните ѝ направления), на чиято база се е разпространил и утвърдил арабският език (в различни диалектни форми) и арабската етно-културна идентичност. Това е неоспоримият център на арабо-мюсюлманската цивилизация. Успоредно с това трябва да се отчита и фактът, че неговият внушителен като пространствен обхват териториален масив, поради определени природни ограничения, не е водещият в мюсюлманския свят от гледна точка на демографска тежест. Необходимо е също да се отчита и това, че твърде широкото географско разпространение на арабския език се съпровожда от значителна диференциация на различните му диалектни форми.

Трансформацията на понятията Близък изток и Сирия като териториален обхват се променя с течение на времето и често отразява национални схващания за региона. Наложилата се у нас концептуална рамка и представа за политикогеографския му обхват е отражение на многопластови фактори.

Европоцентричната гледна точка за света, се формира още по време на древните Елада и Рим, когато се оформят понятията Мала Азия, Колхида, Либия и др. По подобен начин започва обозначаването на земите на югоизток от Европа и Източното Средиземноморие под наименованието Ориент*. Тук е необходимо да се изясни и произходът на първите опити за обозначаване на териториалния обхват на понятия като Европа и Азия, както и много по-късно появилите се арабски Магреб (в Африка) и арабски Машрик (в Азия). Тяхната етимология е в много голяма степен обяснима чрез тълковния превод на понятията изгрев (изток) и залез (запад).

Противоположна на европоцентричната гледна точка намираме в цивилизационните огнища на древна Индия. Там представата за земите на

* Ориент (от латински *Oriente*) – Изток

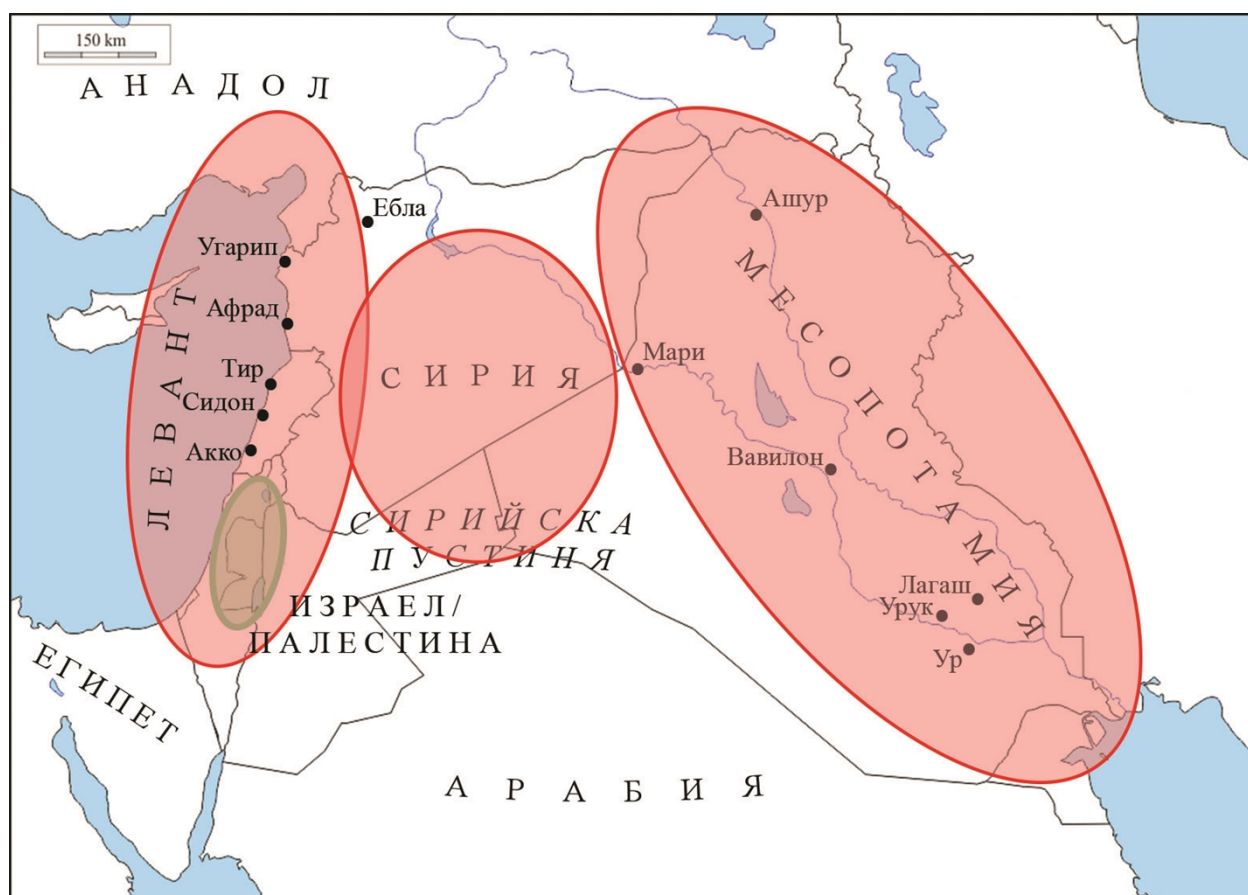
запад се формира на база религиозния мироглед на древния хиндуизъм. Неговата кастова ценностна система не предполага възможност за цивилизационно интегриране на „варварското“ население, наречено „млеча“, обитаващо съседните западни земи. Едно от малкото изключения в това отношение е частично интегрираната към субконтинента историческа област Гандара (съвременен Източен Афганистан), играеща ключова роля във формирането на Ведическия канон (Bronkhorst, 2016). Това е вратата, през която нахлуват нашественици като като Александър Македонски, саките, хуните и др.

На север от Персия-Ария е разположена областта Туран. Това е обширна равнина, разположена в Североизточен Казахстан, Северозападен Узбекистан и Туркменистан. На север граничи с Казахското плато, на изток - подножията на Тяншан и планинската система Памир-Алай, на юг - Копетдаг и на запад - Каспийско море. Това е територията, приемана като родина на тураните* които някои учени считат за предтечи на арианите (индоевропейците) в Европа и Азия (Encyclopedia Britannica, 1975). Гумильов (1990) обаче определя тураните по-скоро като завоеватели, подчинили населението на съвременен Иран.

През Средновековието е прието освен Югозападна Азия с Ориент да се обозначават и земите от Югоизточна Европа, Източното Средиземноморие, Египет (във възможно най-широкото му пространствено историческо разбиране) и дори страни в Кавказ и Каспийския басейн. В определен исторически период (XVI – XVII в.) най-ефективен начин за обозначаване на региона е чрез обхвата на Османската империя. Така под формата на негови съставни части в едни или други епохи се приемат страни, които често се включват в териториалния обхват на историко-географски области като Плодороден полумесец, Финикия и Левант, Сирия, Ливан и Палестина (фиг. 1).

* Такъв пример за хипотеза за тураните и иранците е, че това е един етнос, а разделението между арийците номади и уседналите арийците (персите) е на религиозна основа. Първите запазват култа към девите, а вторите приемат зороастризма (Гумильов, 1990)

Фигура 1. ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКИТЕ ОБЛАСТИ В БЛИЗКИЯ ИЗТОК ПРЕЗ ДРЕВНОСТТА

Обхватът на т. нар. Плодороден полумесец още от дълбока Древност (на база откритите археологически и текстуални доказателства) се отнася до земите на съвременните държави и територии на Израел, Ирак, Йордания, Ливан, Палестина, Турция и Сирия. Тук под влияние на специфични хидро-климатичните условия възникват ранните цивилизации на Шумер и Акад във водосборните басейни на Тигър и Ефрат. Благоприятните природни условия в земите, прилежащи към Източното Средиземноморие (западния част на Плодородния полумесец), са предпоставка за възникване на древни центрове като Угарит и Ебла (дн. Сирия), Библос (дн. Джбейл, Ливан), Йерихон (Палестинска автономия) и др.

Земите, разположени между Тигър и Ефрат, получават наименованието Месопотамия*. Областта по Средиземноморското крайбрежие на днешните

* Месопотамия – Двуречие, извлечено на база буквалното описание от ясно определената природна граница, оформена от речните руслата на реките

държави Ливан и Сирия е исторически известна под наименованието Финикия, а територията между откъд крайбрежието до водосборния басейн на р. Ефрат – като Сирия.

Финикия се налага като исторически термин за древна страна, разположена върху тясна крайбрежна средиземноморска ивица, западно от планината Ливан. Представена е предимно от градове-държави като Тир, Сидон, Библос. Основният поминък на тяхното население е свързан с корабостроене (развито на базата на ливанския кедър), морска търговия, риболов, крайградско земеделие и свързаните с тях различни занаяти. През Средновековието това историко-географско пространство става известно като Левант* – едно от синонимните названия на страните от Източното Средиземноморие (Гърция, Турция, Кипър, Сирия, Ливан, Израел, Палестина, Египет). В по-тесен смисъл с него се обозначават предимно Сирия, Ливан и Израел. Топонимичното им присъствие на историческите карти е инспирирано от проспериращите средновековни морски сили като Венеция, Генуа, Пиза и др.

Успоредно с това (особено с началото на Великите географски открития), постепенно като Ориент, започва да се налага и португало-испанското разбиране за глобалното понятие Изток в посока Индия, Индокитай, Индонезия, Китай и Япония. По-ясна географска диференциация се получава едва след разграничаването на понятията Близък, Среден и Далечен изток.

Местната близко– и средноизточна цивилизационна традиция се базира на оригинални топонимични подходи към самоназвания, свързани с природната специфика и многопластово културно-историческо развитие – Магреб/Машрик, Ханаан, Юдея, Галилея, Ашур, Урарту (Мидия), Мана (Албания**, Ширван), Вахтанг, Кахетия, Иран, Туран, Партия, Карахан, Бактрия, Коканд, Хорезъм, Кушан, Пенджаб, Хиджаз, Асир, Йемен (*Приложение 5*) и др.

* Левант – от френски *Levant* и италиански *Levante*

** Името привидно съвпада със съвременната балканска държава, но възниква като държавност на територията на съвременен Азербайджан

През Средновековието, след арабо-мюсюлманските завоевания през VII в. наименованията на тези земи претърпяват нови промени, отразяващи етно-лингвистична трансформация. Така регионът, известен под историческото наименование Месопотамия, в условията на утвърждаване на арабския език става известен като Ирак (т.е. бряг). Съвременните държави Ирак и Иран в арабоцентризма са „двата Ирака“ (двата бряга), като това наименование не само отразява източните краища на Тигър и Шат ал-Араб (сливането на Тигър и Ефрат). То има за цел и едно етнополитическо внушение за принадлежността на тези територии към арабизма. Като база се използва етническият състав на населението, доколкото и югозападните територии на съвременен Иран, са етнически белязани именно от арабското пригранично присъствие (провинциите Хузестан и Илам).

Крайбрежните зони на древните Финикия, Сирия и Палестина стават известни след арабските завоевания под наименование Шам (араб. *север*). Неговата етимология често се поставя в основата на политикогеографското внушение, наложено от ислямистките групировки в района в опита им за подмяна на традиционното самоопределение на местното население. Същото се отнася и до историко-географското понятие Хорезъм по отношение на културно-политическата традиция в Средна Азия.

В Африка, древното име Либия е изместено от арабското наименование Ифрикия, което означава „разделена, откъсната земя“. Това наименование на континента произхожда от възприятието на арабите, че териториите на запад от Червено море и долината на р. Нил са откъснати от останалия им познат свят от пустинята Сахара (Хасан ибн Мохамед/ Лъв Африкански, 1600).

Подобна промяна претърпява и етимологията на Палестина. Тя е видоизменена от арабите наименование, след превземането на Йерусалим от арабския военначалник Умар Кхатаб. Той преименува областта/ военната зона (ар. *джунд*) на Филастан, по подобие на древното название на крайбрежната зона Филистимлия (Encyclopedia ..., 2000). Що се отнася до Ливан, могат да се посочат аналогичните Либнато (от асирийски), Либнон (арамейски), Лебнон (иврит), Либанос (гръцки) и Лобнан (арабски). Общият

им корен обаче ни отвежда към две възможни значения. Първото се отнася до тамяна, а второто е свързано с белия цвят на снега, който е покривал високите части на Ливанската планина (Гоцева и др., 2004). Обхватът на този регион се тълкува многовариантно от различните изследователи. Като основа те използват традиционните методи, базирани на природногеографското пространство, езика, етно-конфесионални различия, политикогеографски критерии и др.

Пространствената принадлежност е по-трудно приложима поради специфичното разположение на страните в Югозападна Азия, относителната им близост до централните части на континента и пряката сухоземна връзка с Африка (Суецки провлак). Арабският полуостров има ясно изразени водни граници с Червено и Арабско (Оманско) море, Персийски (Арабски) залив, а с известна условност – и тясната връзка през Суецкия провлак. Поради спецификата на възникване на арабо-ислямската култура той може да се разглежда като безспорно съвременно ядро на понятието Близък изток. Широко отворената континентална връзка към старите цивилизационни огнища на север от 30-я паралел разширява пространствения обхват на настоящото изследване като му придава по-висока степен на обективност. Именно оттук – някогашната римска провинция Арабия (на територията на съвременна Йордания), от северозапад на югоизток започва постепенното дифузно налагане на термина върху територията на целия полуостров.

Сред природните фактори, благоприятстващи приобщаването на северните блискоизточни територии към възникналата през VII в. нова религиозна идея, трябва да се посочи постепенно изменящата се природна зоналност. Така преобладаващите пустинни условия на полуострова стават стимул за културно-икономическо присвояване на по-благоприятните полупустинни и степни условия на северните територии от региона. Най-ценни в това отношение стават хидро-климатичните условия на Двуречието, Източното Средиземноморие, а в по-широк план и долината на р. Нил. На по-късен етап пространствено разширяващата се арабско-ислямска вълна започва да се подчинява в много по-голяма степен на културно-политически

Съвременното пространствено тълкуване на Близкия изток в най-тесен (класически) смисъл включва Саудитска Арабия, Йемен, Оман, ОАЕ, Катар, Бахрейн, Кувейт, Ирак, Йордания, Израел, Ливан и Сирия*. Сред арабските народи този обхват е известен с понятието „Машрик“, но към него е прието да се включват също Египет и Судан. Това обаче създава условия за допълнително пространствено разширяване на Близкия изток към останалите арабски страни в Северна Африка – т. нар. Магреб (*фиг. 2*). В този смисъл трябва да се приема и позицията на Чуков (2006), който придава първостепенно значение на понятието Арабски Близък изток.

Арабски страни в Близкия изток

Неарабски страни в Близкия изток

Други страни

Като периферни за Близкия изток пространства е прието да се обозначават също Турция, Иран, Афганистан и дори страните от Кавказ и Средна Азия. По този начин постепенно се налага и трансформираното понятие арабско-ислямски регион, което привлича дифузно и контактно

19

разположени страни от Сахел/Судан, полуостров Индустан, Западен Китай, части от Руската федерация и Югоизточна Европа. Интересен паралел между геополитическата значимост и обвързаност на Близкия изток с Кавказ и Балканите прави Гъдев (2003).

Посоченото пространствено разширение води до видима трансформация на използваните критерии от културни (етно-религиозни) към политически. Така междинното понятие арабско-ислямският регион придобива очертания, които могат да се маркират по-сполучливо и чрез понятието ислямски свят. Към него причисляват и страни от Малайския архипелаг, Индустан, Екваториална Африка и дори Южна Америка.

Понятието Среден изток (*Middle East*) възниква в началото на XX в. като алтернативно наименование на Изтока (*Orient*) и Близкия изток (*Near East*). Постепенно то се налага като основно за западния политически елит, а оттам и в световната дипломатическа практика. Често обаче се правят и опити за разграничаване на две по-тясно разбирани пространствени понятия – Близък изток (в смисъла на Машрик) и Среден изток (Иран, Афганистан, а понякога условно Пакистан и дори републики от бившия СССР).

За ролята на Средиземноморието като географски фактор и граница за формирането на Близкия изток пише английският историк Тойнби (2001). Той защитава тезата, че Средиземноморието е люлката на западната цивилизация, изразена чрез елинската култура, римския политически ред и разпространението на християнството. По неговата източна периферия обаче, се утвърждават „реликтни“ народи и култури с оригинална древна идентичност, голяма част от които устоява както на западната християнска културна експанзия, така и на силните цивилизационни импулси, излъчвани в последствие от господстващия сунитски ислям.

Значителна част от населението на Близкия изток постепенно усвоява много от привнесените културни заемки. Същевременно отличителна черта на много от реликтните области са неблагоприятните природни условия, които стават среда за изолирано развитие с по-ниска степен на въздействие от съседни политически центрове. Такива са религиозните общности на

маронити и друзи в планинските долини на Ливан, синкретичната култура на язидите в Синджарската планина в Ирак, арамейските лингвистични райони, разпръснати в днешна Сирия и др.

Пустинята Сахара се възприема от Бродел (1949) като „второ лице на Средиземноморието“. В широк смисъл той я възприема като сборно наименование на обширно и разпръснато жизнено пространство от топли пустини между Атлантическото крайбрежие и Иран. Тяхна граница, освен Средиземно море са както южноруските степи, така и студените пустини на „азиатския център“, формирали през XIII – XIV в. т. нар. „монголски път“. Самите покрайнини в Африка и Близкия изток, които се мият от Средиземно море, се определят от него като „по-голямо Средиземноморие“.

Земите на изток от планината Антиливан, където започва Сирийската пустиня е мястото, където според Бродел се зараждат най-типичните за XVI в. номадски племена – арабите. Така регионът придобива специфичен природно-обществен облик. В климатичен аспект, това е зоната на сблъсък на влажни атлантически с горещи тропични въздушни маси. В цивилизационен смисъл сблъсъкът е между християнство и ислям. Така авторът достига до обяснението за причините, принудили Филип II да се оттегли от Средиземноморието и да насочи своята външна политика към Атлантика. Сред потенциалните последици от това (заедно с падането на Константинопол) много автори посочват упадък на италианските градове-държави и основните им търговски партньори по крайбрежието на Леванта – една от крайните точки на известния „Път на коприната“.

В руската културна традиция (а оттам в българската, сръбската и др.) се запазва изначалното наименование Близък изток, обективно отразяващо близостта до широкото тълкуване на понятието Европа (вкл. Руската равнина), като своеобразен противовес на Далечния изток (Япония, Китай, Индокитай и др.). Терминът Близък изток се налага след XVI век, измествайки Ориента, но в последствие е заменен от много по-широко използвания от държавите в света Среден изток (*англ. Middle East*).

Англезичният термин Middle East е въведен от американския морски адмирал и виден геополитически изследовател Mahan (1902). Той получава широка популярност благодарение на поредицата от статии с сп. Таймс, написани от Chirol през периода 1902–1903. Според него обаче Middle East е с по-ограничен обхват и следва да се отнася само до земите, граничещи с Индия или имащи отношение към военната и политическа стабилност на Британския Радж (Вицекралство Индия) – Персия, Ирак, източното крайбрежие на Арабския полуостров, Афганистан и дори Тибет. Сходно мнение изказва и британският генерал Томас Гордън (1788–1841), който обаче смята, че Персия и Афганистан трябва да се обособят в самостоятелен регион, който да играе ролята на буфер между британските и руските имперски интереси.

Опит за предефиниране на термина Близък изток прави Hogarth (1902), като включва и територии от Балканите до Иран, Североизточна Африка и Арабския полуостров.

Утвърждаването на понятието Среден изток във възможно най-широк пространствен обхват става от известни британски държавници като Кързън, Сайкс и Чърчил. След Първата световна война последният е начело на новосъздадения британски държавен департамент „Среден изток“. Съвременни представители на иранската позиция като Farrokh и Vasseghi (2017) акцентират върху значимостта на нефтените запаси при критериите за определяне обхвата и границите на региона. Те и други автори залагат също и на значимостта на политическия обхват на Средния изток, в т. ч. и на неговото колониално тълкуване. Такъв подход може да бъде и фактологично защитен през призмата на британската колониална и американската неоколониална линия на геополитическо поведение след XVIII–XIX в. Едно от доказателствата за това е и наименованието на главното командване на британските въоръжени сили с главен щаб в Кайро през Втората световна война (Beaumont and other, 1988).

Що се отнася до Иран, налагането на идеята за пространствена принадлежност към Близкия (Средния) изток е резултат от влиянието на два фактора – огромният потенциал като мюсюлманска страна и значителните ѝ нефтени запаси. От своя страна Афганистан освен към близко/средно източната тематика, може да се разглежда и като гравитираща към придобилото постсъветски смисъл понятие Средна Азия. Същевременно трябва да се отчита и фактът, че страната е член и тясно търговско-икономически обвързана с Асоциацията за регионално сътрудничество в Южна Азия (SAARC).

Редица доводи за спорния обхват и граници на Близкия/ Средния изток представя Öztürk (2017), а Piercy (1964) смята, че те не подлежат на дефиниране. Според Корм (2005) дори е необходимо преодоляване на крайния арабоцентричен подход, изключващ значимостта на другите културни пластове и етноси в региона. Като ефективен общ географски знаменател той предлага да се използва пространството на Южното и Източното Средиземноморие, вкл. Анадолското, Арменското и Иранското плато. Така се дава дължимото и на другите два основни имперски етноса в региона – персите и османските турци, които дълго време владеят големи арабски територии. Като допълнение към тези доводи според нас може да се приеме и фактът, че Истанбул* е център на халифата през 1517–1924 г.

Особен политически статут с висок конфликтен потенциал в Близкия изток има Израел. Важни индикатори в това отношение са етно-конфесионалните различия с другите страни в региона, много по-високата степен на социално-икономическо и технологично развитие, голямата военната мощ, тясната стратегическа обвързаност със западния свят и др.

По отношение на етно-конфесионалните характеристики на Близкия изток специфично място в региона заема Судан (в исторически план – заедно с вече независимата, нова държавност на Южен Судан). Условно тази част от световното политическо пространство (заедно с Етиопия) може да се

*Официалното наименование на Истанбул до 1930 г. е Константинопол.

възприеме и като част от антропологичната граница между Северна и Екваториална Африка. От историческа гледна точка страната е феномен, който се формира още от времената, когато приемането на исляма се отчитало равнозначно заедно с разпространението на арабския език и култура. С навлизането на арабите на юг по долината на р. Нил населението на историко-географското понятие Судан (буквално „*земя на черните*“) е постепенно езиково, религиозно и културно асимилирано, независимо от твърде различната негова расова принадлежност.

Общ културногеографски фактор за Средна Азия като една от дифузните периферии на Близкия изток е ислямът. Етнически Таджикистан има предимно ираноезично население, а другите страни са тюркоезични. Общата им история прозира в историческия епос на Фердуси – Шахнаме (края на X век). Шива (2013) прави реконструкция на политическата география в региона на Централна Азия през този период на база топонимията, съдържаща се в епоса и други древни писмени източници. Подобен подход, но на базата на анализа на Авестата (свещените текстове на зороастризма) следват други изследователи, които използват синонимно както Средна, така и Централна Азия. Включването на посочените древни страни (заедно с кавказките) в пределите на Руската империя и СССР) през XIX–XX в. всъщност се оказва и един от решаващите фактори за наложилото се днес обособяване извън обхвата на Близкия (Средния) изток.

Пространството на юг от Сахара днес е известно като Сахел*, но до XIX в. се нарича Судан. Типични представители на тази географска област са Сенегал, Мали, Буркина Фасо, Нигер, Чад и южните територии на Судан. С изключение на последната новото понятие е постепенно наложено за останалите страни от французите при колониалното им движение от атлантическото крайбрежие към вътрешността на континента.

За изясняване същността и пространствения обхват на използваните в изследването историко-географски наименования може да се използва *фиг. 3*.

* Сахел – природногеографската област в днешна Мали между горните течения на р. Нигер и р. Сенегал.

Фигура 3. ИСТОРИКО–ГЕОГРАФСКИ ОБЛАСТИ В БЛИЗКИЯ ИЗТОК И СЪСЕДНИТЕ ПРОСТРАНСТВА

Сирийските земи са типичен пример за историко-географска топонимична устойчивост. Името на страната не се променя още от дълбока Древност, независимо от многобройните миграционни вълни и изменения на политическата карта в Близкия изток. Най-широко разпространената теория за етимологията на името ѝ е, че то е тясно свързано с държавността на древната Асирия (XXI–VII в. пр. Хр.). Незначителната лингвистична разлика е резултат от изпускането на префикса *a~* в древногръцкия език, а най-типичен пример за това са трудовете на Тукидит (ок. 455 г. пр. Хр. – ок. 397 г. пр. Хр.). Според американския изследовател Tvedtnes (1981) обаче името Сирия е древноегипетска транскрипция, заимствана от племето Хури.

Друга версия е свързана с анализа на старозаветни текстове от Мойсей (глава 3:9). Така Сирия се свързва с аморейското название Сенир. От своя страна Pipes (1990) смята, че произходът ѝ е от Сирион – наименование, с което жителите на финикийския град Сидон (дн. Сайда) обозначават източно разположения планински връх Хемрон (2814 m). Вероятно така постепенно Сирия се налага като географска посока и пространство далеч зад посочения

върх, утвърждава се през елинистичния период (IV–I в. пр. Хр.) и е възприето от следващите културно-политически формирания в Близкия изток.

Традиционните граници на страната Сирия като историко-географска област в най-широк смисъл опират в Средиземно море, планината Тавър, река Ефрат, Арабия и Египет (вж. стр. 15, фиг. 1). Този пространствен смисъл се влага и от Запада през Средновековието (*Приложение б*). Арабските завоеватели обаче още през VII в. налагат името Шам (*север*) за обозначаване на посоченото пространство. Необходимо е да се уточни, че днес то се използва като специфично фундаменталистско понятие с пропагандна цел от представителите на радикалния ислям в опит да се подчертае неговата безспорна религиозна и геополитическа принадлежност. Типичен пример е опитът да се легализира на по-високо политическо ниво от лидерите на мимолетно съществувалата държавност ДАИШ / ДАЕШ*.

Собственото арабско произношение на страната е *Сурийя*. В миналото то има по-общ пространствен обхват, а днес се използва за обозначаване на конкретна държавност и национална идентичност.

1.2. Близкият изток и Сирия през призмата на държавата и международното право

Държавознанието е един от фундаментите в развитието на обществените науки. Отделни негови фрагменти намираме още в законите на Хамурапи (XVIII в. пр.Хр.), Петокнижието на Мойсей (XIII в. пр.Хр.), индийският законник “Ману” (VI–V в. пр.Хр.), философските идеи на Конфуций (VI–V в. пр.Хр.), Херодот (V в. пр. Хр.), Платон (V–IV в. пр. Хр.), Аристотел (IV в. пр. Хр.), Фей (IV–III в. пр.Хр.), Цицерон (II–I в. пр. Хр.) и др. Подобни трудове с акцент върху определени географски аспекти в изследването на отделни държави и заобикалящия ги свят имат Ератостен (III–II в. пр. Хр.), Полибий (III–II в. пр. Хр.), Птолемей (I–II в. сл. Хр.) и др.

* Съкращение от арабски език – *Ад-Даула ал-Ислямийя фи'л-Ираак уа аш-Шам*. Последната дума (Шам) е вече посоченият съвременен ислямистки вариант за обозначаване на Левант / Сирия (Чуков, 2016). На английски език съкращенията са две: ISIL / ISIS (Islamic State of Iraq and Levant / Syria). У нас е прието съкращението ИДИЛ (Ислямска държава Ирак и Леванта).

Изследването на държавите като най-висша форма на политическа организация на географското пространство изисква познаване на редица съвременни теоретико-методологични въпроси в областта на политологията, правото, политическата икономика, социологията и редица други клонове на обществените науки. По терминологията на Каледин (1996) държавата е и обект, и предмет на теоретичното познание, формирало се под въздействието на конкретни геопропространствени условия. Същият я разглежда като резултат от постепенна смяна на изследователските научни парадигми* – „Комплексна държавно-описателна“, „Широка антропо-географска“, „Тясно държавно-геополитическа“ и „Дейностно-обществена“.

В най-общите правни, социално-философски и политологични теоретични постановки държавата се разглежда в триединство от гледна точка на нейния произход, формиране и съществуване. В зависимост от акцентите във всяка една от тях се формират и три основни предметни като проблематика изследователски подхода:

- Политико-философски, основаващ се на античната традиция. При него държавата се разглежда като средство за регулиране на отношения между управляващите (властта) и преобладаващата част от обществото;
- Правово-организационни, в които се акцентира върху юридическата същност на държавата и законовите рамки в организационния живот на обществото от гледна точка на хегеловия държавен формализъм;
- Класово/социално-корпоративни, в чиято основа стои марксистката теория за противопоставянето между интересите на труда и капитала, между отделни социални прослойки или професионални групи.

Еволюционното / революционно (стохастично) развитие на държавните образувания е резултат от сложни и многообразни процеси, отличаващи се с редица историческо-географски особености. Въпреки това е възможна и обобщена хронологична схема на тяхното развитие:

* От *παράδειγμα* (*paradeigma*) – буквално *модел, пример*. В научната теория се използва за обозначаване на мисловния модел; на конюнктурно наложил се през определена епоха набор от практики в изследванията на дадена наука.

- Генезисът на държавността още в най-стари времена протича чрез постепенни трансформации по линията семейство – род – племе – племенен съюз – държава*. През класическата античност най-често срещаните форми на държавна организация са военна демокрация, републиканско управление, монархически и деспотични режими;
 - През Средновековието се съхранява силната деспотична и монархическа власт. Кръвно-родствените връзки пораждат власт от сеньориален тип, свързваща господаря с неговите васали. Доминира абсолютистката монархическа форма на управление. И на Изток, и на Запад се съхраняват форми на неикономическа принуда. След XIII в. първо в Западна Европа, а впоследствие и в редица страни от Новия свят започва постепенно да се изграждат основите на нови форми на държавност, основаващи се на деперсонализация на властта. Все по-голяма роля в обществената йерархия придобиват не отношенията на лична зависимост, а институционалните и служебните отношения;
 - Докато на Изток монархическата и имперската форми на държавността консервират редица архаични обществени структури и форми на лична зависимост и неикономическа принуда, в Европа и Северна Америка завършва процесът на етническо, икономическо и културно-политическо консолидиране на нациите, които стават основа за формирането на нов тип държавност. Постепенно започва да намалява значимостта на традиционни нейни форми, обозначавани с понятия като „владения“, „земи“, „княжество“, „графство“, „деспотство“, „кралство“ и други**.
- На преден план в обществото излизат проблемите, засягащи правата на човека и неговите конституционни отношения с централната власт.

* Освен посочената класическа от културно-политическа гледна точка хронологична съподчиненост, могат да се използват и редица други функционални методологични схеми на исторически формирани се класификационни елементи. Бърдаров (2012) например предлага институционална схема за обозначаване на подобен тип идентичности, в която последователно отразява своеобразна приемственост от вида семейство-род-племе-етнос и пр. По подобен начин Недин (1996) представя конкретната връзка между етнос, територия и държава.

** Близкият изток се отличава със специфични форми и термини за обозначаване елементите в политическа организация на пространството, които са представени в точка 2.2.

Същевременно имперската държавна организация на обществото върху големи части от политическото пространство постепенно започва да отстъпва пред федералната или конфедералната. Последните две се оказват надежден изход от конфликта между унитарността и господството на центъра, от една страна, окрайнините и етническите общности, от друга;

– На запад се характеризира с разширяване федеративните и конфедеративните процеси и прерастването им в нови интеграционни междудържавни форми. Вътрешнополитическите процеси са белязани от формирането на основните принципи на модерното гражданско общество и правовата държава.

Според Бъчваров (1999) държавата е суверенно териториално образувание, обслужващо политически, стопански, социални и отбранителни интереси на нейното население. Държавата е основен институт на политическата система на обществото, организиращ, направляващ и контролиращ съвместната дейност и отношенията на хората, обществените групи, класи и асоциации. Тя представлява централизиран институт на властта в обществото и концентрираното осъществяване на тази власт чрез политиката. Затова и в теорията, и в практиката тези три понятия – държава, власт и политика твърде често почти напълно се отъждествяват. В политологическите науки и в политическата философия, в частност, почти до края на XIX век понятието държава и политика не се различават съществено. Дефинирането на държавата реално представлява една от най-сложните задачи на политическата мисъл.

В основата на класическото разбиране за субекти в международното право са суверенните държави и многобройните им организационни обединения. Държавата е социално-политически феномен, който е резултат от продължителен процес на поетапно консолидиране на общи правови норми и обществена организация, отнасяща се за населението на дадено

пространство, ограничено от конкретни граници. Една от най-важните нейни отличителни черти се обозначава като правосубектност (Видин, 2020).

Единно, общопризнато и безспорно определение за държава, не съществува. Налице са само някои наложени се постановки за присъщите атрибути на държавността, но те не са облечени в аксиоматични международни правни дефиниции. Частични, фрагментарни определения има само по повод конкретни казуси в междудържавни или вътрешнодържавни отношения и конфликти или общи регионални договорни споразумения. Един от примерите за това Конвенцията в Монтевидео през 1933 г. за правата и задълженията на американските държави. По-голяма практическа стойност за суверенитета и неприкосновеността на отделните съвременни държави в света има Уставът на ООН (Шарпантие, 2008). Водещ критерий в него е съхраняване на статуквото, основано на обичайното право, което до голяма степен е в противоречие с правото на самоопределение на народите и значително ограничава възможностите за изменения на политическите граници. Същевременно са налице и някои изключения – Еритрея, Източен Тимор, Южен Судан и други, които след продължителни усилия успяват да се отделят и да придобият статут на държави.

Международната юридическа практика познава и редица форми на държавност, които имат спорен политически статут – Тайван, Сомалиленд, Абхазия, Косово, отделните части на бившата югославска република Босна/Херцеговина и др. Типичен пример за Близкия изток е Организацията за освобождение на Палестина (ООП) Тя е призната за единствен законен представител на арабите-палестинци в окупираните от Израел територии още преди споразуменията от Осло‘1993. На практика това са две отделени една от друга територии, за които е предвидено общо автономно управление – т. нар. Западен бряг и ивицата Газа. Палестинската автономия не е член на ООН, но има статут на наблюдател в нея, тъй като не е страна с пълен суверенитет. Същевременно има пълноправно членство в Организацията

ислямско сътрудничество (ОИС), Лигата на арабските държави (ЛАД) и Движението на необвързаните.

Западна Сахара е типичен случай за спорен статут на държавност, който е резултат от противоборство на ниво арабски държави. Източните ѝ територии се контролират от отрядите на т. нар. фронт ПОЛИСАРИО*, а западните – от марокански военни части. Между двете формални политически образования са изградени буферни зони, контролирани от мироопазващи сили на ООН (мисия MINUSRO**)

Липсата на общи правила и незачитането на принципи от прецедентното право води до формирането на противоречиви казуси в съвременното международно право. Пример за това е динамично изменящо се отношение на световната общност към кюрдската автономия в Ирак, сепаратистките усилия на сунитите в Южен Йемен, националистическото движение в Дофар (дн. Оман), на папуасите в западната част на Нова Гвинея и др.

Някои автори изразяват твърде крайни мнения, определяйки съвременната международна система след края на Студената война като хаотична. Хънтингтън (1996) дори я определя като анархистична. Според нас такива твърдения не могат да се приемат като изцяло обективни, особено след създаване на ООН, гарантираща определен световна сигурност и ред, макар и не винаги окачествяван като справедлив..

Близкият изток е едно от цивилизационните огнища на човечеството, където са доказани най-ранни форми на междуетнически и културно-политически взаимодействия, противоборство, сблъсъци, силни държавности и динамично прекрояване на политическата карта. Един от примерите за това е най-старият съхранен документ за междудържавен договор – между Египет и Хетското царство, сключен през 1278 г. пр.Хр.

Най-ранните опити за опознаване и обяснение на света се съпровождат от търсене на механизми за гарантиране на вертикален ред в обществените

* Фронт ПОЛИСАРИО – от исп. Frente **P**opular de **L**iberación de **S**aguía el Hamra y **R**ío de **O**ro

** MINUSRO – от. англ. The United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara

отношения. Това е причина за формулиране на морални норми, въвеждане на правила (закони), изграждане на йерархична обществена структура, осъществяване на политически контрол, използване на военна сила и др. Усещането за природна предопределеност постепенно се трансформира в съпътстващ духовен ред, изразяващ се в религиозни вярвания. Макар и в различни форми тази мирогледна схема продължава да съпътства човешкото развитие от ранната античност до нашето съвремие. Тук отново прозира основополагащата роля на блискоизточния регион при налагането на механизми за контрол и регулиране на процеси, които впоследствие са дифузно разпространени и в други части на света.

Близкият изток е и безспорен център на трите водещи авраамически религии, изповядвани от над половината от населението на Земята. Така признаването на един Бог и налагането на единни духовни центрове (Свети Престол, Вселенска Патриаршия) укрепва централизацията на властта. Първи предпоставки за широко пространствено разпространение на този принцип създава християнството. Това създава условия за уеднаквяване на политическите принципи в международните отношения в регионите на Европа, Северна Африка, Източното Средиземноморие и Близкия изток. В определени исторически периоди в западните общества се стига дори до превалиране на църковната власт над политическата (организация на кръстоносни походи, договор от Тордесиля – 1492 г. и др.). В източните християнски общества това явление е относително по-слабо изразено. Прието е тези културно-политически модели да се обозначават с понятията папоцезаризъм и цезаропапизъм.

Разбиранията на устройството на светския мир (земните дела) на хората следва да отразяват Царството небесно. Така йерархичния ред в светското устройство в Западна Европа се олицетворява също от строго вертикален ред - в междудържавните отношения това е в лицето на върховенството на Свещен Римски император и в социалното устройство – феодалната стълбича „крал-васали-зависимо селячество“. Този модел се оказва трудно приложим в

условията на по-голямата социална мобилност на Близкия изток. В него сме свидетели на оригинален опит за помиряване и съчетаване на папоцезаризма и цезаропапизма чрез изграждането на Халифата при налагането и утвърждаването на исляма в Близкия изток.

В европейския Запад обаче Великите географски открития, Реформацията и зараждащите се национални държави стават основен двигател на трансформиращите се международни отношения и техните хоризонтални измерения. Държавите, макар и условно, се възприемат за равни по права, а разликите между тях се преекспонират чрез обективно влияещи фактори като географско положение, природни богатства, военен потенциал, икономическо развитие, социална и идеологическа сплотеност. Тези процеси се съпровождат от непрекъснати военни конфликти и налагане на императивни мирни договори чрез режима на т. нар. капитулации спрямо трети страни. По отношение на Османската империя например, през XVIII-XIX в. този подход се съчетава с инструменти като финансови заеми и концесии и служат за основен механизъм за проникване в основите на нейния вътрешен социално-икономически живот (Инджикян, 1977).

Абсолютизирането на европоцентричните принципи на международното право (Бисмарковия „баланс на силите“, английската „блестяща изолация“, американската „доктрина Монро“) е причина за рязко поляризиране на световната военно-политическа сцена и изграждането на динамично изменящи се коалиции под егидата на Realpolitik. Примери за това в един или друг исторически момент са Тройният съюз, Антантата, Антикоминтерновският пакт, НАТО и другите главни актьори на „студената война“ и др.

Сакралната геополитическа трактовка на вечния сблъсък между Сушата и Водата, Изтока и Запада, Севера и Юга придават допълнителен пространствен привкус при анализа на основните противодействащи си вектори и движещи сили както в глобален, така и в регионален план. Една от съществените разлики през последните десетилетия е свързана с по-

осезаемата възможност за защита на традиционно по-слабите малки и онеправдани нации и народи.

Опитите на новоосвободения през втората половина на XX в. Юг да противостои на натиска от страна на Запада и Изтока са създадените международни организации. На икономическо ниво това са Г-77, АСЕАН*, Меркосур, на етно-културно и военно-политическо – ЛАД, ОИС, Движението на необвързаните.

Периодът след Втората световна война се характеризира с рязко нарастване на субектите в международните отношения в резултат от деколонизацията и задълбочаващите се процеси на автономизъм и сепаратизъм. Това води до нови предизвикателства, трансформиране на двустранната дипломация в многостранна, засилване на интеграционните процеси в условия на глобализация и регионализация. В обичайни събития се превръщат наднационални учредителни актове, устави, междудържавни и неправителствени форуми като срещи на върха, конгреси, конференции, съвещания (Стефанов, 2001).

Унификация в областта на договорното право е трудно да се реализира, но са налице редица позитивни тенденции. Осъществява се сътрудничество между страни с различни културно-цивилизационни характеристики. Знаменателни постижения са виенските конвенции за Дипломатическите (1961) и Консулските (1963) отношения и Правото на договорите (1969).

Друг важен аспект на измененията в областта на международното публично право е свързан с отношенията държава – индивид. Постигната е универсална правна уредба в Устава на ООН и редица документи като Международната харта за правата на човека, Всеобщата декларация за правата на човека, като и десетки други международни пактове специализирани споразумения в тази област. Така се постига обрат и се договаря важен контрапункт на един от постулатите в европейската философска мисъл от началото на XX в., залегнала във формулировката на

* ASEAN – Association of Southeast Asian Nations

Вебер (1919), че държавата притежава правото на легитимна употреба на силата върху дадена територия, респективно всички индивиди.

Опити за универсализация на правната уредба се правят и на регионално ниво в Европа, Америка, Африка, арабския свят, както и в няколко азиатски системи за регулация. В рамките на ЛАД например, от 1968 г. съществува постоянна арабска комисия по правата на човека, чиято същностна цел е по-скоро да съдейства за съблюдаване правата на човека, отколкото да предприема мерки за защитата им, тъй като липсват разпоредби за разглеждане на междудържавни или индивидуални жалби. През 1994 г. се приема и Арабска харта по правата на човека, в сила през 2008 г. В нея наред с общите положения се акцентира и върху водещото право на държавата да прилага приоритетно действия по своя преценка на защита на суверинитета и съществуването на “нация” без да се дава дефиниция за подобни определения, което е в унисон с международното право и устава на ООН.

Видин (2020) прави разграничаване между граждански и политически права (“първо поколение” права) от една страна, икономически, социални и културни („второ поколение“), от друга. Според него при класическото определение за права на човека такива съществуват като присъщи на живите същества, а всякакви права, принадлежащи на други образувания, различни от отделния индивид, не могат да се считат за “права на човека” и тяхното определяне би трябвало да се търси другаде. Така се създава „трето поколение“ права, които принадлежат на отделни индивиди. Те могат да се упражняват само от сбор от индивиди и се признават от международната общност. Правата на народите могат да се смятат за принадлежащо към това “трето поколение” дотолкова, доколкото представляват волеизявление на множество индивиди, желаещи да се организират своя обществен живот по свой специфичен начин. Към този вид принадлежи и правото на самоопределение и развитие.

Днес основните положения, регламентиращи посочените отношения, се споменават в чл.1 ал. 2 от Устава на ООН и са залегнали в Международен

пакт за граждански и политически права и Международен пакт за икономически, социални и културни права и други документи. Съвременното им тълкуване обаче предизвиква и значими противоречия по отношение на въпроса кой притежава тези права.

На този фон повечето автори декларират, че индивидуалните права в Близкия изток са относително слабо юридически защитени, а като основна причина за това изтъкват господстващата патерналистично-покровителствена парадигма в отношения държава-индивид. В нея, приоритет са регулацията на отношенията държавна власт – общности (религиозни, социални, професионални/еснафски) Хънтингтън (1996) описва този процес като „прикачване“ и балансиране при формирането на политикогеографски общности (съюзи, алианси и др.) с липсата на социална еволюция в източните общества по подобие на тази, през която минават обществата в Запада.

Тази своеобразна блискоизточна, арабско-ислямска парадигма придобива най-завършен феодален вид при т. нар. милетска* система в Османската империя. С падането на Константинопол (1453 г.) последната налага усъвършенстван модел на общественно-държавно устройство – шериата. След четиривековен период той е заменен от коренно различаващия се Танзимат – резултат от редица реформи по западен образец.

Шериатът поставя основен акцент в отношението на властта спрямо немюсюлманските народи, при това само тези, които имат строга религиозна йерархична представителност – източноправославните християни (Вселенски Патриарх), арменската общност (Патриарх) и юдеите (Върховен равин). Така те на практика придобива определено нормативно признание и дори покровителство, което създава своеобразна рамкова основа за функционална вътрешна автономия, отнасяща се до религиозния, правния и културния живот (Tögel, 2016).

* Милет – арабска дума, употребявана в Корана за обозначение на религиозна общност, но в по-широк смисъл да се разбира като народ.

Същевременно както по времето на шериата, така и при танзимата, етно-географските различия играят второстепенна роля. Изключения в това отношение са правени рядко, като един от най-типичните примери е признаването на Българската екзархия (1870 г.) – акт, извършен под влиянието на много по-сложен комплекс от фактори.

Всички мюсюлмани, според Високата порта, са един милет, независимо от вътрешните религиозни различия и противоборства. По тази причина те не подлежат на регулиране, тъй като официалната догма признава само сунизма. Така по-висока степен на покровителство имат немюсюлманските народи, признаващи подчинения си статут, за разлика от несунитските направления в исляма при шиити, хариджити, ибадити и други, за които не се допуска самостоятелно идентифициране и институционализиране.

Милетската система е един от значимите стабилизиращи целостта на Османската империя фактори – т. нар. *Pax Ottomanica*. Много турски изследователи днес правят опити за идеализирането ѝ, като внушават аналогии по отношение на социално-политическите системи в Близкия изток и съседните региони. Тази дискусийна тематика се използва и като своеобразен репер за оценка на съвремените обществено-политически процеси в арабските страни. Външната политика на Анкара често търси исторически доводи от имперския период в опит да лансира своето лидерство и инициативи за регулиране на сложните вътрешни отношения в Близкия изток.

Въпреки значителното културно-политическо влияние, което оказва Запада след XVIII в., основна роля за развитието на арабско-ислямския регион продължава да играе религиозната традиция, макар и при осезаеми вътрешни различия. Специфични нюанси придават процесите на деколонизация и признаването на нови държавности през последните десетилетия. Безспорен, обаче е и стремежът междуарабските отношения и спорни въпроси да се решават по принципа за недопускане на чуждестранна намеса (Мирчева, 2011). Налице е особено отношение към държавни режими, попаднали под силното въздействие външни центрове на силата,

провеждащи политика в ущърб на арабското единство, допускащи чуждо военно присъствие на своя територия и пр. Като типични примери за това могат да се посочат различни периоди в развитието на Египет, Сирия, Йемен, Саудитска Арабия. Решенията на властите в Рияд например търсят изход за това чрез своеобразна религиозна легитимация* при провеждането на подобни политики.

Легитимността на държавната власт в арабските страни се поддържа в зависимост от техните традиционни устои и съвременни политически реалности (табл. 2). С най-голямо значение при монархическите режими са родовата и племенната лоялност. Най-голям респект в това отношение се наблюдава спрямо управлението в Йордания и Мароко, където монарсите имат претенции за пряка генеалогична връзка с пророка Мохамед. Подобен ефект предизвиква декларираната продължителна династическа традиция в монархическите държави от Арабския полуостров. Повечето от съвременните арабски републики до средата на XX в. също имат монархическо управление. През последните десетилетия в тях протичат политически процеси, завоалирани от епизодични псевдodemократични избори. Характерна особеност за всички мюсюлмански страни обаче е ключовата културно-политическа роля, която играе петъчната молитва (*хутбе*). От една страна тя е барометър на обществената традиция и стабилност под формата на редовна демонстрация на лоялност към властта. Понякога обаче общественото недоволство може да бъде катализирано именно чрез ролята на този ислямски феномен.

Значимо въздействие върху вътрешния политически живот в страните от региона оказват глобалните центрове на силата и такива, които имат регионален обхват. За целта се използват финансово-икономически механизми като заеми, инвестиции, търговски спогодби и оръжейни сделки, дипломатически и други средства.

* За да получи обществена подкрепа в подобни случаи, монархическото управление в Саудитска Арабия трябва да получи одобрението на т. нар. *улеми* и *факихи* – най-авторитетните религиозни институции в страната.

Таблица 2. ПОЛИТИЧЕСКО УСТРОЙСТВО НА СТРАНИТЕ ОТ БЛИЗКИЯ ИЗТОК И СЕВЕРНА АФРИКА

ДЪРЖАВА	ФОРМА НА УПРАВЛЕНИЕ	ПРИНЦИПИ НА ДЪРЖАВНА ИДЕНТИЧНОСТ	ЛЕГИТИМАЦИЯ НА ВЛАСТТА
Алжир	Президентска Република	Арабска нация–държава	Партийно-политически авторитаризъм с военна подкрепа
Афганистан	Ислямски емират	Императивно господство на радикалния ислям	Тотално военно-теократично управление на талибаните
Бахрейн	Кралство – абсолютна монархия	Династическа традиция	Племенно-родова йерархия
Египет	Президентска република	Арабска нация–държава	Политически авторитаризъм с военна подкрепа
Израел	Парламентарна република	Религиозна национална традиция	Политически плурализъм
Ирак	Парламентарна република	Политико-географска традиция	Федеративно устройство с етно-конфесионален сепаратизъм
Иран	Теократична президентска република	Религиозна политическа традиция на шиитски имами	Режим на духовната власт
Йемен	Президентска Република	Арабска нация–държава	Религиозен и племенно-родов политически сепаратизъм
Йордания	Конституционна монархия	Династическа традиция	Родословна приемственост и религиозна легитимност на политическата традиция
Катар	Емирство – монархия с конституционно устройство	Династическа традиция	Племенно-родова йерархия
Кувейт	Емирство – конституционна монархия	Династическа традиция	Племенно-родова йерархия
Либия	Република с условна териториална цялост	Арабска нация - държава	Политикогеографска легитимация
Ливан	Полупрезидентска република	Арабска нация–държава и политико-географска традиция	Конфесионални принципи на разделение на властите
Мавритания	Президентска република	Арабска нация–държава	Политически авторитаризъм на религиозна основа
Мароко	Конституционна монархия	Религиозна династическа традиция	Родословна приемственост на политическата традиция
ОАЕ	Емирства – обединение на абсолютни монархии	Династична традиция и арабска нация - държава	Племенно-родова йерархия
Оман	Султанат - абсолютна монархия	Династическа традиция	Религиозна основа- ибадизъм
Саудитска Арабия	Кралство - абсолютна монархия	Династична традиция и арабска нация - държава	Родословна основа - уахабизъм
Сирия	Президентска република	Арабска нация–държава и политико-географска традиция	Политически авторитаризъм и етно-конфесионален сепаратизъм
Судан	Република	Арабска нация – държава	В преходен период с етнически сепаратизъм
Тунис	Президентска република	Арабска нация - държава	Политически плурализъм
Турция	Президентска република	Политико-географска традиция (османизъм и пантюркизъм)	Политически плурализъм (умерен ислямизъм)

Моделите за постигане на независимост в Близкия изток през XX в. са отражение както на основните принципи за самоопределение и традициите в международното право, така и на вътрешнорегионални отношения. В определен смисъл това засяга и страни с периферно географско положение и двойствена културно-цивилизационна принадлежност като Кипър, Ливан, Израел, Еритрея, Джибути и дори Судан и Сомалия.

Интересни международни правни аспекти на държавността могат да се изведат за Ливан. Пъстрата етно-конфесионална картина в страната създава определени проблеми с признаването на нейната национална идентичност от гледна точка на арабската идея, единство и принадлежност към ЛАД. Така например след Първата световна война френските колониални власти прилагат уникален вътрешно-административен подход на разделение в подмандатната територия, известна с наименованието „Сирия и Ливан“. В организационно и административно-политическо отношение двете страни са въвлечени в условен псевдопротекторатен модел на колониално управление, при което на декларативно ниво се прокламира подготовка за стъпаловидна бъдеща автономност и независимост. При вътрешното им териториално разграничаване обаче колониалната власт налага субективни основания за териториално разширение на ливанската държавност за сметка на сирийската. Става въпрос за населените предимно с шиити плодородни територии в долината Бекаа и долното течение на р. Литани. В опита си да затвърдят и оправдаят промяната французите започват да използват алогичното от сравнителна пространствена гледна точка наименование „Велик Ливан“.

В процеса на следвоенно устройство през 40-те години на миналия век придобилото международна институционална форма арабско единодействие (ЛАД) поставя ясни условия пред младата ливанска държавност. За да бъде призната в пространствените граници на т. нар. „Велик Ливан“, тя трябва да декларира арабската си идентичност и да тушира стремежите на християнските общности в нея за по-тясно обвързване със Запада.

ЛАД играе решаваща роля и за придобиването на независимост от страна на Кувейт – стремеж, решително оспорван от страна на съседен Ирак, поддържан от Великобритания. След оттеглянето на последната, именно ЛАД стават гарант на Кувейт, като разполагат свои буферни войски по кувейтско-иракската граница. Най-важна опора за новата държавност става Насър, който е президент на Египет в периода 1956 г. – 1970 г. (Кувейт ..., 1995). Така подкрепящата санкция на ЛАД става ключ за приемането на Кувейт в ООН.

Подобна значимост има и принципното отношение на Египет (Насър) и ЛАД за разтрогването на съвместното владение (кондоминиум) с Великобритания върху Судан, който придобива независимост, призната от международната общност още през 1956 г.

Различен оттенък има оттеглянето на Великобритания от страните в Персийския (Арабския) залив и южната част на Арабския полуостров. За дълъг период от време крайбрежните арабски територии от Залива са известни като „пиратски бряг“. В началото на XIX в. малките монархически образувания на Бахрейн, Катар и седемте арабски емирства (днес ОАЕ) сключват договори за протекция от страна на британската Остиндийска компания. Така последователно възникват временните историко-географско понятия Договорен бряг и Договорен Оман. Те са част от стратегията на Великобритания за укрепване позициите ѝ по фланга на т. нар. Британска Индия. Центробежните тенденции в империята са причина за последващо постепенно оттегляне от Египет и крайбрежията на Арабския полуостров, като последните ѝ владения в региона са НДР Йемен (до 1967 г.) и Оман (1970 г.). Така на практика се проваля опитът за британско политическо инженерство в проекта за т. нар. Южноарабска федерация. Временен успех с формален характер имат само създадените през 1971 г. ОАЕ, чийто първоначален замисъл е под наименованието Съюз на арабските емирства (заедно с Катар и Бахрейн). Даков (1965) характеризира британската политика през посочения период като „обединявай и владей“. Формирането на съвременния политически кадастър в региона завършва през 1971 г. (табл. 3).

Таблица 3. КОЛОНИАЛНО И ПОСТКОЛОНИАЛНО РАЗВИТИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КАРТА В БЛИЗКИЯ ИЗТОК

ДЪРЖАВА	ГОДИНА НА НАЛАГАНЕ НА ЗАВИСИМОСТ	ФОРМА НА ЗАВИСИМОСТ	ГОДИНА НА НЕ-ЗАВИСИМОСТ	ФОРМА НА ДЪРЖАВНОСТ
Алжир	1830	Част от Франция (департамент)	1962	Република
Йемен (Южен)	1839	Британска колония (Аден) и протекторати	1967	Република
Бахрейн	средата на XIX в.	Британски протекторат	1971	Монархия
Оман	средата на XIX в.	Британски протекторат	1970	Монархия
ОАЕ	средата на XIX в.	Британски протекторат	1971	Монархия
Египет	1882	Английска окупация	1922	Кралство
Зона на Суец	1888	Неутрална зона под британска протекция	1956	-
Тунис	1882	Френски протекторат	1956	Република
Западна Сахара	1884	Колония на Испания	1975	Мароканска окупация
Кувейт	1899	Британски протекторат	1961	Монархия
Судан	1899	Кондоминиум на Египет и Великобритания	1956	Република
Мавритания	1904	Колония на Франция	1960	Република
Либия	1912	Колония на Италия	1951	Монархия
Мароко	1912	Протекторат на Франция	1956	Монархия
Катар	1916	Британски протекторат	1971	Монархия
Ирак	1920	Мандат на Великобритания	1936	Монархия
Израел	1920	Част от британски мандат Палестина	1947	Република
Палестински араби	1920	Част от британски мандат Палестина	1948	Окупация от Израел, Египет и Йордания
Йордания	1920	Част от британски мандат Палестина	1946	Монархия
Ливан	1920	Мандат на Франция	1946	Република
Сирия	1920	Мандат на Франция	1946	Република
Йемен (Северен)	-	Османски вилает	1919	Монархия
Саудитска Арабия	-	Политическа племенна раздробеност	1932	Монархия

Политикогеографски остатъци от британското присъствие в Персийския залив днес са само нейните военни и логистични бази в Бахрейн и Оман*.

Резолюция 181 на ООН от 29. 11. 1947 г. повелява английската подмандатна територия Палестина да бъде разделена така, че в нея да се образуват 2 държавности (арабска и еврейска) с почти еднаква площ, а Йерусалим да придобие специален независим статут. Евреите приемат плана на международната общност и на 14. 05. 1948 г. обявяват официално създаването на държавата Израел. Арабите обаче отказват да приемат такъв план, защото смятат, че голяма част от тях остават под управлението на евреите.

Още на 30. 11. 1947 г. започват кървави сблъсъци между двете общности. Няколко дни след обявяването на Израел като държава съседните арабски страни нахлуват в нея със свои войски. Такива изпращат също Ирак, Саудитска Арабия и Йемен. До март 1949 г. Израел ги изтласква и окупира част от териториите, предвидени за новата арабска държава. Следват нови конфликти (1967 и 1973), при които Израел разширява значително територията си за сметка на палестинската държавност, Сирия и Египет. След споразумението в Кемп Дейвид (1978 г.) Израел връща на Египет Синайския полуостров. След споразумението от Осло (1993) израелската армия се изтегля от повечето палестински територии. Окупацията на сирийските Голански възвишения и малката високопланинска ливанска област Шееба остава.

В случая с Палестина, всеобщото арабското противопоставяне изиграва своята роля да не се признае плана за разделяне на подмандатна Палестина на две самостоятелни държави - една за евреите и друга на арабите, съгласно на резолюцията на генералната асамблея на ООН от 29-ти ноември 1947 г. Тази политика се сблъсква с коренно противоположното решение на

* Освен британски бази в страните от Персийски залив има и 4 американски – в Кувейт, Катар, Бахрейн и Саудитска Арабия (Ал Кхарч), 1 френска – ОАЕ и 1 турска – Катар.

еврейската общност да се пристъпи към изпълнение на резолюцията. В него тя вижда солиден аргумент при създаването и защитата на независим Израел. В същото време с арабският отказ се осуетява възможността за създаване на независима арабска държава върху останалата територия, определена за тях.

Други са постколониалните процеси на териториите на Ирак и Йордания, където Великобритания предава властта на приятелски настроени монархически режими. За Йордания това е постигнато по мирен път, докато иракската независимост е съпътствана от редица бунтове на местното население.

Формалната независимост на Ирак е постигната през 1932 г. В стремежа си за пълно отхвърляне от остатъците на британско господство, иракското ръководство стига до установяване на контакти дори с нацистка Германия. В отговор на това Великобритания окупира страната през 1941 г. и поставя на власт марионетно правителство. По сходни причини съветски и британски войски окупират Иран и осигуряват пътища за доставки на стратегически стоки на СССР.

Независимостта на Сирия е постигната чрез комбинация от местна съпротива срещу Франция и натиск от страна на САЩ и СССР. Формално това става през 1941 г. като „свършен факт“ при немския разгром на френската армия. Следвоенният опит на Франция да възстанови статуквото е неуспешен, тъй като не е подкрепен от Великобритания и другите велики сили (Техеран ...,1982).

Сред тежките колониални последици в Близкия изток, независимо от формата на управление (мандатна система, протекционизъм, директно управление и др.) в региона, трябва да се посочат силните сепаратистки тенденции. Част от тях засягат двустранни политически отношения, други имат глобални измерения. Възникват редица въоръжени конфликти, в които взимат участие и паравоенни формирования (Ал-Акса, ас-Сайка, Хизбула, Ислямски джихад и др.). Такъв тип своеобразно постколониално ехо е

характерен за повечето блискоизточни страни, дори и в най-широкото пространствено тълкуване на понятието. Особено тежки последици от това изпитват Афганистан, Ирак, Сирия, Ливан, Йемен, Судан и Либия. Създамата се несигурност породи уродливи политически процеси и дори тежки форми на геноцид при появата на т. нар. Ислямска държава. В отговор международната общност мобилизира огромен ресурс за противодействие под егидата на ООН – Комитет санкции (1999), Комитет за борба с тероризма (2001) и др.

Контрапункт на съгласуваните от международната общност операции с мироопазващ и хуманитарен характер са несанкционирани индивидуални акции от страна на големи държави, което често предизвиква съпротива от страна на потърпевшите. Така изпаднали в кризи страни и народи се превръщат в арена на глобално геополитическо и военно противоборство, което усилва политическото напрежение и увеличава разрухата и жертвите от конфликта. Така на практика се стига до изкривяване на феномена, обозначен от Станков (2019) като хуманитарен интервенционализъм.

1.3. Предметна същност на работната хипотеза от гледна точка на политическата география и обществените науки

Приемаме и сме използвали понятието работна хипотеза като обобщаващо за всички структурни елементи, включени в увода и декларираната в съдържанието структура.

Освен от гледна точка на безспорно значимия правно-политологичен научен подход държавата може да се разглежда и като един от специфичните резултати в продължителния процес на териториална организация/реорганизация на обществото. Като първостепенен фактор за най-ранните ѝ проявления може да се посочат природните условия, които от своя страна предопределят етно-културните особености на приспособилите се социални общности.

От политикогеографска гледна точка държавата може да се разглежда като относително неподвижна и завършена пространствена форма. Тя е географски обект и се намира в определено положение спрямо земната повърхност и по отношение на другите обекти, с които е във взаимодействие.

Всяка държава притежава свое географско пространство, което се образува от собственото ѝ физическо пространство. Геопространството на държавата обикновено надхвърля собствената ѝ територия, ограничена от държавните граници и въздейства върху значително по-голямо пространство. Обхватът на това въздействие зависи както от количествени параметри (територия, население, икономическа мощ, интензивност на международните връзки и др.), така и от възможностите на съседните ѝ страни (Карастоянов, 1997).

Географията се отличава със специфично положение в зоната на контакт с редица други фундаментални науки (*фиг. 4*).

Политическата география е типичен пример за интердисциплинарно научно направление, формирано предимно като резултат от взаимодействието ѝ с политологията. Трябва обаче да се добави и фактът, че в този процес активно участие имат и науки като културология, антропология, икономика, история и дори някои направления на естествознанието. Като своеобразно алтернативно продължение на *фиг. 4* може да се представи и мястото на странознанието (тематично, проблемно и пр.) в системата на географските науки (*Приложение I*).

Земите на Близкия изток и по-конкретно Сирия са един от типичните примери за класическо развитие на обществено-политическия процес както от хронологична (историческа), така и от хорологична (пространствено-географска) гледна точка. Тук възникват първите по-представителни форми на социално-политическа организация на пространството – политеистични култови обекти, религиозни центрове, тържища и свързаните с тях по-големи големи укрепени селища. Изграждат се удобни пътища, иригационни съоръжения, формират се етични отношения, организационна йерархия при спазване на поведенчески правила и налагане на императивни правни норми.

Водеща роля за географията на света, вкл. политически описания на отделни страни и народи, през Средновековието имат арабските изследователи Масуди (X в.), Истархи (X в.), Идриси (XII в.), Якуби (XII–XIII в.), Варди (XIII–XIV в.), Батута (XIV в.), Халдун (XIV–XV в.) и др.

Фигура 4. ГЕОГРАФИЯ – МЯСТО В СИСТЕМАТА НА НАУКИТЕ, ОБЕКТНА И ПРЕДМЕТНА СТРУКТУРА

Източник: Русев, Авджиев (2012)

Сред водещите парадигми на европейското Просвещение изпъкват постепенно изменящите се концепции на географския детерминизъм,

меркантилизма, либерализма, философския рационализъм, културния посибилизъм и индетерминизъм. В една или друга степен те оказват влияние върху тези научните клонове, които са пряко обвързани с икономическата/социално-икономическата, културната и политическа география. В много от тях личат първоначални опити да се демонстрира приемственост с мистиката и сакралния символизъм. Типични примери в това отношение са сакралната география или органичната теория на Ratzel (1882, 1887), чрез които се официализира началото на политическата география и геополитиката.

Според автори като Schmitt (1950) и Фром (1995) значимостта на културната география може да се обясни с вътрешния ѝ висок мобилизационен потенциал при утвърждаване на цивилизационно-културна и политическа идентичност на съответните общества и геополитически доводи за териториални аспирации. Оригинален подход при представянето на културните феномени и техните пространствени аспекти и измерения като дифузен процес използва Атанасов (2018) - *Приложения 7, 8*.

Примери в анонса на настоящото изследване са традиционните консервативни ислямистки аргументирани възгледи, отнасящи се до историческия реваншизъм спрямо загубените („временно отстъпени“) бивши мюсюлмански владения, известни като „Земите на вероотстъпничеството“ (ар. *Дар ал Итирдат*) – например Иберия, Румелия, Крим, Кавказ и др. От по-обща геополитическа гледна точка в мюсюлманския свят господства постановката за „Земите на войната“ (*Дар ал Джихад*), отнасяща се за тази част от света, която не е приела исляма, за разлика от „Земите на мира“ (*Дар ал Ислам*), където господства учението на Мохамед. В исторически план съществува и „Земите на примирието“ (*Дар ас Сух*). Употребява се до XX в. за васални страни като Нубия, Грузия и други, които плащат данък на мюсюлманска държава.

Специфичен културно-политически статут имат свещените за исляма места като Мека, Медина, Йерусалим (Ал Кудс), Наджаф, Кербала, Кум, Кайруан и др. От гледна точка на имперското минало на Халифата и другите

политически форми на силна ислямска държавност особен статут имат такива като Дамаск, Багдад, Кайро, Истанбул, Исфахан и др. За арабите-немюсюлмани подобна роля играят Йерусалим, Антакия, Синай, Хайфа и др.

Специфичен и дори спорен научен статут има т. нар. сакрална география* (Русев, 2005, 2008, 2017), която служи като аксиоматична основа за някои от главните пространствени закономерности, с които оперира геополитиката. Въпреки на пръв поглед твърде претенциозното ѝ декларативно наименование, според Грчић (2011) тя не следва да се отъждествява с география на религията, която изучава създаването и еволюцията на религиозните общности в географското пространство, а не иконографските възприятия на самото пространство.

Ренесансът и Просвещението поставят в центъра на научния интерес човека и неговия начин на живот. Един от типичните примери в това отношение е зародилата се във Франция школа на посибилизма. Водещи нейни представители са Реклю (1830–1905), Ла Блаш (1845–1918), Брюн (1869–1930), Деманжон (1872–1940) и др. Техните трудове могат да се разглеждат като своеобразен преход към социалната география (Христов, 1972; Стоянов, 2015)

Социалната стратификация налага ново пространствена организация на обществото, която става основа на насочване на изследванията към изясняване на отношението общество–пространство Стоянов (2004). Пространственото обособяване на обществени групи е резултат от способността им да се адаптират към околната среда и протичащите в нея социално-икономически процеси. Същият автор (2015) внушава например, че от гледна точка на съвременната антропогеография, политическата география е отражение на многообразните взаимни връзки между дееспособния (политически) човек и заобикалящото го пространство като негова среда.

Визирайки основния конструкт на социалната география, Дерменджиев (2017) изказва мнение за трудната култивация и рамкиране на

* От лат. *sacġātus* – свещен, божествен, таен.

териториалното съзнание – извод, особено актуален за общества и държави, опиращи своето съществуване на база социално-икономическо разслоение на обществото.

В пряка връзка със социалната възниква и се развива направление, обозначено като културна география. Нейни основоположници са Зауър (1889–1975), Хартшорн (1899–1992), Зелинский (1921–2013) и др. Според Русев (2017) в съдържателен план тя може да има претенции за възможно най-широк обхват по отношение на неприродната (икономическа/ социално-икономическа/ обществена) география. Попов (2016) се придържа към много по-тясно разбиране за предмета ѝ – развитието и функционирането на културата като феномен, процес и явление в пространството – и то до такава степен, че допуска възможността за съществени различия между понятията културна география и география на културата.

Относително успешен опит да се акцентира в по-висока степен върху пространствените измерения и изменения на културните феномени е появата на концепцията за културния ландшафт. Тя възниква като опит на Schlüter (1919, 1928) да маркира следите от човешката дейност в околната среда. Впоследствие идеята е доразвита в по-широк предметен смисъл от Sauer (1925), Hassinger (1931) и Hartshorne (1939, 1959). Сред българските географи се откроява изследването на един от аспирантите на виенския професор Хуго Хасингер – Игнат Пенков (1943).

Близкоизточната проблематика е подходяща основа за апробиране на логически издържани теоретико-методологични взаимодействия в контактните зони на социалната, политическата и културната география с основни акценти върху обществознанието като държавознание, правни науки, геоистория, етно-конфесионални отношения и др. За целите на настоящото изследване обаче е необходимо ясно и конкретно дефиниране на работна хипотеза, чиито структура да се насочи по линия на прагматичната методологична обвързаност между политическа география – геополитика –

геостратегия, от една страна, конфликтология – международно сътрудничество – регионалната сигурност, от друга.

Политическата география възниква като резултат от хилядолетно натрупване и продължително самостоятелно развитие на географски изследвания и идеи, от една страна, наблюдения, емпирични обобщения и теоретични концепции на обществено-политически процеси, от друга.

Първите изследователи, които използват словосъчетанието политическа география са Винцхайм и Крафт (1694–1751; 1701–1754), Татищев (1686–1750), Ломоносов (1711–1765), Бюшинг (1724–1793), Тюрго (1727–1781), Ритер (1779–1859) и др. През 1745 г. немският професор на руска служба Виндсхайм публикува в Санкт Петербург своя труд „Кратка политическа география“. През 1762 г. словосъчетанието „политическа география“ се използва от Антон Бюшинг в многотомното му издание „Ново описание на Земята“.

За неин основоположник като научно направление е приет Ратцел (1844–1904), които през 1887 г. издава фундаментален труд с това наименование. Идеите му са до голяма степен повлияни от университетския преподавател по зоология – известния естествоизпитател Хекел*.

Характерна черта на ратцеловата теория за политическата география е основният акцент върху държавата, която той представя като организъм. Интересна аналогия в това отношение намираме в труда на Ибн Халдун, достигнал до наши дни под наименованието „Встъпление“ (1403). В него се проследява връзката между времетраене на човешкия живот и съществуване на държавата.

Според Ратцел „разпределението на хората и техните творения по земната повърхност носи всички признаци на едно движещо се тяло, което прогресивно и безотказно се разширява и свива“. Главни акценти в неговата

* Ернст Хекел (1834–1919) е професор по биология в университетите в Йена и Берлин. Смята се, че е първият, който употребява термина екология. Познава се с Ратцел и поддържа активна кореспонденция с него. Предполага се, че това в определена степен оказва влияние върху органичната теория на Ратцел за държавата.

теория са политическото пространство, неговата форма и граници. В основата на концепцията му е разбирането, че държавата наподобява организъм, вкоренен в „почвата“, около която гравитират интересите на народите. Органичният подход на Ратцел тълкува пространствената експанзия на държавата като естествен процес. „Нормална“ държава нарича тази, която най-органично съчетава географските, демографските и етно-културните параметри на нацията. Одухотвореното от нацията пространство придобива ново качество и се превръща в жизнено пространство. Важен акцент в изследванията на Ратцел е концепцията за световната власт. Според него големите държави се стремят към максимална географска експанзия, която неизбежно ще се прояви на континентално и планетарно равнище.

Успоредно с тези на Ратцел се появяват и трудовете на Маън (1840–1914), Макиндер (1861-1947) и Киелен (1864-1922). Първият е адмирал в американския флот, изследва влиянието на морската сила върху историческите събития и изказва идеята, че морските държави имат географски предимства над континенталните. Смята, че САЩ ще наследят морската сила на Великобритания. За да постигнат световно господство, според него те трябва да блокират по море силата на континенталните държави в Евразия – Германия, Русия и Китай.

Макиндер е британски учен и политик. Основно място в неговата концепция заемат пространствените фактори в историческото развитие. Както и Ратцел, той отдава първостепенна роля на политическата география при анализа на световното развитие. Според Макиндер световната история е резултат от сблъсъка на континенталните и морските държави. Като лидер на първите определя Русия, а на вторите – Великобритания. Основната му теория е публикувана като „Географската ос на историята“ (Mackinder, 1904). Според него Русия (Руската ос, Хартландът) заема ключово положение в т. нар. „Световен остров“ (единният континентален масив на Азия, Европа и Африка).

Киелен* е шведски професор по политически науки и география, който въвежда геополитика. Той доразвива идеите за държавата като съчетание между закони и власт с важни пространствени функции (Kjelen, 1905, 1917). Нейната сила е резултат от взаимно влияещите си територия, стопанство, народ и власт. Големите държави се стремят към разширяване на жизненото пространство, като войната е прогресивен инструмент на този стремеж.

През първата половина на XX в. горепосочените автори и техните изследвания в областите на политическата география и геополитиката последователи в много от т. нар. Велики сили*. Относително подробна тяхна характеристика прави Батаклиев (1940/41).

Опит да разкрие съдържателната същност, специфичните интердисциплинарни връзки на политическата география, тясно обвързаните и условно подчинени геополитика/геостратегия прави Русев (2017 – стр. 32, 46). За общо начало той използва многовариантното обозначаване на неприродната (обществена/културна) част от географските науки, а като универсален интердисциплинарен фон – редица близки по предметна същност направления като международни отношения, странознание, конфликтология, военна география/стратегия, сигурност и др.

За целите на настоящото изследване на преден план извеждаме триадата Политическа география – Геополитика – Геостратегия. Втора важна в това отношение абстракция е възможността те да се разглеждат в споменатата последователност като съподчинени. Това обаче трябва да става само и единствено в условен смисъл, без да се отричат други възможни логически връзки. Като допълнителен довод трябва да се разгледа и обстоятелството, че в споменатата фабула е налице намаляване на обективизма и увеличаване на

* Поради различия в транскрипцията името Киелен може да се срещне в литературата и като Челен

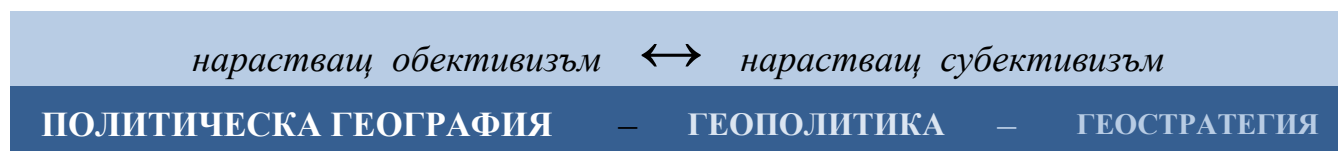
* Освен Ратцел типични представители на немската политикоеографска / геополитическа школа до Втората световна война са Пенк, Хетнер, Науман, Хаусхофер, Шлютер, Хасингер, Грабовски, Зауер, Юнгер и др. Във Франция по същото най-известни са Реклю, Ла Блаш, Деманжон, Ансел и др.

Англо-американската школа (освен Маън и Макиндейр) е представена от Мюир, Симпъл, Хънтингтън, Бауман, Спайкман и др.

Най-изявени представители на руската школа са Арсениев, Тютчев, Данилевски, Тяньшански, Менделеев, Мечников, Воейков, Анучин, Струве, Бицили, Карсавин, Устрялов, Трубецкой, Савицкий и др.

субективизма в изследователския анализ. Така политическата география и геополитиката могат да се приемат като по-обективно съществуващи (по-трудно поддаващи се на външно субективно влияние) в сравнение с геостратегията и обратно – геостратегията и геополитиката – като по-субективни в сравнение с политическата география (фиг. 5).

Фигура 5. РАНГОВА ЗНАЧИМОСТ НА ОСНОВНИ НАПРАВЛЕНИЯ В ОБЩЕСТВОЗНАНИЕТО / ОБЩЕСТВЕНАТА ГЕОГРАФИЯ КАТО ОТРАЖЕНИЕ НА РЕАЛНОСТТА

От тази гледна точка могат да се формулират следните ключови научно-методологични постановки, свързани със специфичния предмет на изследването:

- Политическата география изследва взаимодействието между географското пространство и политическите процеси;
- Геополитиката е пряко обвързана с прагматичното тълкуване на нейната съдържателна същност в смисъла на изследователски метод, чрез който се прави обективна глобална и регионална пространствена оценка, необходима за политическата практика. Така за разлика от господстващото социално-икономическо обяснение на историята, геополитиката възниква и се развива върху потенциала да дава пространствено обяснение на историята (Сорокин, 1996).
- Геостратегията е субективно приложно интердисциплинарно направление, което може да се разглежда като съставна част и приложна област на геополитиката, като механизъм за достигане на пространствени цели. Има пряко отношение към проблемите на сигурността. Хронологично тя може да се разглежда и като ехо на въведената още от Макиавели, Роше, Метерних и Бисмарк Realpolitik (държавна политика, базирана на практически, а не на морални, етични или идеологически съображения).

В зависимост от нейните обектни аспекти геостратегията е или вътрешна (държавна, национална), или външна (междудържавна). Вътрешната геостратегия има много синонимни форми, свързани с поведенческите науки, електоралната география, местното самоуправление, регионалната политика и др. (Русев, 2017 – стр. 32, 46). Външната засяга преди всичко отношенията между суверенни държави и техни обединения.

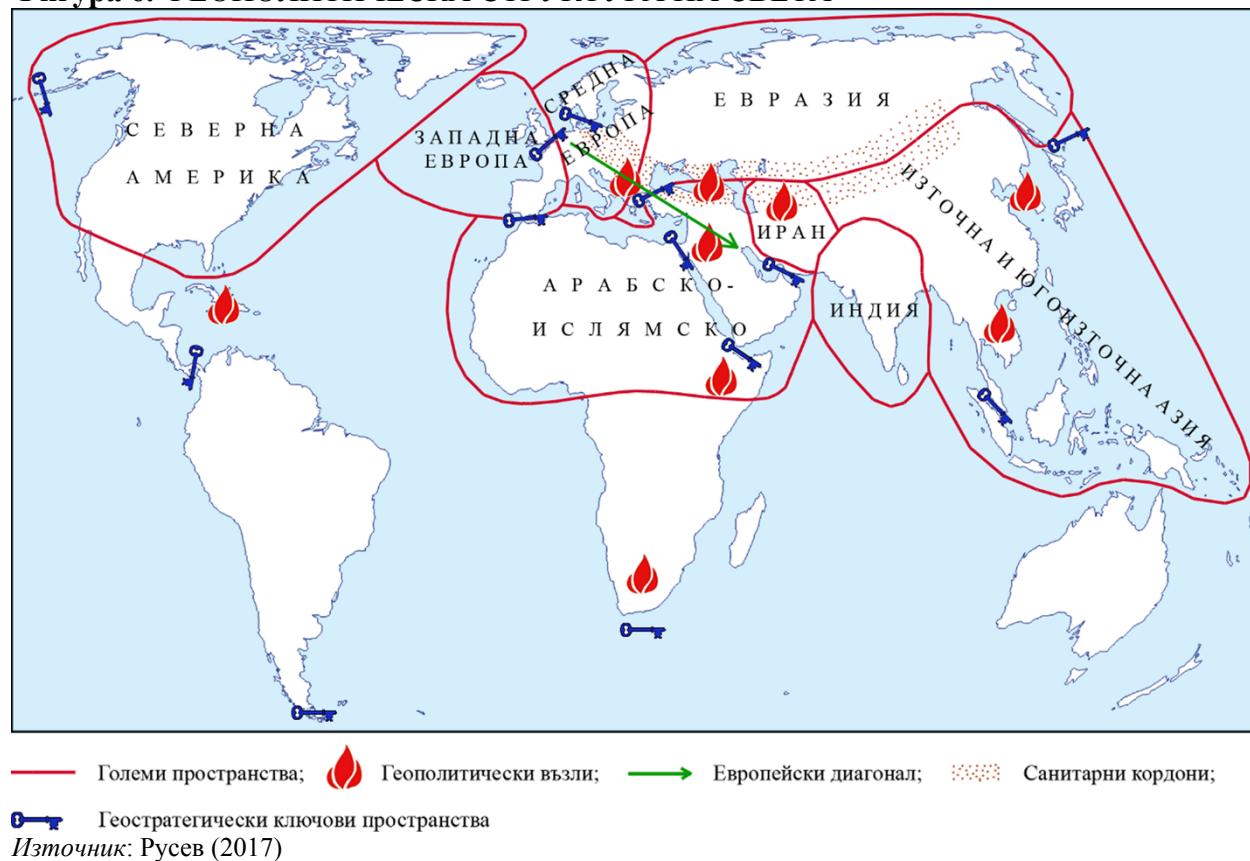
Етно-конфесионалните процеси са първостепенна причина за възникване на вътрешнодържавни и междудържавни конфликти. Близкият изток е един от типичните примери за това в новата история. Значимостта им се усилва и от влиянието на редица други фактори, свързани с природноресурсния потенциал в региона – енергийни, хидро-климатични, поземлени ресурси и др. Към това трябва да се отчита и неговият специфичен статут в геополитическата структура на света* – като част от т. нар. Вътрешен полумесец и Арабско-ислямското Голямо пространство, като един от типичните геополитически възли в света в близост до ключови геостратегически пространства като Босфор/Дарданели, Суец, Баб ел Мандеб, Ормузки проток / Персийски (Арабски) залив (*фиг. 6*). Цитираната картосхема се базира на класически геополитически схващания и може да бъде допълвана/ замествана с редица алтернативни варианти или генерализирани модели, кореспондиращи с концепциите на Хънтингтън („Сблъсъкът на цивилизациите“), на Бжежински („Голямата шахматна дъска“) и редица други.

Етно-конфесионалните фактори са в основата на проблематиката при деколонизацията в Близкия изток през XX в. и формирането на съвременната му политическа карта. Опитите за създаване на нов междудържавен кадастър от страна на колониалните сили са в противоречие с основополагащия, приет на Запад, принцип за съответствие между нация и държава. Основен проблем в това отношение е вкорененото се в региона разбиране за единен арабски

* Концепцията за геополитическа структура на света и анализ на отделни нейни фрагменти е засегната в трудовете на Mackinder (1904) – вж. *Приложение 9*, Haushofer (1931, 1937, 1941) – вж. *Приложение 10*, Schmitt (1940, 1950), Spykman (1944), Lacoste (1993), Дугин (1997), Taylor, Flint (1999), Русев (2005, 2017) и много други автори.

етнос/нация. Равностойно отражение имат и опитите за изграждане на държавности (още в периода на т. нар. мандатна система), чийто обхват и граници се основават на предимно природно- и/или историко-географски административен принцип. Например, границите на Ирак (в мандатния период – Месопотамия) следват преди всичко общия водосборен басейн в средното и долното течение на Тигър и Ефрат. По отношение на Ливан се използва обхватът на територията между едноименната планина и средиземноморския бряг с продължение навътре към сушата по ивицата на долината Бекаа. И в двата случая този подход противоречи на важни етно-конфесионални граници. Подобни „ефекти“ предизвиква и мандатът Палестина с наследилата го идея за еврейска държавност.

Фигура 6. ГЕОПОЛИТИЧЕСКА СТРУКТУРА НА СВЕТА

Изкуствено създадените от Великобритания и Франция нови държавности и границите между тях стават причина за по-късната поява на политикогеографски кризи и конфликти, обозначени от Helmen и Ratner (1992) с термина „провалени държави“. В една или друга степен днес това

важи за Либия, Судан, Етиопия, Сомалия, Йемен, Ирак и Сирия. Примери за исторически наследена политическа нестабилност са квазидържавните образувания на кюрдите, милициите на Хизбула, Ислямска държава и др. Такъв тип държавности може да се определят като неестествени по класическата терминология на Ratzel (1887) заради нарушен държавообразователен процес и липсата на „здрава вътрешна връзка“ – т. е. между съставните елементи на държавността (земя, население и власт).

Според Попов (2012) в обхвата на „провалени държави“ могат да възникват: неконтролируеми територии; региони с оспорвана власт; региони с недостатъчна власт; региони, където властта е абдикирала; „острови“ с транзитна държавност; сиви зони; пиратски републики; племенни зони и др. Така проекцията на отцепнически движения върху политикогеографското пространство създава зони на разпространение на сецесионизма*. Техните пространствени измерения са обект на изследване в отделно интердисциплинарно направление – география на сецесионизма. Според Колосов и Мироненко (2001) подобни субекти са квазидържави и имат неустойчиви граници.

Колониалните механизми на Запада (предимно Великобритания и Франция) в Близкия изток се отличават с относително по-кратък времеви хоризонт и политическа ефективност в сравнение с други направления в тяхната териториална експанзия през XIX–XX в. За Великобритания например този процес започва в средата на XIX в. с военно-политически натиск или военни действия в Аден, Бахрейн, Кипър, Египет, Судан и продължава под различни форми в Маскат (дн. Оман), Палестина, Кувейт, Ирак, Хиджаз (дн. Саудитска Арабия) и Сирия. След Първата световна война и разпадането на Османската империя по-голямата част от Близкия изток преминава под контрола на Великобритания. Колониалният статут се поддържа чрез наложената мандатна система на владения. Често освен

* От латински: *Secessio* — отделяне, обособяване. Терминът се използва в различни области. В политологията и политическата география се използва за обозначаване на действие, насочено към придобиване на определена самостоятелност (автономност) или пълна независимост на определен историко-географски район или административна област в рамките на определена държава.

„разделяй и владей“ те използват успешно за конкретни случаи и принципа „обединявай и владей“ (Даков, 1965). Характерна особеност са също и значително по-меки политики** на влияние и въздействие върху местните общности и техните формални и неформални лидери – вкл. финансово-икономически, инфраструктурни (напр. изграждането на железници, тръбопроводи) и др.

Въпреки наполеоновия опит за експанзия в Северен Египет и Палестина през 1798–1801 г., както и нарасналата впоследствие културна и търговско-икономическа активност на Франция, нейното реално политическо присъствие в региона започва едва след Първата световна война. То се изразява в придобиването на мандатни територии в Сирия и Ливан – т. е. едва около 1/10 от териториалния потенциал на изследвания регион. Още в самото начало управленските решения в посочените подмандатни територии създават предпоставки за институционализиране на вътрешната териториална политическа диференциация. Например, още през 1920 г. Франция определя своеобразна идентификация на Ливан чрез формулировката „Велик Ливан“. През 1922 г. в останалата част на владението си създава т. нар. Федерация на автономните страни на Сирия. През 1924 г. същата е преименувана само като Сирия, а през 1930 г. вече е Сирийска република. Републикански статут придобива и Ливан през 1926 г.

Сред причините за относително по-ниската степен на западно колониално влияние в Близкия изток е вековната ислямска традиция в него, създадена и поддържана от Арабския халифат, Османската и Сафавидската империя. Средновековните опити на португалци (Попов, 2010), холандци и англичани да изграждат търговски фактории и търговски тип колониализъм не дават траен резултат.

Регионът на Близкия изток е един от центровете световни геополитически противоречия. В качеството на първостепенни в това отношение могат да се изтъкнат следните фактори:

** От английски: *Soft power* – термин, чрез който се обозначават прагматични дипломатически и социално-икономически механизми за въздействие от страна на Великите сили. Като примери могат да се посочат част от дефинираните в изследване на Русев и Авджиев (2012) форми на активна външна геостратегия.

- регионът притежава над половината от световните запаси на нефт и природен газ;
- кръстопътното географско положение между Азия, Европа и Африка;
- сакралното значение на светите за монотеистичните религии земи.

Регионът е един от типичните примери за онагледяване и анализ на процеси, които са предмет на изследване в съвременната конфликтология както на вътрешно държавно, така и на международно ниво. Той е арена на традиционен сблъсък между имперски модели, културни послания и икономически интереси.

За Слатински (2007) конфликтът е другото име на международните отношения, „във, със и чрез които, страните отстояват интересите си“. За него той е колкото сблъсък на интересите на различни държави, толкова и взаимодействие помежду им.

Генезисът на етно-конфесионалните конфликти в Близкия изток се отличава с някои особености. В тази връзка Цонев (2004) посочва двустепенната идентичност на техните общества. От една страна е държавната национална идентичност, а от друга – наднационалната мюсюлманска, в т. ч. арабско-мюсюлманска. Така например някои радикални движения налагат идеята за абсолютен приоритет на общата мюсюлманска общност (ар. *умма*) над племенната, етническата и държавната. Историята на региона показва няколкократно изменения в отношенията към посочената проблематика в зависимост от конкретните властови форми и механизми.

Регионът на Близкия изток е типичен пример за алтернатива на утвърденото на запад тълкуване на понятието национална държава. В основата ѝ е френско-германската концепция за нация, основана на обща държавна политическа история, закони, институции или съвместно преживяно културно наследство (Meinecke, 1907). Налагането на тази идея извън Западна Европа (впоследствие и Северна Америка) е известно като уестърнизация – в смисъла на модернизация.

Конфликтологията е едно от бързоразвиващите се интердисциплинарни научни направления през последните десетилетия, имащо пряко отношение към социология, етнология, политология, военно дело и много други науки, вкл. география (предимно обществена). Последната играе ролята на универсален общ пространствен знаменател.

Ключови за конфликтологията са понятия като международен ред, противоречие, противостоене, спор, конфликт, агресия, урегулиране, умиротворяване, контрол и др. Waltz (1979) търси причините за конфликтите в структурата на международните отношения. В качеството на основен инструмент за установяването на международен ред традиционно се използват динамично изменящи се двустранни или многостранни споразумения и съюзи. Едва след Втората световна война се създават по-трайни договорни отношения под опеката на глобални или регионални международни (междудържавни) организации.

С най-голяма роля за развитието на Близкия изток през последните десетилетия са ООН (напр. UNTSO, UNRWA UNDOF, ESCWA, UNIFIL, UNSMIS и др.), ОИС (*Приложение 11*), ЛАД, Багдадски пакт (СЕНТО), Съвет за сътрудничество в залива (ССЗ), Организацията на арабските страни, износители на петрол (ОАПЕК). Характерна особеност на арабско-ислямския цивилизационен регион е имитационното дублиране при изграждането на междудържавни организации след Втората световна война с цел преекспониране на идеята за етно-религиозна солидарност. Примери за това, освен гореспоменатите ЛАД, ОИС, ОАПЕК, са също Ислямската банка за развитие (ИБР), Арабският съд за правосъдие и др. Центровете им за управление са разположени в Близкия изток.

Звягельская (2017) проследява тенденцията за преход от междудържавни противопоставяния в Близкия изток към асиметрични и вътрешнодържавни конфликти. Такива са гражданските войни и конфликтите на етно-религиозна основа през XX-XXI в., голяма част от които са провокирани или контролирани от значими регионални или глобални центрове на силата. Характерна особеност за тях през последните десетилетия е по-високата

степен на неопределеност и непредсказуемост в сравнение с времената на биполярния свят.

Количествени подходи при анализа на връзката между географски характеристики на страните, от една страна и международни конфликти, от друга, се използват при пространствените модели в регионални изследвания на Isard* (1972), Ward и Kirby (1988), Anselin и O'Loughlin (1990). На базата на специфични регресионни анализи чрез тях се извеждат корелационни зависимости между определени параметри като пространство, местоположение, разстояние, граници, честота и интензитет на конфликтите.

Често междудържавни или вътрешни конфликти оказват своеобразно дифузно въздействие върху политически съседи от първи и втори ранг**. Този ефект се усилва при наличието в тях на сходни черти в политическото устройство, социално-демографските и етно-конфесионалните характеристики. Типичен пример е иранската подкрепа за паравоенни шиитски движения в Ирак (бригадите Хизбула, армията на Махди, ръководена от Муктада Садр), Сирия и Ливан (Хизбула). Подобна логика има и по отношение влиянието на Ирано-иракската война от 80-те години на XX в., довела възникване на ССЗ. В съвременната конфликтология такива феномени се обозначават с термини като „мултиплициращ ефект“, „ефект на доминото“, „заразяване“, „скачени съдове“ и др.

Подобни примери обаче не трябва да се абсолютизират. Това например, може да се отнесе спрямо несъстоялите се опасенията за пренасяне на гражданската война от Сирия в Ливан (Barnes–Dacey, 2012).

Общите културно-цивилизационни характеристики в Близкия изток са предпоставка за различни форми на междудържавно сътрудничество в различни области на политиката, икономиката и културата. В схемата на Хънтингтън (1996) един от цивилизационните региони, „намиращи се в

* Walter Isard (1919–2010) е учен, който е известен с теориите си за териториална организация на стопанството. В края на XX в. започва да изследва проблеми в областта на политическата география и международните отношения – разрешаване на конфликти, контрол върху въоръженията и опазване на мира. Някои от трудовете му са посветени на Близкия изток – Йерусалим, Западния бряг на р. Йордан и др.

** Прието е за съседи от първи ранг да се обозначават такива, които имат обща политическа граница, а за съседи от втори ранг – между които е разположена територията на трета държава.

състояние на пряк сблъсък или на изпълнени с напрежение взаимодействия“, е отражение на ислямската цивилизация. Тя е сред ярките примери за тясно сътрудничество между радикални представители на политически раздробена общност в ситуации, породени от традиционни и асиметрични заплахи за мира (Пеев, 1999). Към последните могат да се причислят международният тероризъм, рекрутирането на наемници при участие в граждански конфликти, изграждането на логистични мрежи за трафик на хора, оръжия, контрабандни стоки и финансови средства, изграждане на мрежа от т. нар. „спящи клетки“, пропагандна дейност (в смисъла на активна геостратегия – по терминологията, въведена от Русев, Авджиев, 2012).

С ключово значение за Близкия изток е арабо-израелският конфликт в Палестина. Основните вектори на противодействие тук са свързани с културно-политическия статут на Йерусалим, изграждането и ефективното функциониране на Палестинска държава, нейните граници и бежанци. В Определена степен те са втъкани в наследения от Великите сили общ устройствен модел на Близкия изток. В по-широк предметен (проблемен) и обектен (пространствен) смисъл чрез него се преекпонира самото право на съществуване на Израел и съпътстващи проблеми като окупацията на земи от съседни страни (Голан, горното течение на Йордан и др.).

Освен проблемен фокус, арабо-израелският конфликт е и обща основа в стремежа за постигане на общо арабско и мюсюлманско единодействие, чието отражение са ЛАД и ОИС. Подобен заряд имат и проектите за възраждане на т. нар. „Благодатен полумесец“ или „Велика Сирия“ и дори мимолетното съществуване (1958-1961 г.) на Обединена Арабска Република (опит за държавно обединение между Египет и Сирия). На практика това са само частични опити за преодоляване на постколониалните граници и единение на арабската част от умма.

Кисинджър (1997) прилага активни дипломатически усилия да разграничи отделни конфликтни аспекти на т. нар. Близкоизточен проблем. Според него трябва да се обособят конкретни въпроси, чието разрешаване да се осъществява чрез отделни двустранни споразумения; п-в Синай (Кемп

Дейвид – 1978 г.); Западният бряг на р. Йордан (1988); Голанските възвишения и др. Своеобразно продължение на този подход е споразумението от Осло (1993 г.) за предоставяне на палестинска автономия. Въпреки някои определени успехи обаче, все още не може да се твърди, че са постигнати условия за траен мир.

Широкоизвестни в следвоенната история на региона конфликти са също: инвазията на Ирак в Иран и Кувейт; гражданските войни в Йемен, Оман, Йордания и Ливан; партизанските действия и сепаратистките въстания на кюрдите в Иран, Ирак и Турция. Съвременният епицентър на военно-политическо противоборство в Близкия изток са териториите на Сирия и Ирак. Висок конфликтен потенциал имат също някои периферни пространства, свързани с териториални води, ресурси, добив и транспорт на нефт и газ – Персийски (Арабски) залив, протокът Ормуз, Арабско (Оманско) море, протокът Бабел-Мандеб, о. Сокотра, залив Акаба, Суецкият канал и новооткритите находища на газ в Източното Средиземноморие.

Особено значение извън етно-държавните и енергийни фактори за противоборство в региона имат водните спорове за горните течения на реките Тигър, Ефрат и Йордан.

Територии с висок конфликтен потенциал намират свой обособен статут. Той може да е наложен или на база двустранни споразумения или с решения на международната общност. Към тях може да причислим посочим неутрални зони (между Ирак и Саудитска Арабия и Кувейт и Саудитска арабия до 80-те г. на XX в.), зони забранени за полети (Ирак през 90-те г. на XX в.), демитализирани зони (Виетнам и Корея). Тези територии формално остават признати като част от територията на съответната засегната от конфликт държава, но тя е с ограничени суверенни права върху нея. Територии, които попадат под управление на мироопазващите сили на ООН също спадат/представляват демитализирани, буферни зони и зони за разграничаване на воюващи страни. Специфично средство за регулиране на днешния сирийски конфликт е създаването на т. нар. зони за деескалация в северната част на страната.

Особено значение освен етно-държавните и енергийни фактори за противоборство в региона имат водните спорове за горните течения на реките Тигър, Ефрат и Йордан.

Сирия е в центъра на голяма част от горепосочените конфликтни теми още преди да се разрази съвременният вътрешен конфликт в нея. Традиционно тя е едновременно и източник и убежище за мигранти. Гражданската война на нейна територия през последното десетилетие обаче генерира вълна от около 6 млн. сирийски бежанци. По-голямата част от тях са в лагери по границите с Турция, Ливан и Йордания. Същевременно още от времето на първите арабо-израелски конфликти в страната все още има много палестински лагери с общо около 500 хил. бежанци. В тази връзка трябва да се отбележи, че според Mushemeza (2007) при възможност за определено овластяване с граждански права, бежанските общности придобиват значителен дестабилизиращ потенциал. Част от него произлиза от създаването на специфична обстановка за екстериториалност и налагане на собствени законови правила на бежанските общности в лагерите, действащи извън законоустановения ред на страната-домакин.

ВТОРА ГЛАВА. ОСНОВНИ ЕТАПИ ПРИ ФОРМИРАНЕТО НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КАРТА В БЛИЗКИЯ ИЗТОК

2.1. Древни цивилизационни огнища и първи форми на държавност

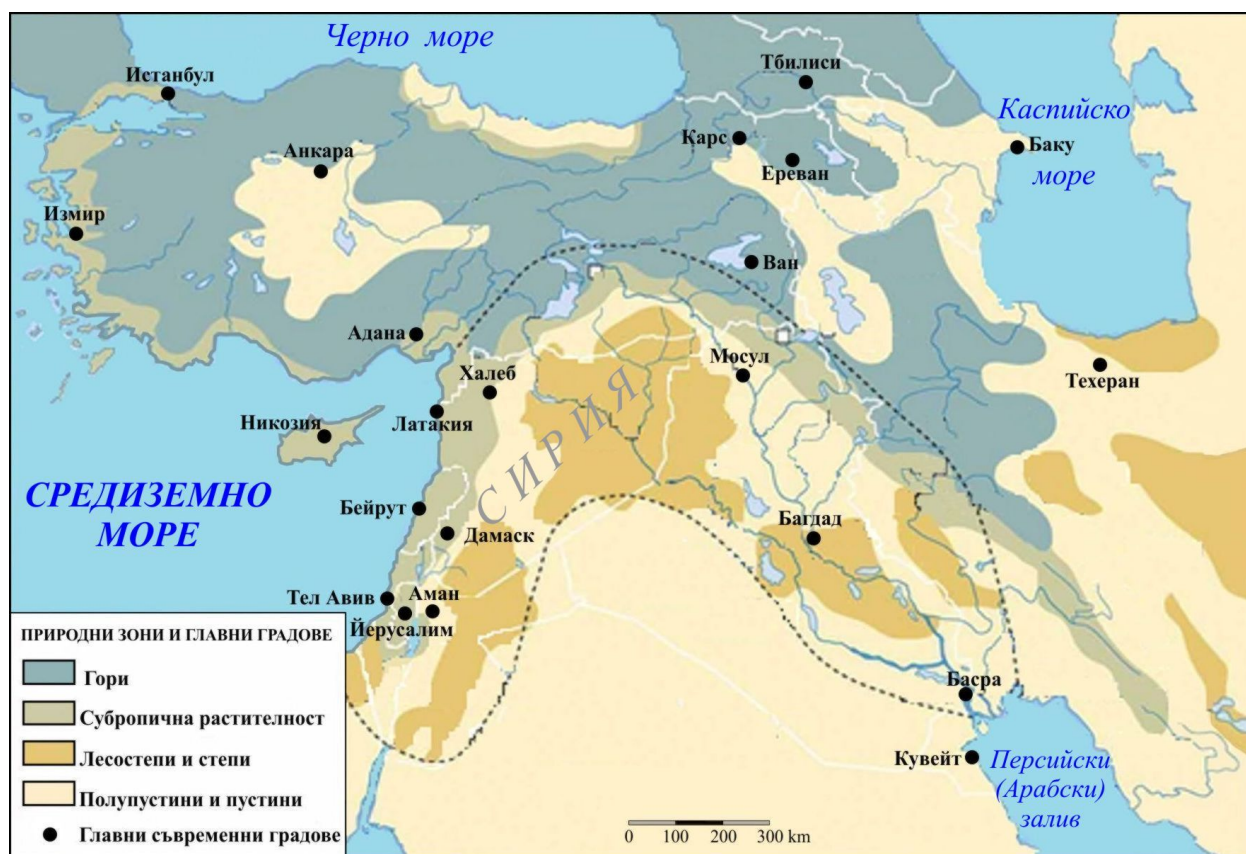
Образът на Близкият изток е тясно свързан с ключови от гледна точка на иконографията и т. нар. когнитивни карти понятия като *Йерихон*, *Потоп*, *Шумер*, *Вавилон*, *Семирамида*, *Финикия*, *Стар завет*, *Шехерезада*, *лимец*, *симит*, *роза / сабя дамаския*, *арак / раки(я)* и др. Това е регионът, считан за едно от цивилизационните огнища и кръстопът на народи, религии и култури между Африка, Азия и Европа, световен културен център и обект на стратегически интереси от страна на външни силови центрове.

Откритите многобройни артефакти дават основание редица изследователи да обозначават региона като Плодороден (Благодатен) полумесец (*фиг. 7*). Простира се като своеобразна контактна зона с имажинерни граници между Персийския залив, Двуречието, Мала Азия, Източното Средиземноморие и Мъртво море. Включва долините на Тигър, Ефрат, Оронт и Йордан, заедно с техните притоци и прилежащите им хълмисти и нископланински области. Предполага се, че именно тук възникват първите ефективни аграрни техники, които са благоприятна предпоставка за най-ранни форми на икономическа и политическа организация на пространството.

В непосредствена близост, на югозапад от Плодородния полумесец, възниква Древен Египет като негов пространствен конкурент, който впоследствие се трансформира в своеобразна база за проникване на арабско-ислямската идея в Африка. Хидро-климатичните условия в него се отличават с някои различия, които предопределят редица специфични особености. Те са гарант за хилядолетна относителна социално-икономическа стабилност на държавността. Природната им обусловеност е свързана със синхронните съвпадения между максимални температури и високи води на р. Нил. Това създава предпоставки за висока ефективност на главния стопански отрасъл –

растениевъдството и пряко зависещите от него други производства и обществени характеристики. Не е така обаче в плодородните долни части от басейните на Тигър и Ефрат, където е налице почти 3-месечно разминаване между температурен и речен максимум. Това поражда някои неудобства и необходимостта от специфични хидромелиоративни дейности, които могат да бъдат гарантирани само в условията на силна централизирана власт (Nathaway, Barbir, 2008). Има сериозни основания да се приема, че тези особености са причина азиатската част на блискоизточния регион да има изпреварващо развитие на редица фундаментални науки и технологични нововъведения.

Фигура 7. ПЛОДОРОДНИЯТ ПОЛУМЕСЕЦ В БЛИЗКИЯ ИЗТОК

Съставено по: Collins Atlas of World History (2003)

На изток от Полумесеца възниква трети цивилизационен център – в Индо-Гангската равнина, където се заражда сравнително изолираната култура Харапа. Посредническата роля между нея и Близкия изток през второто хилядолетие пр. Хр. играе културата Дилмун в района на Персийския залив.

Археологическите разкопки дават основания за първи трайно укрепени селищни образувания да се считат мегалитните конструкции в Гьобелик тепе (дн. турска провинция Шанлъурфа), датирани около 10 000 г. пр. Хр. Две хилядолетия по-късно възниква Йерихон (дн. Палестинска автономия в Израел), считан за най-стария град в света. Свидетелства за древна крайбрежна пространствена организация на стопанството (растениевъдно-живоноевъдна) са и многобройните подводни находки в района на Атлит Ям (дн. Израел).

Двуречието е родина и на първите политико-географски структури под формата на градове-държави по течението на Тигър и Ефрат – Ур, Урук, Лагаш и др. Първопричина за тяхната поява са храмове с религиозно значение. За разлика от тях египетските центрове възникват и се развиват в условията на силна, единна държавност с хилядолетна традиция. Нейната политическа устойчивост е до голяма степен гарантирана от специфичните линейни географски условия, които създава Нилската долина. За разлика от тях, развитието на Двуречието е силно повлияно от наличието на многобройни притоци, ръкави, блата и мочурища, което е значима предпоставка за перманентна икономическа разнородност, политическа разпокъсаност и нестабилност. Моделът храм–град–държава се разпространява дифузно постепенно и към средните течения на Тигър и Ефрат, където се утвърждават властовите центрове на Мари и Ебла (дн. Северна Сирия).

Специфично проявление на политическа разпокъсаност в сирийските земи са политическите субекти в Източното Средиземноморие, където през първото хилядолетие пр. Хр. процъфтяват типичните финикийски пристанищни градове-държави Тир, Сидон и Библос в Ливан, Угарид и Арвад в Сирия. Планините Ливан и Ансария (т. нар. Вилаетска планина) са естествена отбранителна преграда откъм сушата и стратегически източник на качествен дървен материал (кедър) за флота и селищното устройство. Огромната морска акватория стимулира търговската им колониална експанзия. Така финикийската култура достига дори и далечните африкански

и европейски брегове (*Приложение 12*). Най-типичният пример е древният Картаген (в дн. Тунис). С не по-малка цивилизационна значимост са и неговите колониални влияния в Пиренейския полуостров, Балеарски острови, Корсика, Сардиния, Сицилия, Малта и др.

Древната израелска държава възниква в югозападната контактна зона на Сирия с Египет (библейските територии Юдея, Самария и Галилея) като резултат от значими миграционни движения през XI в. пр. Хр. Успоредно с това, в т. нар. Света (Обетована) земя възниква първата монотеистична религия – юдаизмът. Нейният пространствен обхват според Стария Завет (Битие 15:18) е „... от Египетската река до голямата река Ефрат“. Впоследствие този старозаветен текст многократно е рефериран с пропагандна цел от радикални движения и партии в подкрепа на идеята за „божествената“ същност на желанието за израелска териториална експанзия. Чрез Библията съседните територии на север от Древен Израел добиват популярност през вековете като Ханаан и Арам. Първата израелска държавност е унищожена през VIII в. пр. Хр. от могъщата Асирийска държава. Нейната територия по-късно е многократно включвана в състава на Нововалонската, Персийската империя, династията на Селевкидите и др.

Върху самите сирийски земи не възниква значителен самостоятелен политически субект в Древността, а те са постоянен обект на завоевателни стремежи. Най-показателен пример за това е битката при Мегидо от 1503 г. пр. Хр. между Египет и отстояващите в коалиция своята независимост местни държавни образувания. Комбинацията между политическа централизация и милитаризация на развитието на съседни общества и култури е в основата на древната териториалната експанзия, осъществена през различни периоди от централизирани държавности като Египет, Хетското царство, Израел, Вавилон, Асирия, Ахемединска Персия и др. Нейната територия се явява бойно поле между външни силови центрове и място на провеждане на решителни битки за доминация. Пример за такава е тази при Кадеш през 1275 г. пр. Хр. между Хетското царство и Египет (Военный ..., 1986).

2.2. Имперските модели на политическо устройство в контекста на сблъсъка между Изтока и Запада

2.2.1. Азиатско-средиземноморски тип политикогеографски трансформации (XIII век пр. Хр. – VII век сл. Хр.)

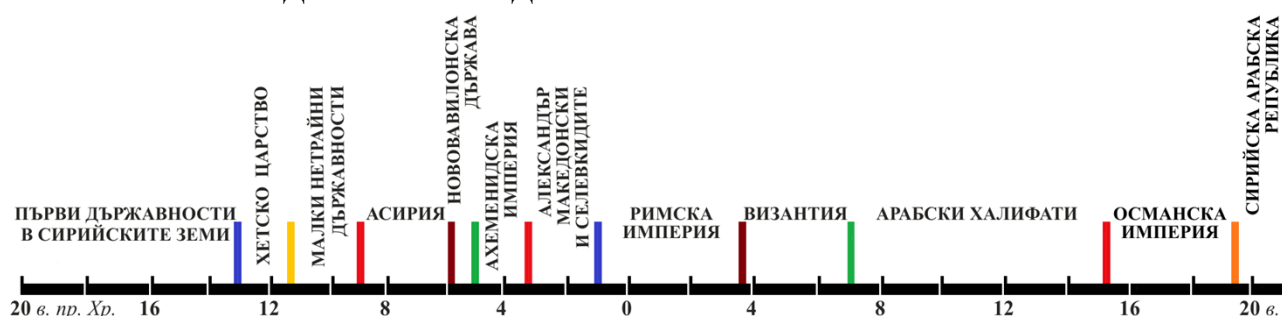
Близкият изток и исторически формиралото се пространство на сирийската държавност са хилядолетна арена на сблъсък между редица вътрешни и външни центрове на силата. Типични примери за това са противоборството между Египет и Хетското царство, експанзиите на Вавилон, Асирия, Персия, древна Македония. В различни периоди под една или друга форма те успяват да подчинят сирийските земи и Плодородния полумесец като цяло (фиг. 8). Южната им пустинна периферия заедно с полуостров Синай играе ролята на буферна зона спрямо Египет, но в периоди на отслабване на държавността (късните египетски династии от VIII – I в. пр. Хр.) дори и това не може да спре нашествениците. Първите спорадични споменавания на понятието араби са през VIII в. пр. Хр., отнасящи се за трудно идентифицируеми в пространствен и социален план общности, които оказват влияние върху политиките на древните империи. Асоциирането му с преобладаващото номадско население на юг от Сирия се налага по време на Римската империя* (Fisher, 2015).

Пространствените политически трансформации в региона протичат чрез прилагане на значително отличаващи се по своята същност властови подходи. Докато за Асирия са характерни крайни насилствени форми на депопулация, депортация и промяна на етническия състав в подвластните ѝ земи, достигащи до геноцид, то в Персия на Кир и Дарий са типични помеките васални отношения между държавата и завладените народи. Впоследствие Александър Македонски прилага още по-прагматичните елинистични отношения на междуетническа търпимост. Освен топонимичната „експанзия“ на появилите се десетки „Александрии“ са

*Древните елини и римляните разделят арабските земи на три вида: Arabia Petrea (Каменна), Arabia Deserta (Пустинна) и Arabia Felix (Щастлива). Това дава основание на някои изследователи да оспорват номадския мотив при първоначалната идентификация на арабите.

налице и важни дифузни процеси в областта на философията, религията, научните, технологичните и политически нововъведения.

Фигура 8. ПОЛИТИЧЕСКА ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА СИРИЙСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ 4 ХИЛЯДОЛЕТИЯ

Финикийските и персийските походи към Средиземноморието, Южна и Югоизточна Европа, както и дълбокото проникване на елинска култура чрез азиатските походи на Александър Македонски катализират цивилизационно общуване между двата континента и обмен на технологични, стопански и политически нововъведения (Попов, 2009). По-късно част от последвалите резултати придобиват глобално значение. Най-типични са векторните движения Изток–Запад на постижения като клинописното писмо, астрономичния порядък, календарната хронология, прагматичните картографски изображения, хидроинженерството, формалният паричен еквивалент, пергаментата, т. нар. арабски (индийски) цифри и др.

Макар и мимолетна, империята на Александър Велики оставя трайна следа върху бъдещия политически кадастър в Близкия изток. Главна роля за това играят неговите военни наследници (т. нар. династии на Селевкидите и Птолемеите), които поставят началото на силна почти тривековна държавническа традиция. Някои фрагменти от международните граници в онези времена по удивителен начин се „проектират“ върху съвременната политическа карта на региона. Един от типичните примери в това отношение е пространственото обособяване през III в. в рамките на Сирийската пустиня на арабските царства. Едното е с център древния град Палмира, а другото е Налбатейското царство, възникнало в северозападния край на Арабския полуостров.

Експанзията на Рим успява сравнително бързо да преодолее съпротивата на елинистичните остатъци в Близкия изток. На границата между републиканския и имперския му период, той ликвидира Селевкидите в Сирия, Птолемеите в Египет и царството на Митридат в Мала Азия. По-сериозна съпротива оказват само юдеите през I в. сл. Хр., но в резултат свещеният Йерусалим е напълно разрушен, израелската политическа традиция е отново прекъсната, а евреите се превръщат в суперетнос, разпръснат по целия свят (Гумилев, 1990).

Римските владения в сирийските земи през II–III в. са организирани под формата на имперски провинции – т. нар. Вътрешна и Външна Сирия. Завладените израелски земи формират отделна провинция Юдея, а днешна Йордания – Арабия. Отличителна черта на наложената от римляните политическа традиция е съчетанието между силно централизирана в ръцете на Сената и Императора власт, от една страна и възможността техни поданици да придобиват равноправен статус на римски граждани, включително освободени роби, от друга.

Установяването на римско господство в Палестина съвпада с Христовите времена и зараждането на втората монотеистична религия – християнството. Езикът на Исус е един от семитските и е известен като арамейски. Днес той се е съхранил в някои малки общности, населяващи отделни области в Сирия (най-вече в долината Малоула).

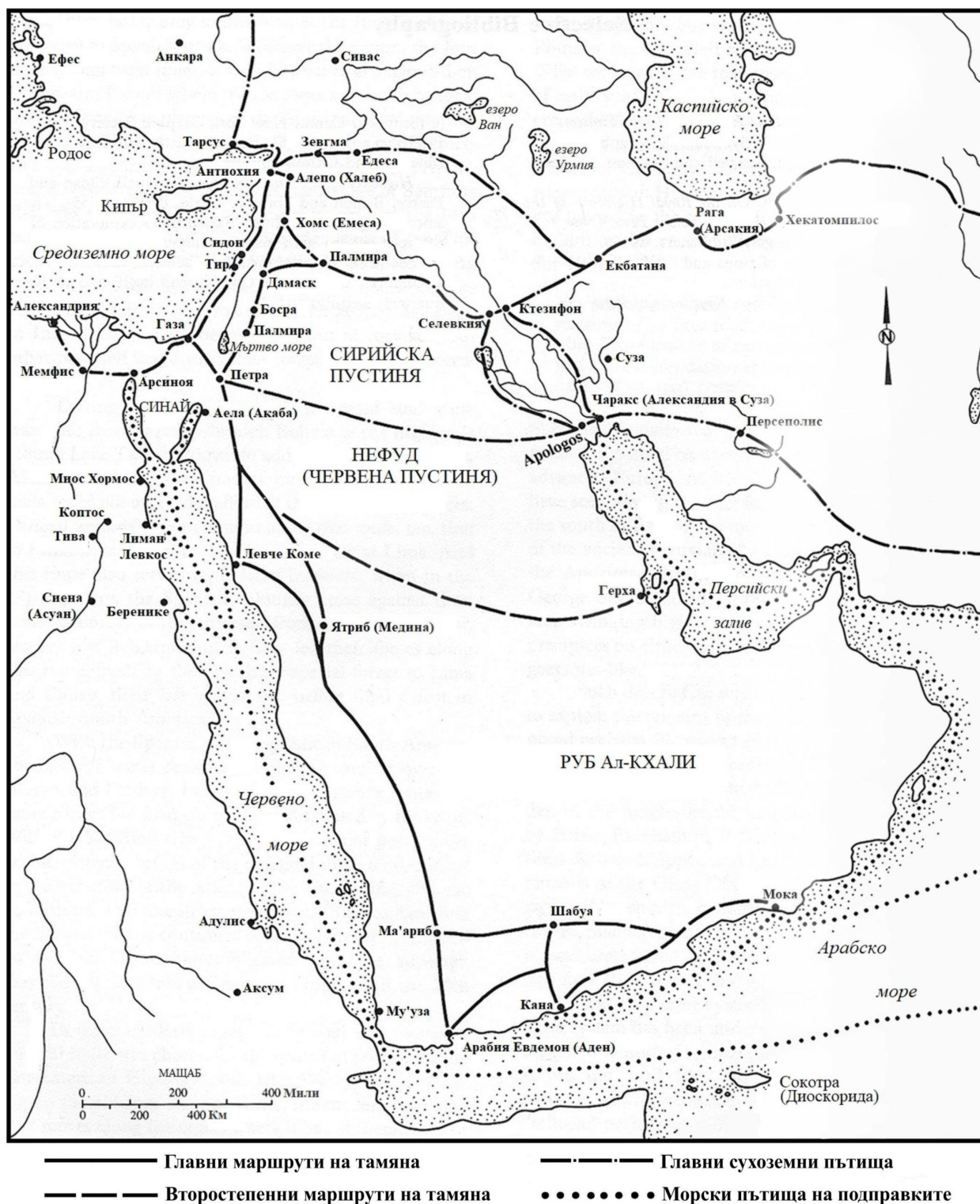
Огромният масив на Римската империя благоприятства разпространението на новата религия в западна посока. Някои от учениците на Исус обаче носят неговите послания и създават религиозни течения на Изток. Един от важните цивилизационни резултати от разпространението на християнските идеи е трансформирането им като официални държавни религии в Римската империя (Западна/Източна) и нейните политически наследници в Европа/Евразия.

Успоредно с политическото развитие на Европа и Средиземноморието започва политическа консолидация в Централна Азия под егидата на две държави – на Партите и Кушаните. Първата често воюва с Рим за контрол върху Сирия, Месопотамия и Армения. Първостепенно икономическо и политическо значение през този период придобива контролът върху т. нар. „Път на коприната“ от средиземноморското крайбрежие на Близкия изток до владенията на китайската династия Хан. За дълъг период от време той е единственият символ на отношенията Изток – Запад. В Близкия изток обаче за западната му част дълго време се налага понятието „Път на тамяна и подправките“ – изключително ценни стоки от южните покрайнини на Арабския полуостров (Оман и Йемен) или Индия (*фиг. 9*).

Последвалият упадък на Рим, Партия, Кушанската държава и Китай през III в. разрушава старите връзки и пренарежда по нов начин политическата мозайка в Евразия. Първостепенна роля придобиват номадските народи (т.нар. Велико Преселение на народите). В опит за частично съхраняване на римската геополитическа традиция се заражда и в продължение на около 1000 години функционира силната византийска държавност. В много отношения обаче тя е повлияна от политически феномени типични за развитието на Изтока.

Източните провинции на Византия на полуостров Мала Азия и в Близкия изток като цяло обаче се оказват с много по-голяма значимост, отколкото все по-силно стесняващите се балкански владения на империята. До появата на исляма, сирийските земи заедно с Египет са един от важните стожери на икономическата стабилност на империята. В следващите векове именно появата на новата религия в съседните земи на Арабия се оказва решаващ фактор за постепенния упадък на Византия.

Фигура 9. ПЪТЯТ НА ТАМЯНА И ПОДПРАВКИТЕ ПРЕЗ ПЪРВОТО ХИЛЯДОЛЕТИЕ СЛ. ХР.

Съставено по: Frank, Brownstone (1984)

От особено значение за проследяване на културно-политическата традиция е разнопосочното дифузно разпространение на различни християнски учения, които се зараждат в блискоизточните провинции на Византия. Тяхното географско разпространение достига преди всичко земите

на Европа, Северна Африка и Русия, като голяма част от тях се затвърждават в отделни райони на Близкия изток, а някои достигат до Кавказ, Средна Азия и дори Индия. Особено показателни за източното разпространение на христовото дело са несторианството, т. нар. Сирийска църква на Св. Тома, асирийство, армено-грегорианство, униатство (халдейство, сирокатолицизъм) и др. В Египет сред т. нар. коптско население се формира специфично монофизитско християнство. Специфичен културно-религиозен феномен в Средна Азия и Поволжието е разпространението на юдейството.

Налагането на християнство в земи с дълбоки религиозни традиции и постепенният упадък на традиционните вявания е съпроводено от задълбочаващи се теологични спорове, касаещи сърцевината на християнската доктрина. Опитите да се даде единно тълкуване на отделните богословски фракции поражда схизми, ереси и практическо отделяне на значителна част християни от официалната църковна догма. Римските провинции в Близкия изток и характерните му многопластови културни влияния водят до появата на силни алтернативни християнски учения на сектантска основа. Появата на много схизми и роенето на нови църкви продължава и в съвременната модерна епоха. Тези доктрини, които не се ползват с одобрението на официалните църковни власти, биват заклеявявани като еретически и често са подлагани на репресии, вкл. насилствени депортации. Според Хаджийски (1944) именно разселването на жители от сирийските земи в балканските провинции на Византия води до проникването им в Първото българско царство.

Религиозно-ритуалното деление между християнския Изток и Запад се мултиплицира политически от стремежа за лидерство над християнските общности. То намира израз в разразилото се противоборство между Римския Папа и Константинополския Вселенски Патриарх, придобило формата на открито противопоставяне през 1054 г. – т. нар. Велика схизма. Проблемът се задълбочава с обособяването на няколко центъра на Източното Православие, за които Вселенският Патриарх е „пръв сред равни“. Три от

седемте автокефалните църкви на Вселенската патриаршия днес са в Близкия Изток – Александрийска (Египет), Антиохийска* (Сирия) и Йерусалимската (Израел/Палестина). В исторически план те играят ролята на важен политически фактор, с който се съобразяват всички владетели – дори и тези, чиято религия не е източноправославна.

Християнската доктрина повелява вярата и политиката да са независими една от друга. Въпреки това, както изяснено в т. 1.2, взаимното им влияние е силно изразено. Често двете институции са съюзници в противоборството с други църкви и държави. Не са малко обаче и случаите, когато изпадат в противоречие. Пример за това са честите политически ходове на Римския папа, насочени срещу управлението на монарси в Западна Европа и обратно (папоцезаризъм и цезаропапизъм). Характерна черта на Изтока е преобладаващият цезаропапизъм, чието най-типично олицетворение е Византийската империя.

До появата на исляма основен съперник на Византия в региона е Сасанидска Персия, като многобройните арабски племена на територията на Сирийската пустиня често играят ролята на буфер между тях. Примери за това са нетрайни образувания като Пастирската държава, Налбатейското царство, християнската държавата на Гасанидите (разположени в днешните земи на Йордания и Северозападна Саудитска Арабия) и Лакхмидското царство (Южен Ирак и Североизточна Саудитска Арабия), древен Йемен и др. В периоди на относителна слабост на Византия и Персия тези предислямски арабски държавности за кратко демонстрират икономически и политически възход. Така например Палмирското царство успява през III в., да установява ефективен контрол върху традиционните пътища през сирийската пустиня (*вж. стр. 73, фиг. 9*).

Използвайки карти от арабски географи като Истархи, Макдиси и Идриси, автори като Гунайм (Кувейт, ... 1995) причислява сирийската

* Антиохия (Антакия) е в границите на съвременна Турция. Тази автокефална църква продължава да се нарича Антиохийска, но от 1959 г. седалището ѝ е в Дамаск.

пустиня към изконните арабски земи. За него тя е идентична на Арабския полуостров, както в природно, така и в етнодемографско отношение и се различава от земите на Плодородния полумесец, който често е обозначаван от номадите като „черни земи“ заради наносите, формиращи плодородните почви в Двуречието.

2.2.2. Ислямска политическа доктрина и пространствена експанзия (VII век пр. Хр. – XVII век)

През VII в. в Арабският полуостров се заражда третата монотеистична религия – исляма*. За кратко време тя се превръща в главно оръжие за пространствена инвазия на арабите и в основен фактор за консолидиране на културно-политическото единство между номадските им племена и новата религия. Само за около 120 години те успяват да обединят политически пространството между Пиренеите на запад, Сахел и Йемен – на юг, Аралско море на север, Балхаш и р. Инд на изток. Посланието на Мохамед играе не по-малко важна роля в сравнение с използваната военна мощ. Един от най-характерните процеси през този период е синонимното смесване на ислямизация и арабизация. В най-голяма степен това важи за Близкия изток и Северна Африка. Като араби започват да се обозначават дори и негроидни племена в Судан. Същевременно етнически групи като турци, перси, кюрди и копти не се поддават на арабизация и съхраняват своя език. Коптите в Египет и зороастрийците в Персия запазват дори религията си.

Сирийските земи претърпяват радикални етно-културни изменения и се превръщат в безспорна част на арабско-ислямския свят. Първоначално арабските племена се задоволяват само с военно-политическо завладяване и подмяна на византийската администрация. Ислямизацията е много по-бавен и постепен процес. С времето по-голямата част от населението не успява да съхрани автохтонни лингвистични белези и доислямски християнски религиозни обреди.

* Ислям (от приемане, примирение). Последователите се наричат мюсюлмани (от подчинен, отдаден на аллах) или мохамедани (от последовател на пророка Мохамед)

През следващите векове (особено през първите няколко десетилетия след смъртта на Мохамед) протича бързо разпространение на ислямската религия, като в този процес се включват и периферни неарабски народи. Механизмите на ислямската експанзия придобиват други форми. Водещи в този процес стават тюркските народи, сред които първостепенно значение придобиват турците. Под ударите им попадат хиндуистки държави*, Персия (Газнавиди, Гхуриди), византийските владения в Кавказ и Мала Азия.

След VIII в. преобладаващите начини на разпространение на исляма са търговията, образованието и културният обмен. Типични примери за това са волжските българи, пушуните в Афганистан, уйгуите в Китай.

Арабско-мюсюлманската инвазия засяга предимно земи, които принадлежат на относително устойчиви имперски пространства с развита култура, централизирано държавно управление, стройно административно устройство и традиционно добре развити пазари. Завоевателите налагат свои оригинални административни и социално-икономически устройствени концепции.

Вътрешноарабската типологизация и йерархична зависимост на управленските форми на упражняване на власт са в следните основни категории (Евстатиев, 2012):

- за урегулиране на междуплеменните вражди се използват медиаторските умения на хакамите. Те имат функцията на арбитри в спорове между племената, като техните решения имат силата на присъди;

- емирската власт е еднолична – на военноточници и племенни вождове. При тях се управлява чрез категоричният акт на волята, която следва да се разбира като заповед за непрекословно изпълнение;

- властта на мулк (малик) се отъждествява с административно и имуществено (стопанско) владение в държавата, което се приравнява до западните разбирания за кралска/княжеска наследствена власт;

* Кулминация на ислямската инвазия в полуостров Индостан е създаването на султаната Делхи през XIII в. (Volwahn, 1971).

– султанската власт според арабските разбирания е външна власт или на чужди неарабски мюсюлмански владетели. Такива са титлите, дадени на водачите на селджуките и османските турци. Военната сила на тези етнически групи и държавническата традиция, която те носят са довели до арабското разбиране, че султанската власт е синоним на силна власт.

Тези чисто арабски разбирания за делението на властта според силата на нейните водачи са успешно инегрирани в новата концепция за халифата. За нея е характерно неделимостта на светска и религиозна власт, а носителите на титлата наместник на пророка Мохамед (ар. *халиф*) следва да символизира единоначалното лидерство за цялата религиозна общност на мюсюлманите. На по-ниско локално и племенно ниво, съчетанието на политическа власт и духовно наставничество е въплътено в авторитетните фигури на шейховете.

Във външнополитически план, представителите на нововъзникналата цивилизация се придържат към оригинална концепция за разделението на света на: Земя на мира (*Дар ал-ислам*) и Земя на войната (*Дар ел-харб*). Водещ критерий за това е пространственото разпространение на шериата като правова норма за поведение на населението. Принадлежността към исляма играе много по-важна роля от народностната принадлежност, което е уникална форма на етно-лингвистична толерантност*. Общ религиозен знаменател обаче е арабският език.

Според Евстатиев (2012) има основания да се формулира и трета, междинна зона – Земя на вероотстъпничеството (*Дар ал-Иртидат*). Като примери могат да служат бивши мюсюлмански територии, загубени от „неверници“, покварени от корупция мюсюлмански режими и т. нар. „прищевки“ – земи, където властват несунитски версии на исляма. Друга междинна форма е Земя на примирието (*Дар ас-Сух*). Това са немюсюлманските страни с немюсюлмански владетели, които са се признали за васали и са поели задължението да плащат данъци на мюсюлманска държава. Исторически примери за последните са царствата в Грузия и Нубия.

* Показателен за това един от текстовете в Свещения Коран (49:13): „О, хора ние Ви сътворихме от един мъж и една жена и Ви направихме народи и племена, за да се знаете един друг.“

Посочените примери представят гъвкавия набор от средства в епохата на експанзия на исляма, която не винаги е свързана с военни действия. Според кораничната догма ислямът може да се приеме по три начина – мислено пожелание (на междуличностно ниво от вярващ към невярващ), проповед (словесно под форма на обществена пропаганда) и дела (като насилствен императив). Последното стои в основата на т. нар. свешена война (ар. *джихад*). Арабо-мюсюлманските завоевания в Близкия изток и Северна Африка (VII–VIII в.), Индия (XI–XIII в.) и Балканите (XIV–XV в.) имат характер на военно-политически походи с религиозна мотивация. В други части света – Югоизточна Азия, Субсахарска и Екваториална Африка разпространението на религията е основно със средствата на проповедта.

Основен постулат в ислямската религия, част от т. нар. „пет стълба“ на исляма е насърчаването на всеки мюсюлманин да посети поне веднъж в живота си свещения град Мека. Един от пътищата за осъществяване на тази цел преминава през Сирия, и по специално по маршрута Халеб (Алепу) – Хама – Хомс – Дамаск към Йерусалим – Медина и Мека. Така Сирия става известна като земя на поклонническите пътувания (ар. *дар ал-хадж*).

Управлението на мюсюлманите засяга и вертикалната (социална) организация на разнородно население в етно-конфесионален план. Властта на арабите се основа на религиозни правила. Изискването на обособяване в териториален план може да се открие в догматична норма на изискването за емиграция (ар. *хиджра*), за да се избегне влиянието върху религиозните разбирания и начин на живот от страна на другите вероизповедания. Покорените народи, изповядващи някоя от другите монотеистични религии имат статут на „покровителствано“, „закриляно“ население при условие, че демонстрират лоялност към управляващите. Йерархичният ранг на християните и юдеите отстъпва на мюсюлманите по отношение на непривилегирована обществена и религиозна представителност, военна повинност, висши административни постове, юридически спорове, данъчна

тежест и други неформални житейски ситуации. Така например, християни и юдеи могат да се самоуправляват по традиционните правила и религиозни канони на своите общности, но това не им се позволява в отношенията с държавата. Това катализира процесите на местна селищна социална фрагментация – обособяване на квартали на религиозен принцип. Класически пример в това отношение е селищното устройство на Йерусалим през последните векове. В по-ново време подобни конфесионални вътрешни селищни фрагменти са наблюдават в градовете като Бейрут, Халеб и др.

Арабо-мюсюлманското завладяване на сирийските земи не е съпроводено с насилствено смяна на религията. Християнските и еврейската общности са важен източник на данъци за халифата. Това толерантно отношение на новите мюсюлмански управници е до голяма степен причина за запазване многообразието на християнското вероизповедание – процес, който е противоположен на църковното развитие в Европа (Грчић, 2011).

Религиозната унификация на Арабския халифат е относително краткосрочна. Една от неговите отличителни особености е очевидният контраст между относително благосклонната търпимост спрямо подчиненото еврейско и християнско население, от една страна и откритите форми на противостоеене и сблъсък между основните религиозни течения в исляма. Сред основните мотиви за това изпъква правото за наследяване на халифската власт. При това не става въпрос толкова за догматични отклонения в теологичен план, колкото за многопластови държавнически властови проекции. Например, преместването на арабския политически център от Медина и Куфа в Дамаск става след отстраняването на Али (зет на Мохамед) от командващия арабските войски в Сирия – Мауалия. Това поставя началото на установяването на Омейядската династия с център Дамаск, при която Арабският халифат постига своето най-голямо териториално разширение (*фиг. 10*).

Фигура 10. ТЕРИТОРИАЛЕН ОБХВАТ И ГЛАВНИ ЦЕНТРОВЕ НА АРАБСКИЯ ХАЛИФАТ ПРИ ОМЕЯДИТЕ (към 750 г.)

Така още в края на VII в. се зараждат трите големи ислямски течения, вътре в самата религия. С най-голямо влияние се отличава сунизмът. Неговите последователи признават за халиф само такъв, който произхожда от племето на пророка – Курейш. Сунитите установят контрол върху Халифата за дълъг период от време и продължават завоевания му до средата на VIII в.

Много по-малка група са шиитите, при които се налага разбирането за легитимност, само когато властта се наследява от мюсюлманин, който е потомък на Пророка*. Основните шиитски религиозни центрове са свързани с мъченическа смърт на наследници на Мохамед (напр. Кербала и Наджаф в Ирак) или гробове на изявени шиитски духовни водачи (напр. джамията в памет на Саид Зейнеб в Дамаск, Сирия).

Трета, най-малобройна група от ислямски последователи е тази на хариджитите. Прието е да се обозначава като най-либерална от гледна точка на факта, тъй като според нея халиф може да стане всеки праведен мюсюлманин, независимо от племенно-родовата му принадлежност.

* Всъщност шиитите признават принципа за пряка генеалогична приемственост (от пророка Мохамед) с определена условност. Според тяхната религиозна доктрина тя не е прекъсната дори след изчезването („скриването“) на последния негов наследник – 12-ия имам Мохамед ал-Махди (или Очакваният) през X в. Така се налага догмата, че до „до неговата поява“ духовното (а оттам и политическо) управление ще се упражнява от религиозни водачи, които „временно“ се избират. Един от най-типичните примери е лидерството на институцията на висшите духовни лица и най-вече – това на аятолах в Иран. Тази конкретна управленска доктрина е формулирана, теологично формализирана и практически наложена от иранския аятолах Хомейни, управлявал през 1979–1989 г. (Ансари, 2001).

Политическата борба за легитимен наследник на халифската власт през вековете изостря до крайност отношенията между отделните ислямски течения и оставя тежко наследство за техните съвременни представители, дори когато вече почти един век халифската институция на практика не съществува. От това продължаващо противопоставяне изпъкват мотивационни доводи, които в много по-голяма степен акцентират върху признаците за вероотстъпничество, отколкото такива, които служат за религиозно единение между различните течения при тази религия. В стремежа си за запазване на своите вярвания конфесионалните общности, подложени на преследване заради вярванията им, развиват специфична форма на поведение. Този способ (ар. *таклийа*) дава възможност за формално признаване на официалната догма на управляващите, като в същото време скрито продължават да се придържат към своите вярвания и практикуване на обредите. Това до голяма степен затруднява точното определяне на числеността при различните течения в исляма.

Ролята на своеобразна окончателна „схизма“ в исляма изиграва убийството при Кербала през 680 г. на правнука на Мохамед – имам Хюсейн. В резултат възникват първите шиитски модели на държавно управление. Като примери на територията на съвременен Иран могат да се посочат нетрайните държавни образувания на Буидите и Маравиндите през X–XII в. С много по-голям обхват по това време се отличава шиитският Фатимидски халифат в Египет, упражняващ контрол и върху земите на съвременна Сирия. Той може да се разглежда като политическа алтернатива на сунитската абасидска държавност с център Багдад, която е пряк наследник на арабомюсюлманската държавническа традиция, залегнала в Арабския халифат с център Дамаск. След падането на династията на Фатимидите в средата на XI в. много от представителите на оформящата се шиитска общност търсят убежище в труднодостъпни планински местности в Сирия и Ливан. Днес те се почитат като свещени места за много ирански и шиитски поклонници от други страни и са център за религиозен туризъм (напр. селища като Тарийа и

Юнин в областта Джебел Амел, Южен Ливан. Изместването на политическите центрове към и извън Сирия, е представено в *табл. 4*.

Таблица 4. ПОЛИТИЧЕСКИ ОБРАЗОВАНИЯ, КЪМ КОИТО ПРИНАДЛЕЖАТ СИРИЙСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ ПЕРИОДА 651–1919 г.

Период	Държава	Политически центрове
651–750 г.	Омеядски халифат	Дамаск
750–909 г.	Абасидски халифат	Багдад
909–1099 г.	Държава на Фатимидите	Кайро
1099–1171 г.	Селжукски и кръстоносни държави*	Коня, Йерусалим, Триполи, Едеса, Антиохия и др.
1171–1250 г.	Държава на Аюбидите	Кайро
1250–1517 г.	Държава на Мамелюците	Кайро
1517–1919 г.	Османска империя	Константинопол (Истанбул)

* Малки остатъци от кръстоносни държавности съществуват почти до края на XIII в. Последната тяхна опора е крепостта Акра, която е превзета от мамелюците през 1291 г., а нейните защитници (ордена на Йоанитите) се преселват в Кипър, след което владеят Родос чак до 1522 г.

Посочените принципни различия между двата основни религиозни клона до голяма степен детерминират условията за политическа стабилност/нестабилност в традиционните земи на исляма. Така техните владетели се оказват под постоянен натиск и заплаха статутът им да бъде обявен за незаконен от разнообразен вид опозиционни групировки. Известният средновековен географ Ибн Халдун например още през XIV в. използва подобни доводи, за да анализира устойчивостта на държавната власт в региона. Според него тя е стабилна при наследствено предаване на властта в рамките на родово-племенна организация (т. нар. на арабски език *ассабия*). Типично за земи с земи с по-слабо изразена родствена привързаност на населението е налагането на династически модел на управление от страна на постигналата надмощие етно-социална или културна прослойка. Като най-характерни примери за своята епоха Ибн Халдун посочва Сирия и Египет.

От своя страна сунизмът и шиизмът също се отличават със своя вътрешна правно-догматична диференциация, засягаща важни аспекти на религиозната и държавна юриспруденция. Утвърдените системи за тълкуване на коранични текстове и юридически практики, както и на възприеманите от

външния свят нововъведения са известни в сунизма като „пътища, които да се следват“. С течение на времето всяка от тези системи се структурира като религиозна юридическа школа (ар. *мазхаб*). В съвременния ислямски свят са се наложили четири такива школи – ханафиска, ханбалистка, шаафистка и маликитска. Makdisi (1981) ги разделя в две групи:

- Персонализирани. Такива са ханбалитската и шаафитската. Те носят имената на своите основатели – Абу Ханбал и Шаафи.

- Географски. Такъв генезис имат школата на ханифитите (възниква в Куфа, Ирак) и школата на маликите (в Медина, Саудитска Арабия). Впоследствие те също се персонифицират. Първата възприема името на своя основател Абу Ханифа, а втората – на Малики.

През X в. Дамаск става средище в което възникват две школи, носещи имената на своите основатели – Аузийя и Таури. Те съществуват твърде кратко, като на тяхно място според представители на университета в Тюбинген (Германия) постепенно се налагат представителите на ханифиската и шаафистката правни школи.

Разделението при шиизма е основно между исмаилити (от Исмаил – последният пряк наследник на Мохамед) и имамити (дванадесетници). Под една или друга форма у нас и в Турция те са познати като алевити – от зетя на Мохамед (Али) – един от първите негови духовни наследници (Friedman, 2010) или казълбаши (от турското „червеноглав“).

На територията на Сирия и нейните съседи са формирани и редица синкретични учения, комбиниращи местни вярвания с основните авраимически религии – друзи, йезиди, бахайци.

Характерна особеност на сирийската културно-политическа и етно-конфесионална история е продължилото над 4 века противоборство между Византия и Арабския халифат, последвано от инвазията на Селджуките и наследилата ги Османска империя. В най-голяма степен това важи за територията на Северна Сирия, където активна политическа, военна, икономическа и културна роля играе и средновековна Армения.

През XI в. водеща роля за изтласкването на Византия, налагането и консолидирането на ислямската културна традиция в северната част на Близкия изток и Анадола имат селджукските турци. Те се придвижват от степите на Централна Азия, приемат исляма и дълго време обслужват политиката на Арабския халифат в региона. Постепенно се превръщат в основна движеща сила на ислямската културна и политическа инвазия. Византия се свива в западната част на полуостров Мала Азия. Арменската държавност се запазва още около 2–3 века в нетипичната за нейната политическа традиция историко-географска област Киликия (т. нар. Мала Армения).

Завземането на Йерусалим от селджуките предизвиква появата на нов фактор за формирането на съвременния културен облик на региона – кръстоносните походи и политическото възвръщане на християнството под формата на малки държавности – Йерусалимското кралство, графствата Антиохия, Едеса и Триполи. Същевременно италианските градове-държави налагат силен политически и икономически контрол над Източното Средиземноморие и Леванта. Католическата църква успява да установи силни позиции сред местни християнски общности, които приемат папата за свой духовен лидер. Така тя се налага като основен конкурент на Константинополската патриаршия, което предизвиква задълбочаване на различията между християнските общности в региона. Самите кръстоносни походи са първите значими прояви на военно-политическо обединение на Западна Европа под ръководството на римския папа. Формираните като резултат християнски държавности в континенталната част на Източното Средиземноморие обаче са относително нетрайни в политическо отношение. През XII–XIII в. те са постепенно завладени от държавата на Аюбидите начело със кюрдския военачалник и държавник Саладин (Буркай, 1997 г.) и техните политически наследници – династията на мамелюците*.

* Мамелюци – помохамеданчена военна прослойка, подобна на еничарите, с разнороден етнически произход, чиито военноточници управляват Египет в периода XIII – XVI в.

През XIII в. монголските орди унищожават Багдадския халифат и значително допринасят за териториалното раздробяване на Селджукския султанат. За около век и половина те осъществяват контрол над днешните Иран, Ирак, Източна Турция и Кавказ. Това създава благоприятни условия за временно възстановяване на Пътя на коприната и икономически подем на източните средиземноморски пристанища.

Отпор на монголите в Източното Средиземноморие и Арабския полуостров дава новосформираната в средата на XIII в. държава на мамелюците като успяват да спрат монголската инвазия към бреговете Средиземно море в 1260 г. През XIV в. те слагат край на арменската държавност в Киликия. Характерно за този период е заселването на големи маси средноазиатски тюркски племена в Кавказ, Мала Азия и северната част на Близкия изток. В по-конкретен план трябва да се посочи появата на т. нар. туркомани – днес известни в северната част на страната като сирийски турци.

Основна форма на държавност през XIV в. на територията на разпадналия се Селджукски султанат стават т. нар. бейлици – малки и разединени помежду си държавни образувания. Водещ сред тях е този на Османите, което впоследствие се превръща в мощно ядро на нова империя. За негов предтеча, условно се приема селджукският владетел Сюлейман Шах, чието място на погребение е в Калат Джбейл (планината Калат), на територията на днешна северна Сирия.

През XIII в. територията на Сирия става арена в битка за надмощие между държавности с различен ранг – на кръстоносци, наследници на монголи, селджукски бейлици, т. нар. Арменска Киликия, мамелюци. Последните успяват да осъществяват силен военнополитически контрол над тези територии чак до появата на турския султан Селим I, който ги завладява през 1517 г.

През XV–XVI в. основните политически събития в региона на Близкия изток протичат под знака на зараждащото се противопоставяне между три големи сили. От една страна е възходът на сунитската Османска империя, който протича за сметка на мамелюците в Египет, достигнал своя връх при

Сюлейман Великолепни. От друга – консолидиращата се шиитска идея, представлявана от династията на персийските Сафавиди. Именно през този период кюрдски земи са поделени между двете враждуващи държави (Военный ..., 1986).

Значителното разширяване на Османската империя към Източното Средиземноморие се осъществява след превземането на Константинопол (1453 г.) и разгрома на мамелюците (1517 г.). През 1522 г. е превзет остров Родос*, а през 1572 г. – Кипър. Политическата карта в контактната зона между Европа, Азия и Африка търпи значителни изменения, започнали през втората половина на XV в. (*Приложение 13*) и продължили през XVI в.

Същевременно Западна Европа дава началото на Великите географски открития. Близкият изток и сирийските земи за дълго време се оказват в периферията на динамичните глобални процеси.

2.2.3. Политическо устройство на Близкия изток по време на Османската империя (XVII–XIX век)

През XVI в. Османската империя властва върху части от три континента. Това оказва влияние върху развитието на културата, стопанството и търговските връзки на територии с обща площ около 5 млн. km². Една от типичните черти във вътрешните обществени отношения на империята е наложената специфична по своята същност милетска система. Чрез нея на преден план се извежда значимостта на религиозното самосъзнание за сметка на народността.

Налагането на османски държавно-политически ред в региона е свързано и с изграждането на специфично вътрешно-административно устройство в историко-географската област Сирия. Използва се стъпаловидно ранжиране на административните единици във вида вилает – санджак – кааза – нахия. Изключение в това отношение правят планинския район на маронитите в Ливан и Йерусалим, които се обозначават с понятието мутасариф.

* Изтласканите от Родос рицари на Ордена на Йоанитите се заселват в остров Малта и създават основите на нова държавност, първоначално известна като Орден на малтийските рицари.

В сирийските са определени три вилаета – Хaleb, Дамаск и Триполи. В границите на Хaleb биват включени територии на днешна Южна Турция (градовете Искендерун, Антакия, Газиантеп, Урфа и Мардин). През 1680 г. от крайбрежните области на вилаетите Дамаск и Хaleb се образува отделен вилает – Сайда (понякога срещан и като вилает Акка – по името на едно от главните пристанища в него). По религиозни причини османците назначават отделен чиновник за управлението на Йерусалим, с ранг паша, който се подчинява пряко на Високата Порта. Това в определена степен води до усложнения тъй като цялата историко-географска област Палестина (с Йерусалим) е част от вилает Дамаск. Сравнителния статут на палестинския паша и дамаския валия на практика зависи от конюнктурната подкрепа, която им местния управител успее да си осигури от централната власт.

По различни оценки през XVIII в. уседналото население в изследваните сирийски земи е между 1,2 и 2 млн. души. За номадите-бедуини е трудно да се направи подобна оценка, тъй като османските власти не водят за тях точна отчетност (Жантиев, 1998).

Основна задача на османските висши чиновници по места е финансово-данъчната – редовно събиране и изпращане на заложените от Портата приходи за всяка териториална единица. Специфична функция на сирийските вилаети е и осигуряването на безопасни пътища и подкрепа на поклонническите кеврани към свещените места – Мека и Медина. Това е една от причините санджакът Хама, административно подчинен на вилаета Триполи, да е данъчно подчинен на Дамаск. Въпрос на личен и общественостържавен престиж за валиите през разглеждания период е необезпокояването преминаване на поклонническите кеврани през пустинните земи на непокорните бедуините. Трябва да се отбележи, че по това време трите основни позитивни определения за населението на Сирия е на религиозна основа – мюсюлманин, християнин и евреин. Определението арабин се използва в негативен контекст – в смисъла на непокорен бедуин (номад).

Мутасарифът на християните-маронити е в крайбрежно-планинските области на Ливан като част от вилает Триполи. В съседство (предимно в санджака Сайда) са враждуващите с тях друзи. Другата голяма тяхна е в района на Джабел ел-Друз (вилает Дамаск). Посочените примери са знак за стремежа на османската власт да контролира такъв тип общности съобразявайки се с тяхната специфика и автономистки претенции.

Авторитетът на централната власт през XVI–XVIII в. се гради на взаимодействието между държавните чиновници (валии, паши, спахии и др.) с местните аяни, улеми и еснафи*. С изключение на малцинства като кюрди, арменци и др. по-голямата част от населението в сирийските земи може да се разглежда като етнически хомогенна. Определено разнообразие внасят многобройните мюсюлмански и християнски течения. Потенциалният им центробежен ефект е до голяма степен туширан от милетската система и не представлява пречка за легитимността на османското управление. Нейната ефективност остава относително висока дори и при положение, че християнските и еврейските общности изпитват по-голяма данъчна тежест в сравнение на мюсюлманската. Едва през XIX в. се забелязва тенденция към децентрализация чрез засилване на автономизма, но до този период основните движещи сили на тези процеси са по-скоро със социално-икономически, отколкото етно-конфесионален характер. Най-показателни в това отношение са мотивите, свързани със събираемостта на данъците и поземлената собственост.

Началото на нов етап в развитието на политическите отношения в Близкия Изток бележи походът на Наполеон в Египет и Сирия в края на XVIII – началото на XIX в. Освен Франция прояви на европейски интерес към региона демонстрират също Великобритания и Русия. При военните си действия срещу Османската империя, Русия използва акваторията на Средиземно море в качеството ѝ на второстепенен театър на бойните

* Аян – социално-икономическа прослойка на многоимотни земевладелци; Улем – религиозно-социална група на образовани и влиятелни религиозни лица; Еснаф – социално-икономическа група на лица, със значителна власт при управление на занаятчийската дейност

действия. Част от тях са рейдовете на руската флота към крайбрежните райони на Кипър и Сирия от военните ѝ бази на Цикладите и Йонийски острови.

Този военен натиск съвпада с първите по-значими центробежни процеси в империята. Направени са първи опити за създаване на Саудитска държава в началото на XIX в., чиято идейна основа е уахабистката версия на исляма. През 1830 г. Гърция придобива независимост. На следващата година египетският наместник на султана Мохамед Али се отцепва от централната власт и създава силна държавност, чието военно-политическо влияние достига Арабия, Палестина, Сирия и Киликия. През 1840 г. те обаче са отново в състава на империята, като сиро-ливанските християни запазват своите позиции в египетската администрация заради изградените търговски връзки със Запада. Така те продължават да оказват водещо влияние в модернизацията на страната (Cole, 1993).

Върху етническото разнообразие на сирийските земи влияние оказва и включването на севернокавказките земи в пределите на Руската империя през първата половина на XIX в., поради което големи групи мюсюлмански общности емигрират към Османската империя. Сред тях, с най-голям принос като численост за етническата пестрота на Сирия е тази на черкезите.

Един от най-важните индикатори за променената геостратегическа ситуация в региона е прокопаването на Суецкия канал (1859–1869 г.). Все по-силен отзвук придобива съдбата на християнското население в европейските провинции на империята, придобила известност в международните отношения като „Източен въпрос“. След тяхното отпадане в началото на XX в., той е трансформиран в „Близкоизточен въпрос“. Под влиянието на редица външни и вътрешни фактори Високата порта започва реформи известни като Танзимат – Гюлхански хатишериф (1839 г.), Хатихумаюн (1856 г.) и др. На практика това означава край на милетската система и създава принципни основи за бъдещото политическо устройство на Близкия Изток, като цяло и сирийските земи в частност.

По време на кратко си (едва около 10 години) управление във вилаетите Дамаск, Халеб и Триполи Мохамед Али успява да разгради старата социална, политическа и административно-териториална система. Един от типичните примери в това отношение е създаването на нов местен политически елит чрез прякото ангажиране в управлението на видни личности, изповядващи християнска религия. Успоредно с това първата Саудитска държава е унищожена, като по този начин е премахната военната заплаха откъм юг.

Реформираната османската власт се крепи на изградената по европейски образец армия, която в Сирия е представена от т. нар. Арабски корпус. Неговите най-големи гарнизони са разположени в крайбрежните градове на Леванта. По този начин империята успява до голяма степен да елиминира политическото значение на бедуинските племена. Те са принудени или да започнат уседнал начин на живот или да се изтеглят навътре в пустинята. Това се постига чрез военни походи, изграждане на укрепителни линии и фортове, административно и икономическо усвояване на пустинните земи в близост до Палестина и поречието на Ефрат. Изградена е система от пътища (напр. Хама – Хомс – Баалбек) и пощенски станции. На източния бряг на р. Йордан е създадена нова кааза с център гр. Аджлун (дн. Йордания).

През 1864 г. се провежда административна реформа. Сирийските земи са включени основно в два вилаета – Сирийски (с център Дамаск) и Халеб. Първият обхваща бившите Сайда и Триполи, а вторият – и земи от Югоизточен Анадол. Районите около планински Ливан и средното течение на р. Ефрат с център Дейр ез-Зор запазват автономната си форма на управление.

Силната централизация намалява политическата сила на аянските кланове. Изключение в това отношение прави кюрдския клан ал-Юсеф, който осигурява спокойствието на поклонническите кервани от Ирак, Иран и Кюрдистан през Сирия към Мека и Медина.

През втората половина на XIX в. много градски християнски общности придобиват официално покровителство чрез т. нар. „берати“ от страна на

консулските служби на Великите сили. Създават се меджлиси, чрез които се осъществява управление на местно ниво, като в тях освен мюсюлмани участват и представители на други религии. Това създава впечатление за формално изравняване на техните права и отказ от основния принцип на традиционно демонстриране на предимствата, с които се ползват мюсюлманите. Формира се явно обществено недоволство сред мнозинството. В такива условия възникват маронитско-друзките кървави сблъсъци в Ливан (1841–1842 г., 1845 г., 1860 г.). В резултат друзите също получават възможност да се обособят в отделен мутасариф. Междувременно Франция постепенно се ангажира с подкрепа за маронитите, а Великобритания – за друзите.

През 1850 г. (Халеб), 1856 г. (Наблус) и 1860 г. (Дамаск) стават спонтанни погроми над християнски общности. Именно те са причина за повишено обществено внимание в Европа и дипломатически натиск над султана. Последните са дори причина за пряка намеса на французите в Ливан (Жантиев, 1998). Това са най-показателните примери за сложния баланс, който Високата порта се налага да поддържа между недоволството на мюсюлманското мнозинство и натиска (често придружен със заплахи за въоръжена намеса) от страна на Великите сили за изпълнение на реформистките ангажименти в духа на Танзимата.

Влошените условия за маронитската общност предизвикват активна емиграция на нейни представители към други страни и континенти (Wills, 2005). Същевременно това е и една от причините (заедно с икономическата мотивация) за постепенно нарастване популярността на идеята за административна автономия и политическа независимост на Ливан, иницирана от маронитите-християни.

Неблагоприятно за османската власт в Сирия е зараждането на антидържавни настроения сред мюсюлманското население като форма на съпротива срещу нейната политиката за относително изравняване правата на

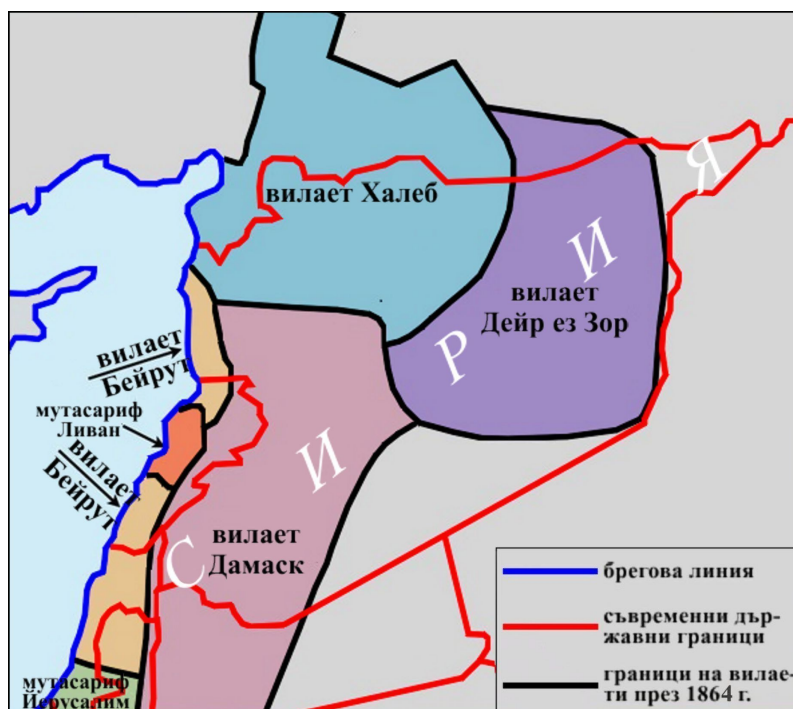
религиозните общности. Според английски дипломатически представител в Сирия именно през този период се забелязват първите признаци в търсенето на нов политикогеографски субект, който да защитава традиционния начин на живот на мюсюлманите. Така те насочват своите очаквания към шарифа* на Мека за сметка султана-халиф (Ma'oz, Yaniv, 1968).

Нов кризисен период за Източния въпрос настъпва с въстанията на балканските народи (1875–1876 г.) и последвалата Руско-турска война (1877–1878 г.) Опитът за въвеждане на конституционно управление в империята завършва с провал. На престола след дворцови борби се установява Абдул Хамид II. От империята окончателно отпадат Румъния и Сърбия. България придобива статут на трибутарно княжество със собствена войска. Източна Румелия е автономна област под международна опека. В замяна на дипломатическа подкрепа срещу осъществяването на руския проект за Санстефанска България, Турция приема британската окупация на Кипър. Така през 1882 г. е установен и контрол над Египет. От своя страна Франция прави Тунис свой протекторат. Великите сили осъществяват пряк контрол върху финансите на империята.

Сътресенията през втората половина на XIX в. имат многопластови последици за Сирия и другите страни от Близкия Изток – административно-териториални реформи (*фиг. 11*), значими миграционни вълни, национално-освободителни движения, появата на идейни политически платформи и амбициозни имперски планове на Великите сили. Въпреки това, земите на вилаетите, обхващащи територията на Сирия остават относително спокойни до Първата световна война.

* Шариф / Шериф - официален управител на свещените за мюсюлмани места в Мека и Медина. По традиция постът се дава на представител на рода на Хашемитите.

Фигура 11. ОСМАНСКИ ВИЛАЕТИ В СИРИЙСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ 1864 г.

Съществена административно-териториална промяна е извършена през 80-те г. на XIX в. Сирийските земи са отново реорганизирани. Възстановен е Бейрутският вилает, който включва крайбрежната зона от Латакия (на север) до Хайфа (на юг), планински Ливан и северните части на Палестина с градовете Наблус и Дженин. Областта по Среден Ефрат с център Дейр ез-Зор също получава статут на вилает. Традиционно с автономен статут се ползва град Йерусалим (*Приложение 14*).

Пустинните райони, населени с бедуини, са под централно управление. Основаването на малка административна област (нахия) в гр. Беер Шеба има за цел интеграцията на номадите от Южна Палестина и пустинята Негев. Подобен е подходът при комбинацията на военна сила, споразумения с местната племенна върхушка и териториалното обособяване на нахии в Друзката планина (Джебел ел-Друз) и областта Хауран (южно от Дамаск). Омиротворяването на този сирийски регион е от значение с оглед на построяването на стратегическата за хаджа на мюсюлманските поклонници Хиджазка железница (1900–1908 г.).

За икономическото усвояване на палестинските пустинни райони ключова роля играе еврейската имиграция, започнала в началото на XX в.

Този процес се осъществява под егидата на ционистката юдейска идеология, катализирана от поредица изяви на антисемитизъм в Европа. Основна стратегическа задача е осъществяването на историческа приемственост чрез изграждане на нова израелска държава. Ефектите на този процес дават продължително отражение върху редица важни политически събития, вкл. и в наши дни.

Значими проявления на национално-освободителни движения се наблюдават и при редица други народи, подвластни на Османската империя в региона. Типични примери за това има в земите на Армения, Кюрдистан и номадските територии на Арабия. Османската власт организира погроми сред народите, изразяващи открито антиосмански настроения. Освен това тя умело успява да противопостави номадите-кюрди на уседналото арменско население (Буркай, 1997). В резултат сирийските земи се оказват едно от местата с относително сигурни условия за бежанците от Армения.

Обработваемите сирийски земи са собственост предимно на държавата, едри земевладелци-мюсюлмани или са вакъфски* имоти. Това е една от главните причини икономическата активност на немюсюлманските народи да се насочва към другите стопански сектори. Инджикян (1977) например, посочва, че арменците и евреите контролират голяма част от търговията и финансите. Това обаче често става мотив за междуетническо напрежение и основа за усещане, че империята е в упадък и не може да защитава интересите на мюсюлманите.

Краят на XIX и началото на XX в. са белязани от дълбоки обществени трансформации, упадък на занаятите, нарастващо данъчно бреме, въстания и репресии срещу отделни народи, нарастваща зависимост от Великите сили. Всичко това катализира появата на алтернативни социални и национални ценности, идеологически движения, политически програми и партии.

Старият имперски политически елит защитава традиционните ценности на ислямския месианизъм, подплатен от властовия контрол над халифската

* Вакъф - недвижим имот или движимо имущество, предадено от държавата или отделно лице за религиозни или благотворителни цели.

институция и космополитическото съзнание на османизма. В по-ново време като тяхна своеобразна алтернатива с претенции за модерно идеологическо послание се появява идеята за турското начало в един нов тип държавност. Според Йорданов (1995), пръв изразител на тази нова обществена доктрина, която в последствие се превръща в привлекателна политическа платформа, е Зия Гьокалп (1876–1924), а в по-ново време Алпасан Тюркеш. Идеята му за пантюркизма става основа за формирането на нов политически и държавен елит, нови стратегически и обществени цели. Тази политика се олицетворява от партията на младотурците по време на Османската империя, а най-виден негов последовател става Кемал Ататюрк.

Пантюркистите акцентират в опита на обединение на тюркоезичните народи, което води тяхната експанзия към териториите на Руската империя в Централна Азия, части от Поволжието и Сибир, както и Източен (китайски) Туркестан. Появата на пантюркизма и фаворизирането на един от стопаните на империята ускорява национално-освободителните процеси в нея. Провежданата от младотурците политика и агитация на подобни идеи и управлението им след 1908 г. довежда до задълбочаване на отчуждението на нетурските народи от османските власти. Арабските провинции не правят изключение от тази тенденция (Инджикян, 1977). В допълнение към тези настроения сред широките народни слоеве и интелектуалци в арабските провинции Kayalı (1997) прави сравнителен анализ, който показва, че висшите османски сановници с арабски корени са много малко. Болшинството от висшите служители на империята произхождат от балканските ѝ провинции (предимно албанци).

Резултатът от маргинализацията на арабските земи в условията на всестранно проникване на Запада е отчуждаване на тяхното население от османската власт. Наред с религиозното идентифициране на населението, налице е успоредната тенденция за широкото приемане на арабска идентичност. Османските арабски провинции стават важен център от общомюсюлманско значение в процеса на търсене на нови политически решения и идеологически течения след младотурската революция от 1908 г. Мюсюлманската религия запазва своето централно място, което остава

ненакърнено, но нейната защита вече се прехвърля от особата на османския султан към арабския етнос в по-общ план и в персонализиран план в лицето на управителя на Мека – шариф Хюсейн.

Идейният кипез в арабските територии довежда до зараждането на идеологиите на арабския национализъм и панарабизма. Самото преосмисляне на ислямската религия в съвременността от своя страна също показва изключително богатство от идейни нюанси и тактически похвати, които обогатяват идейно панислямизма на арабска почва.

Западното влияние се приема от немалко представители на арабска интелигенция. Всички тези движения обикновено са подложени на взаимно проникване и идейно влияние. Дифузията се изразява често в заемки, а абсолютното отрицание на постулатите като конкурентни идеологии е по-скоро изключение. Поляризацията в идеологически план варира от строго придържане към принципите и предписанията на исляма до декларативно признание на религиозните постулати като първоизточник на правна регламентация и държавна структура. В другия край е контакта със светските идеологии, които приемат религията като елемент от културната традиция и национална идентичност (Пеев, 1999).

Основен център за действието на организации с националистическа идеология става космополитният Бейрут. Там са основани Лига за реформи (1908 г.) и Партия на децентрализацията (1910 г.). Друг център се оформя в Париж. Там е мястото на дейност на първия арабски конгрес и политическата организация Арабийя-ал-Фатат, която по-късно продължава дейността си от Бейрут и Дамаск. Техни членове са представители на арабската интелигенция и военни, повлияни от западните идеи и технологично, военно и икономическо превъзходство на Великите сили (Лоранс, 2008). Инджикян (1977) посочва, че и сред населението в тези провинции се настанява убеждението, че изходът от обществения упадък е в отмяна на османското управление, съпротива на пантюркизма като идеология и политика и установяване на независима арабска власт.

Религиозният отговор на западно-секуларистичното влияние е процес, известен като „реформация“ в исляма. За представителите на това течение изход от тежкото положение на мюсюлманските народи е завръщането към основите на религиозното учение на пророка Мохамед чрез ново осмисляне и тълкуване на основните религиозни догми. Начело на този процес застават ерудирани представители на мюсюлмани със солидно религиозно образование от различни страни – афганистанецът Джемаледин Афгани, индиецът Саид Ахмад Хан, египтяните Мохамед Абду и Рифаат Тахтауи.

Сред видните представители на реформацията в исляма е сириецът Абдул Рахман Кауакибики (1849–1902), които се налага като най-изявен опонент на османския политически ред, олицетворяван от деспотизма на султан Абдул Хамид II (Пеев, 1999). За Цонев (2006) този политически и религиозен деятел е сред първите идеолози на панарабизма, който се опитва да съчетае ислямска религия с арабска национална идентичност. Кауакибики успява да улови тенденцията, според която в отделните арабски държави се появява национализъм, изразяващ се в преклонение пред миналото на конкретна територия. Така специфичните исторически основи на отделни арабски територии в Египет стават известни като „фараонизъм“, в Ливан „финикизъм“, а в Сирия – просто „сирийски национализъм“. Този специфичен арабски регионализъм не влиза в противоречие със стремежа за постигане на общо арабско единство. Например, египтяните се считат за египетска нация с особено място в арабо-мюсюлманския свят.

Същевременно, реформатори от Сирия като Рифаия Абу ал-Худи ал-Сайди, Ахмед Изет ал-Абид, Джамал ад-Дин Кашли и Ахмед ал-Джазири съчетават своите позиции за обновление на исляма с демонстрация на лоялност към султана-халиф Абдул Хамид II, което осигурява на някои от тях високи постове в османската администрация (Жантиев, 1998).

Друга насока на идеологическо обновление са интелектуалните кръгове, които се организират на секуларистка, националистическа или прозападна основа. Земиците на Сирия и Ливан се утвърждават като люлка на множество

подобни политически партии и организации. Сред по-влиятелните се налагат Бейрутската лига на реформаторите, основаната в Дамаск партия „Заветно споразумение“ и ръководената от сиро-ливански офицери на служба в османската армия „Обществото на младите араби“. Основна цел на последната организация е турско-арабско дуалистично управление по примера на Австро-Унгарската империя. Франция със своето либерално отношение и културно влияние в Леванта също се оказва място за зараждане на реформаторски организации. Най-важен и известен става Сирийският национален конгрес. Важно влияние има и Партията на децентрализация, чиито членове стават много мигранти от Сирия с център в Египет. Повечето подобни организации действат в условията на нелегалност и строга секретност. Така техните идеи и политически програми не получават широко разпространение сред населението извън високообразованите интелектуални кръгове (Цонев, 2004).

Сред маронитското население на Ливан през този период набира сила идеята за обособяване на християнска държава под протектората на Франция. По това време тази европейска сила има най-добре изградена и функционираща система от културно-образователни, религиозни и благотворителни институции в сирийските земи и поддържа много активни религиозни връзки с местните римокатолически общности.

Shorrock (1970), обаче, посочва че дори комбинацията от силно културно влияние с френския контрол върху османските финанси не са достатъчни за гарантиране на нейните интереси в блискоизточните провинции на империята. За пример той посочва, голямото стратегическо значение на проекта за железопътна линия през Анадола до Ирак, придобила известност като „Багдадската железница“. Това начинание се оказва под немско управление, въпреки че френските инвеститори осигуряват по-голямата част от капитала на дружеството. Чрез осъществяването на този най-мощен за Османската империя инфраструктурен проект Германия, като нова Велика сила, се стреми да наложи свое влияние в нейните дела. Присъединяването на

Анкара към блока на Централните сили в Първата световна война свидетелства за успешното постигане на тази цел.

На това ново поле за съревнование между Великите сили при строителството на железопътна инфраструктура, в началото на XX в. Франция може да противопостави само няколко по-малки несвързани помежду си трасета. Такива са Мерсин–Адана (Киликия), Яффо–Йерусалим (Палестина) и Бейрут–Дамаск–Музеириб (Сирия). Към френските проекти следва да се споменат и други железопътни линии, изградени до началото на Първата световна война като Триполи–Хомс, Искендерун–Халеб и Хайфа/Акко–Босра (Сирия), с разклонение до Наблус (Палестина).

Опитът да се свържат френските трасета в мрежа се натъква на конкуренция от страна на Багдадска железница и чисто турския проект на Хиджазка железница (Дамаск–Медина). Последната е финансирана със средства, набрани изключително от акционери мюсюлмани и има за цел свързването и интеграцията на турската сърцевина на империята в Анадола с арабските земи в Сирия и Хиджаз.

Друго напрежение, което Хиджазката железница предизвиква, е това между централната османска власт и бедуинските племена в Арабия. Прокарването на това техническо съоръжение в земите на номадите заплашва традиционния им поминък, основан на керванна търговия и обслужване на поклонническите походи към Мека и Медина. Противопоставянето между двете страни облагодетелства в голяма степен новите властнически аспирации на саудитския дом за хегемония на полуострова, който печели подкрепа сред иначе разединените номадски племена. Османските власти получават подкрепа от хашемитския шариф на Мека и управниците от династията Рашид от северната област на Арабия – Шаммар (Kayali, 1997). Недоволството на бедуините срещу централната власт води до техен съюз с династията на Сауд от централната област Неджд.

Политиката на консолидацията за френските железопътни проекти и гарантирането на нови концесии (вкл. проект за такава до Армения) от страна

на Високата порта са основа за очертаване контурите на бъдещия френски мандат в Сирия и Ливан. Установяването на изключителни икономически сфери на влияние до Първата световна война в Сирия за Франция, в страните от Залива за Великобритания и в Анатолия за Германия следва концесиите и собствеността над железопътните линии (Shorrock, 1970).

Последните десетилетия от османското владение на Сирия и Палестина са белязани от относително стабилно икономическо развитие и социална стабилност в сравнение с останалите провинции на империята. Населението в тях нараства от 3,2 през 1896 г. на 4,5 млн. души през 1913 г. Периодът е белязан с относително стабилен икономически напредък и полагане основите на модерна транспортна инфраструктура. Стимулира се навлизането на идеологически концепции, обуславящи нова визия за бъдещо развитие на региона, съобразно интересите на Великите сили. Османската империя, възприемана от Европа като „болен човек“, става арена на съперничество между Антантата и Централните сили.

В хода на Първата световна война Османската империя е част от Централните сили и търпи поражение. Антантата намира силен съюзник – войските на арабите от Хиджаз, водени от принц Фейсал. Османските войски търпят редица военни поражения в Палестина и Сирия.

През 1915 г. е осъществено второто (след 1894–1896 г.) голямо масово избиване (между 1 и 1,5 млн. души) на арменци*. Много от спасилите се емигрират в арабските провинции на империята, в т. ч. и в Сирия.

2.2.4. Национално-освободителни движения (1914 - 1946) и постколониално наследство

С Първата световна война започва постепенното разпадане на имперските форми в политическия кадастър в света – Руска, Османска, Германска, Австро-Унгарска. Нараства броят на новите суверенни

* Периодът 1894-1896 г. е известен с т. нар. „хамидийски кланета“ (от името на султан Абдул Хамид II, известен още и като „кървавия султан“). С този термин се обозначават гоненията и избиването на голям брой арменци и асирийци в източните райони на полуостров Мала Азия (по различни оценки – общо между 80 и 300 хил. души).

държавности – Канада, Ирландия, Финландия, Полша, Литва, Латвия, Естония, Чехословакия, Унгария, Югославия, Монголия, Ирак, Саудитска Арабия, Йемен, Египет, Южноафрикански съюз. Руската империя се преобразува в Съветски съюз.

Макар и твърде условно, контролът върху правото за придобиване на политическа самостоятелност се осъществява от новосформираната международна организация – Общество на народите (Лига на нациите). Тя стои в основата на т. нар. мандатна система, която първоначално се прилага спрямо владенията на победените Германска, Австро-Унгарска и Османска империи, като от това се възползват най-вече Великобритания и Франция, частично – Япония и Белгия. Основен претекст е подготовката и преходът към автономни форми на самоуправление и придобиване на държавна независимост. Този модел е до голяма степен заимстван от отношението на САЩ към Филипини те след войната с Испания през 1898 г.

Опитът за прилагане на мандатната система в Близкия изток среща силна обществена и дори военна съпротива от страна местното население. Най-типични са примерите в земите на остатъчна Турция, Сирия и централните части на Арабския полуостров (областта Недж). По-късно новите власти срещат отпор и срещу начина на управление в земите на Палестина.

Антиколониализмът в региона има три различни по своя характер движещи сили. В новосформираната турска държава се залага на национализма за сметка на изчерпалия се османския религиозен модел, основан на Халифата. Хашемитската династия* в Йордания издига като основен лозунг панарабското културно-политическо единство, което да осъществи с помощта на Великобритания. Саудитската династия води борба

* Хашемитите са най-известният в историята и най-влиятелен съвременен род на племето курейши, населяващо районите на Мека и Медина. Имат пряка генеалогична връзка с пророка Мохамед, което им осигурява легитимност при управлението на свещените земи и мюсюлманската общност.

за чистота на вярата и защита на мюсюлманите, като за идейна основа използва догматиката на уахабизма*.

Сблъсъкът между двете доктрини придобива военни измерения между Йордания и Саудитска Арабия през 20-те години на XX в. Като резултат хашемитите губят политическото си влияние в Мека и Медина, но с времето установяват религиозен контрол върху светините в третото свещено за мюсюлманите селище – Йерусалим (Patrick, 2013).

Поражението на Османската империя довежда до противостоене между наложения от Великобритания и Франция мандатен режим (Договорът Сайкс–Пико, 1916 г. – фиг. 12; Севърския договор, 1920 г. и Лозанския договор, 1923 г.) от една страна и панарабизма на хашемитите, от друга. Основен център на антифренската съпротива стават сирийските земи, докато управляваната чрез крал Абдула Трансйордания води проанглийска политика. На практика това раздвоение обезсилва в значителна степен потенциала за реализация на идеята за единна арабска държавност в широки географски граници.

Първите документирани пространствени рамки на арабските претенции за формиране на единна държавност се съдържат в кореспонденцията между шарифа на Мека и Медина – Хюсейн и английския дипломат МакМахон през 1915 г. Те се отнасят до обширни територии от полуостров Арабия, Месопотамия и Сирия като условие за включването на арабите във военни действия срещу османските войски. Още тогава обаче проличава несъгласието на Великобритания по отношение на части от Средиземноморското крайбрежие – например Александрета, Тартус, Бейрут, Хайфа и др. Според официалната британска позиция арабските претенции не трябва да пресичат условната линия Халеб–Хомс–Дамаск (*фиг. 13-А*).

* Уахабизъм - едно от догматичните течения в сунизма, възникнало през XVIII в. Днес играе ролята на официална версия на исляма в Саудитска Арабия.

Фигура 12. ПРОЕКТ ЗА ПОЛИТИЧЕСКИ КАДАСТЪР НА СИРИЯ И СЪСЕДНИТЕ ЗЕМИ СЪГЛАСНО СПОРАЗУМЕНИЕТО „САЙКС-ПИКО“ ОТ 1916 г.

Съставено по: Encyclopedia Britannica

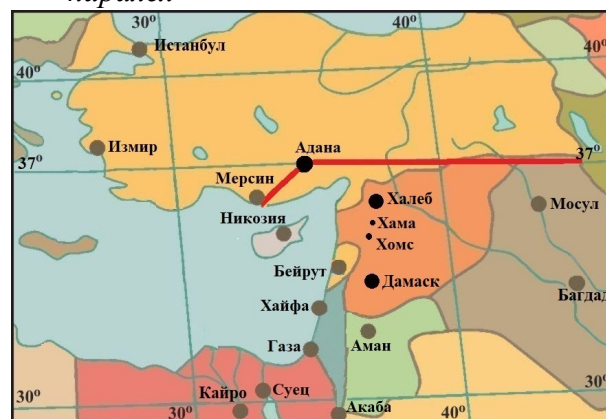
Своеобразен индикатор на предстоящите през следващите десетилетия изменения в политическата карта на Близкия изток е съгласието на страните от Антантата принц Фейсал (от рода на Хашемитите) да представлява арабския свят на Парижката мирна конференция през 1919 г. Неговите искания за създаването на единна държава с 99 % арабско население на юг от 37-ия паралел (от Средиземноморието до Иран – *фиг. 13-Б*) са отхвърлени. Това обаче може да се приеме като своеобразно начало на постепенното придобиване на независимост през миналия век на над 20 арабски страни. На този международен форум за пръв път се разискват и варианти за бъдещото политическо устройство на Палестина.

Фигура 13. ТЕРИТОРИАЛНИ ПРЕТЕНЦИИ И ОГРАНИЧЕНИЯ ПРИ ПРЕГОВОРИТЕ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ЕДИННА АРАБСКА ДЪРЖАВА СЛЕД ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

А – ограничения на Великобритания на запад от линията Дамаск-Хомс-Халеб

Б – арабските претенции на юг от 37-я паралел

Фейсал използва понятието Арабска Азия, в което включва Сирия, Ирак, Йемен, Хиджаз и Недж (дн. Саудитска Арабия). Кюрдско-арабският регион Джазира в Северна Месопотамия е представен отделно от останалата част на Ирак (Багдад, Басра и др.).

След неуспешната мисия в Париж принц Фейсал оглавява арабската военна съпротива срещу французите в Сирия. Великобритания формално заема неутрална позиция, която е изгодна за френския окупационен контингент. Така Лондон все по-трудно балансира между Париж, арабската идея и засилващото се ционистко движение за изграждане на израелска държава (т. нар. *Балфурова декларация*^{*}).

Надявайки се на английска подкрепа, през 1920 г. принц Фейсал прави неуспешен опит да се самопровъзгласи за крал на Сирия. Едно от значимите през краткия петмесечен период на неговото властване събитие за Дамаск като културно-политически център на арабския свят е учредяването на Арабска академия на науките. Макар и без траен резултат, това са първи практически стъпки към промяна на политическото статукво в региона.

Разпределението на османското наследство в арабските земи между Великобритания и Франция става на конференцията в Сан Ремо. На тази база

^{*} Документ на външното министерство на Великобритания, публикуван през 1917 г. под наименованието „Дом на еврейския народ“. В него Лондон неофициално декларира подкрепа на идеята за създаване на израелска държава.

се възлагат и т. нар. мандати на двете двете Велики сили от Лигата на нациите през 1923 г. Това става при определени правила за делимитация и определени задължения за териториален интегритет на конкретните страни.

Първоначално, новата власт над териториите, отнети от Османската империя, е определен с договора от Севър (1920). Той е в пълно съответствие с духа на Версайския следвоенен ред. Територията на новата турска държавност е едва около 1/3 от територията на Османската империя в предвоенния период и разполага с реален морски излаз само към Черно и Мраморно море. Западните и южните брегове на п-в Мала Азия е предвидено да се поделят между Гърция, Италия и Франция. Признава се също правото на кюрди и арменци в Източен Анадол да създадат собствени държави, на които се възлагат санитарни функции спрямо болшевизма в Кавказ и интересите на Великобритания в Месопотамия (Novannisian, 1982).

От съществено значение за настоящото изследване е фактът, че на базата на Севърския договор се определя и северната граница на Сирия (с Турция) като част от владенията на Франция в региона. В резултат се създава териториално статукво чак до Втората световна война. Тя следва линията от средиземноморското селище Паяс (дн. Турция) до река Тигър при град Джизре (дн. граничен град между Турция и Ирак). Благодарение на това и днес Сирия има 37 километрова речна граница по течението на реката. По договора е предвиден и неголям турски ексклав в сирийските земи – в днешната провинция ар-Ракка. Гранична роля през този период играе и планината Тавър (дн. изцяло в Турция). Постепенно Франция се отказва от военен и административен контрол върху областта Киликия – дн. турски вилаети Адана, Мерсин и Османие. Трябва да се отбележи, че и до днес турци и араби живеят от двете страни на общата им граница.

Израз на недоволство от наложения следвоенен диктат е приетата от последния османски парламент декларация „Национална клетва“, която създава условия за създаване на национална доктрина. Основен акцент в нея е правото за референдум за самоопределение на населението извън Турция,

като специално се визират тюркоезичните общности в Северна Сирия, Северен Ирак (с център Мосул), Западна Грузия и Беломорска Тракия. Тези претенции остават нереализирани, но създават основи за външно-политическата доктрина на Анкара (Marttin, 2018). Като пример може да се посочи организираният през 1939 г. успешен плебисцит за присъединяване на санджака Александрета (дн. Хатай) към Турция. Той е организиран по подобие на плебисцитите в Силезия, Шлезвиг-Холщайн, Каринтия и др.

Пълната ревизия на Севърския договор е извършена с договора от Лозана (1923 г.), предизвикан от успешните военни контраофанзиви на кемалистка Турция. В определена степен те могат да бъдат анализирани и от гледна точка на теорията на Гумилев (1990) за пасионаризма. Новата турска република успява да запази държавността като геополитическа приемственост, макар и в силно стеснени териториални рамки. Това създава благоприятни предпоставки за формиране на нов тип национална консолидация и постепенно нарастваща политическа и икономическа стабилност. Като ново предизвикателство обаче възниква кюрдският проблем, който освен вътрешни измерения има и сложно външнополитическо звучене, в т. ч. и в бъдещите отношения със Сирия.

Своеобразни осколки от опита да се създава голяма арменска държава са няколко поредни политически формирания в състава на новата съветска държава и няколко миграционни вектора към съседни на Турция територии след насилствените изселвания и кланета през Първата световна война, вкл. и към Сирия. Макар и в силно стеснен демографски и териториален вид арменска суверенна държава се възстановява през 1991 г.

Освен в Турция кюрдският проблем има значими измерения и в друга, съседна на Сирия, страна – Ирак, която от своя страна е раздирана от многопластови етно-конфесионални противоречия. Събитията от последвалото Севърския договор столетие са като цяло неблагоприятни за това население. Едва през 2003 г. част от него придоби ограничена политическа независимост в Ирак. Кюрдски полуавтономни тенденции

катализира и конфликтът в Сирия след 2011 г., но техният анализ изисква отчитането на по-сложен комплекс от влияещи фактори (ал-Атики, 2017).

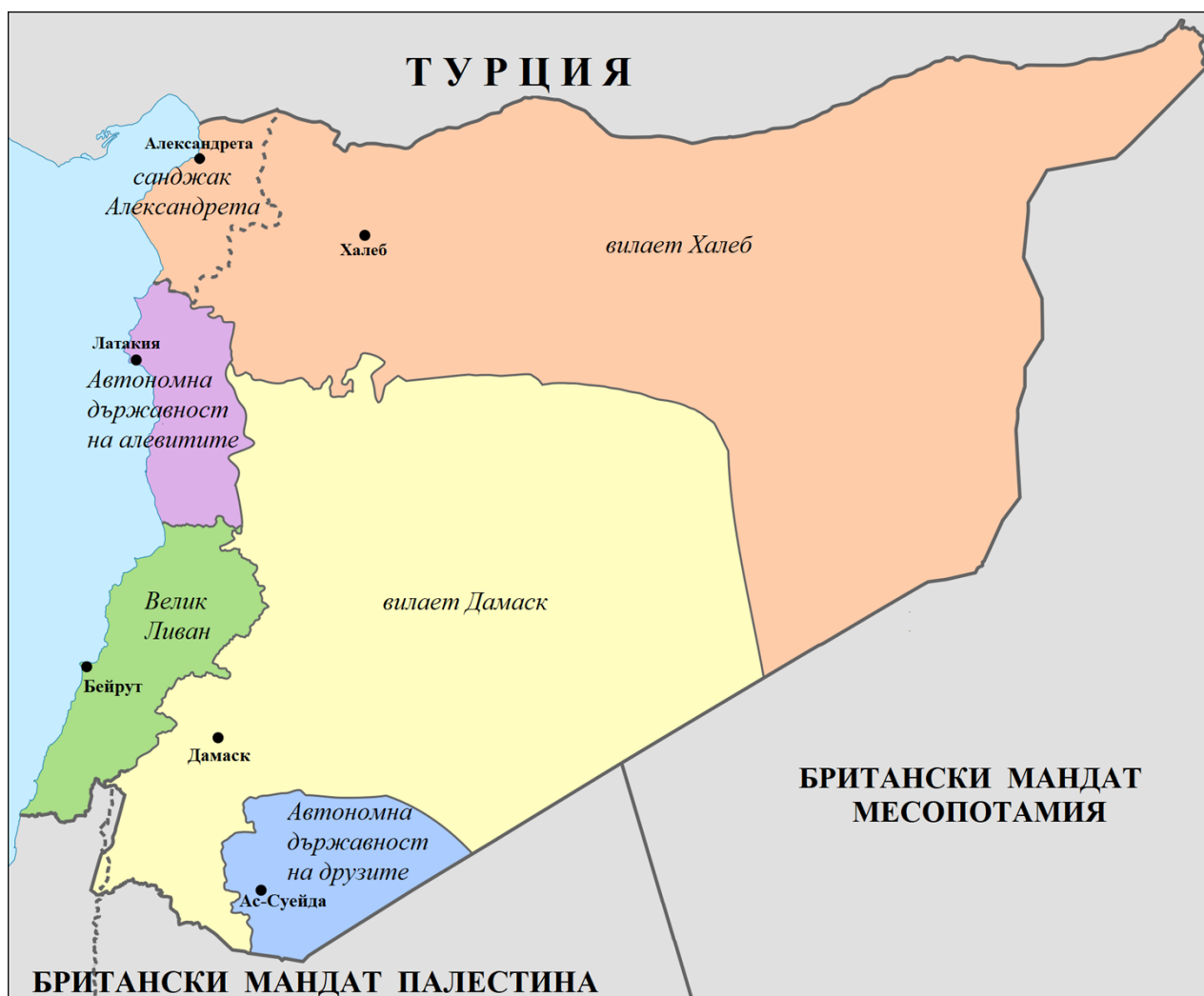
Съвременната политическа граница между Сирия и Ирак е делимитирана през 1932 г. в резултат от споразумение между Великобритания и Франция. Конкретната демаркация е извършена от арбитражна комисия на Лигата на нациите. Важна роля в този процес изиграва натискът на Великобритания, който предопределя принадлежността на богатия на нефт Мосул към Ирак, което е в противоречие със споразумението Сайкс–Пико. Като компенсация французите получават дял в английската компания Ирак Петролиум. Договорено е износът да се осъществява чрез тръбопроводи към пристанища в Сирия и Ливан.

Границата между подмандатните територии Британска Палестина и Френска Сирия и Ливан е определена в двустранно споразумение от 1920 г. Впоследствие тя става основа за формиране на съвременните граници между Сирия, Йордания и Израел. На мирната конференция в Париж (1919 г.) еврейските организации правят опит да наложат стратегическото си виждане, че земите от р. Йордан до билото на Голанските възвишения трябва да бъдат включени в британския мандат (Biger, 2008).

Във вътрешен план имперската максима „разделяй и владей“ е широко прилагана и от британци и от французи. Последните прилагат деление на принципа максимална конфесионална хомогенност. През 1923 г. например, сирийските земи са разделени в 5 административни единици (*фиг. 14*). Най-големи са вилаетите Халеб и Дамаск, които през 1925 г. са обединени с общото име Сирия. С отделен статут се сдобиват три периферни региона:

- Крайбрежен санджак с център Александрета – в него има пъстър етнически състав с относително преобладаване на турското население;
- Крайбрежен алевитски санджак с център Латакия;
- Вътрешна автономна държавност на друзите с център Ас-Суейда.

Фигура 14. ВЪТРЕШНО ТЕРИТОРИАЛНО ДЕЛЕНИЕ НА ФРЕНСКАТА ПОДМАНДАТНА ТЕРИТОРИЯ СИРИЯ И ЛИВАН (1923 г.)

Съставено по: Steiler Hand-Atlas (1932/34)

Френските усилия за налагане на конфесионален подход при администрирането на подмандатната територия Сирия и Ливан среща съпротива от страна на арабските националисти и преобладаващото сунитско население. Така Франция е принудена да търси подкрепа сред маргинализирани от османската власт общности. Типичен пример за това са алевитите. Към другите обаче, на практика се използват механизмите на военната окупация.

Сирийската съпротива намира израз в различни форми на неподчинение и открити бунтове по време на френското управление между двете световни войни (Новейшая ..., 1986). Като цяло обаче те не водят до тежки конфликти и въоръжени форми на противоборство. Преобладават вербалните форми на

недоволство и декларации за несъгласие с френската администрация. Повечето поводи са от икономически характер или са резултат от единични инциденти. Понякога са провокирани от проповеди на духовници по време на молитви.

В определена степен сирийската проблематика рефлектира индиректно върху обществените настроения в Ливан, но ситуацията в него е много различна. Френската власт разчита на комплементарност от страна на християнските общности на маронитите и арменците. Прокламира се изграждането на прозападно настроено общество и държавност. Териториалното обособяване на Ливан е една от първите стъпки на новата френска власт. Още през 1920 г. той е обособен като отделна единица от доминиращата в Сирия ислямска култура. Този подход е заложен още с налагането на двойно наименование на френската подмандатна територия – „Сирия и Ливан“. Официонализирането на процеса придобива по-завършен вид през 1926 г., когато е провъзгласена т. нар. Ливанска република (но под френско управление). Нещо повече Франция успява да причисли към Ливан и земи, считани до този момент за типично сирийски и по този начин увеличава територията ѝ с почти двойно. Това дава повод на ливанското общество да използва понятието „Велик Ливан“. Това от своя страна предизвиква допълнителни отрицателни реакции в сирийското общество.

Площта на изкуствено увеличената от французите ливанска държавност достига 10,5 хил. km² – територия, която се запазва и до днес. Освен планинския масив на Ливанската планина страната обхваща както прилежащите ѝ крайбрежни тесни низини, така и земите на съседните широки долини на р. Литани на юг и р. Оронт на изток. Последните са населени предимно с мюсюлманско население. Така на практика зараждащата се ливанската държавност излиза отвъд традиционните маронитски райони в планината Ливан.

В ливанската част на френското владение протичат процеси, повлияни от други, вътрешни фактори. След поражението на Франция от Хитлеристка Германия, през 1943 г. в Бейрут е обявена независимост по инициатива на маронитските и сунитски лидери. Опитите им самостоятелно да управляват политическите и социално-икономическите процеси в страната поражда недоверие от страна на другите общности. С цел да се преодолее възникналото напрежение през 1943 г. между религиозните общности е постигнато споразумение, известно като „Национален пакт“.

Във външнополитически план страната също прави компромис, като се съгласява да признае арабската си културна идентичност, да бъде съпричастна към каузата на арабското единство (el-Khazen, 1991). Този компромис от страна на ливанските водачи е резултат от дипломатическия натиск, упражняван от другите арабски държави. По този начин се постига и относителен баланс в отношенията между основните ливански етно-конфесионални общности. Той е закрепен чрез консенсусно вътрешно-политическо правило за представително разделение на властите по отношение на трите най-важни държавни длъжности – президент, министър-председател и председател на парламента (Майер, 2009). В следствие на външно вмешателство обаче постигнатият обществен договор е неколkokратно нарушаван, като най-типичен за това е периодът на гражданската война в страната през 1975-1990 г.

Британската администрация в Палестина подкрепя династичните стремежи на хашемитската династия, прокламирайки я като изразител на общоарабската национална кауза. През 1921 г., земите на тази мандатна територия са разделени на две отделни политико-административни области. Територията, отредена за създаването на еврейска държава, но населена предимно с араби-мюсюлмани, запазва наименованието Палестина (днешен Израел и Палестинската автономия). На земите източно от р. Йордан, Мъртво море и сухата долина (ар. уада) Араба – до залива Акаба е дадено названието Трансйордания. Тя е оглавена от друг син на шариф Хюсейн – крал Абдула.

Новата държавност обаче се сблъсква с явното съперничество на саудитската династия, която успява да установи контрол над Мека, Медина и Хиджаз. През 1920 г. нейният емир Абдул Азис дори атакува владенията на Абдула в Трансйордания. Според Цонев (2006) само намесата на Великобритания успява да го възпре на север и да съхрани излаза на Трансйордания към Червено море (залива Акаба).

Британското влияние в Близкия изток е усилено и чрез налагането на принц Фейсал за крал на Ирак (Месопотамия). Така е създаден своеобразен пространствен буфер, гарантиращ интересите на Лондон в региона по отношение на неговото огромно нефтено богатство и Суецкия канал като транспортен ключ за Персийския залив и Индия. Такъв тип политикогеографско единство обаче е в разрез с природните ландшафтни граници. Това става причина част от оазисните райони, свързвани от бедуините между Месопотамия, Саудитска Арабия и британски Кувейт, да получават статут на неутрални зони – практика, която просъществува до 80-те години на XX в., когато са разделени между съседните държави.

Условната делимитация на мандатните територии след Първата световна война става важна основа за новия политически кадастър в региона, за определяне пространствения обхват на независимите държави по време на и след Втората световна война. За Сирия и Ливан процесът на реално придобиване на независимост започва през 1941 г. и завършва през 1946 г. Така те придобиват политическа самостоятелност много преди Йордания, Кувейт, Бахрейн, Катар, ОАЕ, Оман, Южен Йемен и Израел. Сред причините ясно прозира отслабената политическа мощ на Франция след 1940 г.

В стремежа си да привлече Турция на своя страна* през 1939 г. Франция съдейства за провеждането на референдум в санджака Александрета (дн. Искендерун), в следствие на което той става част от съвременната турска

* Освен по-общите геостратегически аспекти и последици при евентуално привличане на Турция към предвоенната орбита на Великобритания и Франция, конкретните очаквания на двете страни са свързани с прекратяване износа на ценна хромов руда от Турция към Германия, както и придобиване на права за използване на турско въздушно пространство за евентуални бомбардировки над петролните кладенци на СССР в Баку (Лакост, 2005)

държава, макар че първоначалният замисъл е известен като „Република Хатай“. По това време населението му е смесено между турци, туркомани, араби, черкези и арменци. След референдума почти цялото арменско население емигрира в Ливан (основно в гр. Анджар). Впоследствие обликът на района е постепенно видоизменен в резултат от заселване на значителен брой турско население. Вече няколко десетилетия този акт е повод за отказ от признание и периодично оспорване в сирийското общество и арабския свят като цяло.

Индиректно отражение на отношенията между великите сили в региона има въпросът за т. нар. Багдадска железница (на турска територия – Истанбул – Коня – Караман – Адана – Газиантеп – Нусайбин), която е първоначално идея на Германия от края на XIX в., но е довършена едва през 1939-1940 г. със средства на Великобритания и Франция. След турска територия (гр. Камишли) трасето преминава през Североизточна Сирия до границата с Ирак (селището Тел-Кочек / Ал-Ярубия) и от там за Мосул–Самара–Багдад.

Поражението на Франция през 1940 г. създава значителен политически вакуум в земите на Сирия и Ливан. И колаборационистите във Виши и „Свободна Франция“ на Де Гол признават формално правото им на независимост. С цел да противодейства на новия съюзник на Германия обаче те са окупирани от Великобритания още през юни-юли 1941 г., като е подпомогната за това от „Свободна Франция“ като съюзник в антихитлеристката коалиция.

Опитът на Франция да възстанови господството си в Сирия и Ливан през 1945–1946 г. среща твърда съпротива не само сред местното население, но и от страна на СССР и САЩ. Последните декларираат отрицателна позиция за възможността да се гарантират специални права на Франция в региона. От това се отказва дори и Великобритания (Техеран, Ялта ..., 1973). Евакуацията на остатъчните френски войскове контингенти през 1946 г. се приема в Сирия и Ливан като окончателен акт за извоювана независимост.

2.2.5. Арабо-израелски конфликт и съвременна политическа карта

Нов разломен процес в Близкия изток започва със създаването на независима еврейска държава в Палестина. Нейната поява е успех на хилядолетната идея за възстановяване на Израел, но поражда тежки форми на етно-религиозно, политикогеографско и военно напрежение, чийто резонанс се предава към съседни страни от първи, втори и дори трети ранг. Част от резултативните проблеми придобиват макрорегионално и глобално значение. Отношенията на Израел с другите държави от Близкия изток са провокирани преди всичко от териториалния сблъсък между евреи и палестинци, но е допълнително мултиплициран от намесата в него на арабския (ислямския) свят, САЩ и западните страни (най-вече Великобритания и Франция), СССР/Русия и някогашните страни от т. нар. социалистически лагер. Особена роля в конфликта играят съседните на Израел страни от първи ранг – Египет, Йордания, Сирия и Ливан. Извън тях много висока степен на активност демонстрира официалната и неофициална политика на Иран, както и геополитически ангажираната по исторически причини Турция.

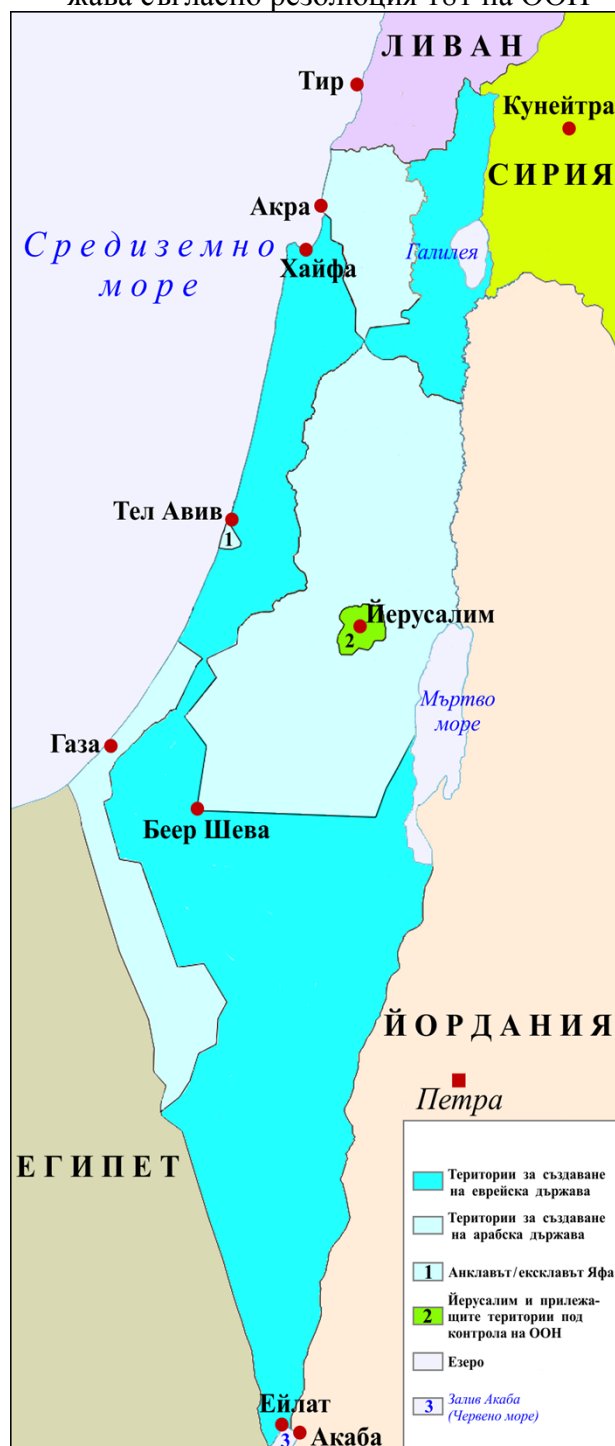
Правното основание за политическото раздробяване на Палестина дава Резолюция 181 на Съвета за сигурност на ООН от 29 ноември 1947 г. за разделянето ѝ на две държави – израелска и арабска. Границите между тях обаче е изключително сложна и неефективна от гледна точка на държавното управление. На практика е създадена сложна мозайка от разпокъсани и неудобно свързани чрез тесни пресечни възли територии (*фиг. 15-А*), като за основен критерий е приет принципът на преобладаващото етническо представителство. Така за Израел са предвидени 3 ареала с минимална възможност за териториален контакт между тях:

- Крайбрежната средиземноморска зона от Хайфа до Ашдод;
- Пустинята Негев с главен град Беер-Шеба;
- Западния бряг по средното течение на р. Йордан в близост до Сирия.

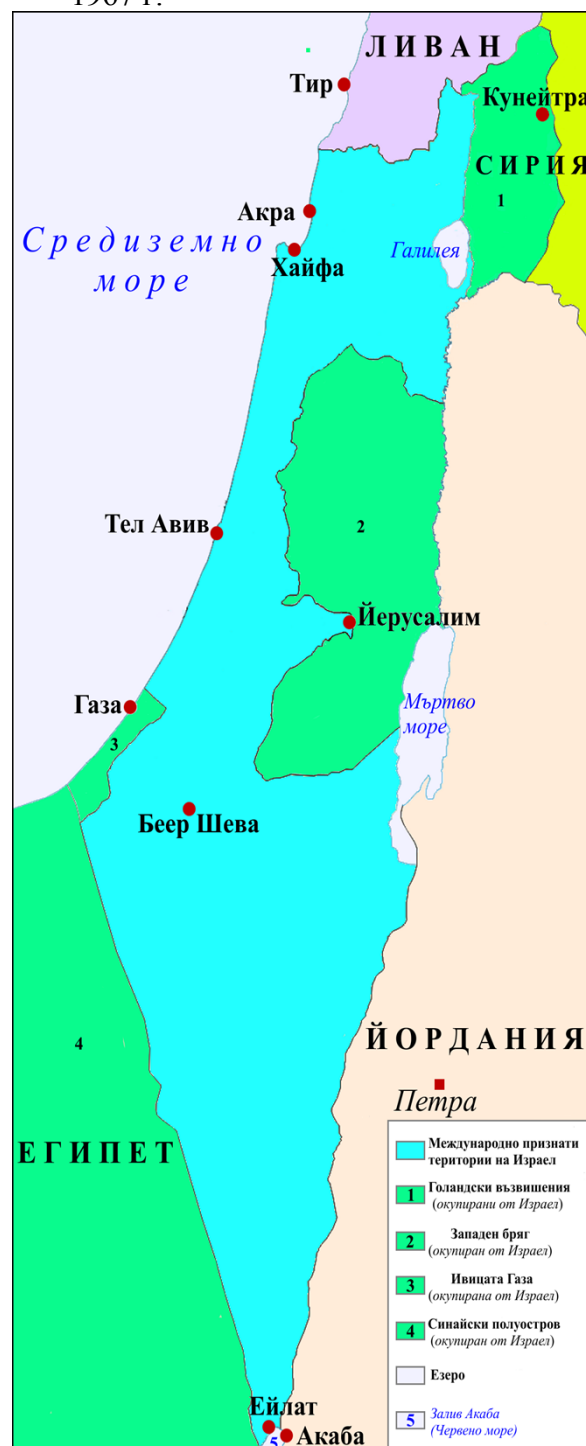
Новата еврейска държава получава излаз на Червено море при град Ейлат в залива Акаба.

Фигура 15. ПОЛИТИКОГЕОГРАФСКИ ИЗМЕНЕНИЯ В БРИТАНСКА МАНДАТНА ТЕРИТОРИЯ ПАЛЕСТИНА (1947-1967 г.)

А – Територии на Израел и Арабската държава съгласно резолюция 181 на ООН

Б – Териториален обхват на Израел през 1967 г.

Арабската държавност също се състои от 3 ареала с минимална възможност за териториален контакт между тях:

- Северна крайбрежна територия с център Акра;
- Западния бряг по южното течение на р. Йордан в близост до Йордания;
- Южна крайбрежна територия (т. нар. ивица Газа).

При сравнението на критериите за определяне на посочените общо 6 ареала в бившата британска мандатна територия Палестина се забелязва една значима разлика – при първоначално определените за Израел територии единствено районът на Яфа има по-явно преобладаване на местното еврейско население над арабското – 71:29 (*Приложение 15*). При останалите преобладава арабското местно население. Най-фрапиращи са примерите в района на пустинята Негев с административен център Беер Шева и Назарет, където дялът на арабското население е съответно 99 % и 84 %.

При определените за арабска държава ареали разликите са много по-изразителни – най-голям дял еврейско население имат Рамала (22 %) и Тулкарем (17 %).

Според Резолюция 181 Йерусалим трябва да се ползва с международен статут на свободен град. В този район съотношението араби-евреи е 62:38.

През следващите десетилетия горепосочените съотношения са силно видоизменени, което в началото е резултат предимно на механично движение на населението, а впоследствие все по-важна роля започва да играе и естественото движение.

Важен проблем, произтичащ от Резолюция 181, е предоставянето на Израел на територии от двата бряга на горното течение на р. Йордан, както и цялото Тибериадско езеро, което е за сметка на сирийската държава. Така Израел получава пълен контрол на стратегически важни за региона водни ресурси. Като компенсация планът на ООН единствено правото на местното сирийско население да преминава през израелска територия до река Йордан с цел риболов. Така Израел има възможност да осъществява значими проекти за прехвърляне на води към дефицитни райони на страната.

При първата арабо-израелска война (1947–1948 г.) водеща роля за арабите играят не толкова конкретните териториални противоречия, колкото отхвърлянето на самата възможност за съществуване на независима еврейска държава.

Докато евреите пристъпват към изпълнение на плана и фактически изпълняват дадената възможност за създаване на собствена държава, то арабските страни и арабите в Палестина се противопоставят на такова

развитие на събитията. Според тях не е отчетено реалното съотношение араби–евреи (приблизително 2:1). Съседните Египет, Йордания и Сирия също се противопоставят открито на изпълнението на такъв план и предприемат въоръжени действия.

Арабската антиизраелска коалиция действа несъгласувано и търпи тежко поражение. Израел заема част от териториите в Палестина, предвидени за арабска държава, вкл. и западната част на Йерусалим. Ивицата Газа обаче е завзета от Египет, а западният бряг и Източен Йерусалим – от Йордания. В хода на военните действия единствено сирийската армия успява да окупира малка и несъществена част от териториите, предвидени за еврейска държава – малък плацдарм от няколко населени пункта западно от горното и средното течение на р. Йордан. Много изследователи характеризират резултатите от първата арабо-израелска война от международно-правна гледна точка като окупация на палестински територии от страна на Египет, Йордания и Сирия. От тази гледна точка окупацията и етническото прочистване на палестинските територии от новата израелска държава се представят като по-скоро вътрешен акт.

За да достигнат стратегическо превъзходство и прелом в баланса на силите с Израел, Сирия и Египет предприемат стъпки към увеличаване на военните доставки и изграждане на важни инфраструктурни обекти с активното участие на СССР. Независимо от това, с мощната финансова, технологична, военна и логистична подкрепа на Запада Израел успява да поддържа по-висок комплексен потенциал. Едно от безспорните индикативни доказателства за това е военният триумф и най-голямото му териториално разширение (почти 5,5 пъти) след т. нар. „шестдневна война“ през 1967 г. (*фиг. 15-Б*). За разлика от събитията през 1947-1948 г., тази война е типична агресия от страна на Израел.

В опит за частично възстановяване на статуквото от преди 1967 г. през октомври 1973 г. Сирия и Египет предприемат неочаквана офанзива срещу Израел под претекста за освободителна война. След около 3 седмични сражения и тя претърпява неуспех, а границите между враждуващите държави остават същите. Изменения настъпват едва след възвръщането на

Синайския полуостров към Египет през 1979 г. (в резултат от сепаративното споразумение с Израел в Кемп Дейвид); през 1982 г., когато Израел окупира територии в Южен Ливан и след 1993 г., когато постепенно започва териториалното формиране на т. нар. Палестинска автономия (фиг. 16). Независимо от постигнатата относителна стабилизация на политическата карта и междудържавните граници обаче, тази част от света продължава да бъде една от големите заплахи за световния мир.

Фигура 16. ИЗМЕНЕНИЯ В ТЕРИТОРИАЛНИЯ ОБХВАТ НА ИЗРАЕЛ СЛЕД 1982 г.

А – Териториален обхват на Израел през 1982 г.

Б – Съвременен териториален обхват на Израел

2.3. Сирия между независимостта и панарабското геополитическо съзнание

Като отправни гледни точки за обозначаване началото на съвременната сирийската независимост, както и събития, свързани с нейния суверенитет и териториална цялост могат да бъдат посочени редица дати:

- през март 1920 г. в Дамаск принц Фейсал (син на Хюсеин – емир и мамлик/крал на Хиджаз, както и шариф на Мека през периода 1908-1921) се обявява за мамлик/крал на държавата Сирия, включваща съвременните територии на Сирия, Йордания и Ливан. През юли същата година неговата армия е разбита от френски войски и той бяга в Ирак, където английските колониални власти го провъзгласяват за крал на Месопотамия/Ирак;

- през септември 1923 г. Сирия заедно с Ливан е обявена от Лигата на нациите за подмандатна територия на Франция под условието за постепенно създаване на самостоятелна държава;

- на 14 май 1930 г. Сирия е обявена от французите за република в рамките френския мандат;

- през юни 1936 г. е подписан френско-сирийски договор за независимост, като към нейната територия са придадени тези на алевитите (Латакия, Тарсус и др.) и друзите (Ас-Суейда). Този договор обаче не е ратифициран от френския парламент;

- на 27 септември 1941 г. – това е датата, когато представители от т. нар. „Свободна Франция“ на Де Гол провъзгласяват „независимостта и суверенитета на държавата Сирия“;

- на 17 август 1943 г. Шукри Куатли е избран от сирийския парламент за „първи президент на независима Сирия“;

- на 26 юни 1945 г. представители на Сирия подписват Устава на ООН в качеството ѝ на независима държава;

- на 24 октомври 1945 г. мандатната система на Великобритания и Франция е официално прекратена (това е и датата, когато Франция придобива статут на постоянен член на Съвета за сигурност на ООН);

– на 17 април 1946 г. последният войник от френския колониален контингент напуска територията на Сирия. Този ден е официално обявен за ден на независимостта в Сирия;

– на 1 февруари 1958 г. Сирия и Египет се обединяват в нова държавност – Обединена Арабска Република;

– на 28 септември 1961 г. Мохамед Омран, Салах Джадид и Хафез Асад правят военен преврат и възстановяват независимостта на страната под наименованието Сирийска Арабска Република;

– на 8 март 1963 г. партията Арабско социалистическо възраждане (Баас) идва на власт чрез военен преврат;

– на 23 февруари 1966 г. военното крило на Баас прави вътрешен партиен преврат и поема управлението на държавата, като изгонва основателите и идеолозите на партията, които бягат в Ирак;

– на 13 ноември 1970 г. Хафез Асад прави преврат и става президент на републиката, като по този начин управлява до смъртта си през 2000 г.;

– на 17 юли 2000 г. чрез референдум за президент е избран синът на Хафез Асад – Башар Асад;

– през март 2011 г. започва гражданска война и териториален разпад на държавата – конфликт, който придобива регионален характер с участието на съседни държави, Иран, САЩ, Русия, Франция и радикални ислямистки организации като Ал Кайда, ИДИЛ и др.

Възникването на идеите за сирийска политическа самостоятелност, нейното развитие и утвърждаване през XX в. става успоредно с формирането на редица социално-философски, идеологически и политически течения като уахабизъм, панислямизъм, панарабизъм и др. Те са до голяма степен взаимно проникващи и влияещи и дори трудно разграничими. От тази гледна точка арабската култура, идентичност и приемственост могат да се приемат като феномен, стоящ в основата на специфичното обществено развитие в Близкия изток и по-конкретно – в Сирия.

Още от времето на Халифата сирийските земи и Дамаск играят ролята на първостепенни центрове и символи в развитието на арабския свят. Именно тук се формира един от типичните модели на етно-конфесионална търпимост и съжителство, създаващи условия за икономически и духовен просперитет. Сърцевината на Благодатния полумесец създава благоприятни равновесни условия за утвърждаване на ислямската идея в нейните многообразни форми – сунизъм (шаафи, маликити, ханифити, хамбалити), шиизъм (алевити, исмаилити, имамити), друзи, йезиди, мандейци и др. Уникална за този регион е и исторически доказаната относително висока степен на търпимост към християните и техните религиозни различия – православни, католици, маронити, несториани, униати, миафизити и др. Свидетелство за това е големият брой съхранени немюсюлмански религиозни храмове, както и традиционно високият дял на християнско население в Сирия (10-12 %). Сред първостепенните фактори за това е относителната дифузна близост до светите за християнството земи в Палестина.

Вакуумът, породен от конюнктурното френско силово отслабване през 1940-1945 г., дава нов идеен вътрешно арабски тласък за създаване на единен политикогеографски субект и извеждане ключовото място на Сирия като звено между Месопотамия / Персийския залив на изток и Египет / Магреб на запад. Това е съпроводено от конкретни пространствено-географски и геостратегически визии за бъдещото на региона, декларирано в дипломатическата кореспонденция между краля на Трансйордания и иракското ръководство.

Най-голяма известност придобиват проектите „Велика Сирия“ на крал Абдула, „Благодатен полумесец“ на иракския министър-председател Нури Саид, както и документ, известен под наименованието „Инструкция по въпроса за арабското единство“ от 1943 г. По този начин обаче като „арабски“ тогава са определени само земи на изток от Египет и Средиземно море (вкл. по-голямата част от Арабския полуостров) до Индия, но без останалите страни от Магреб и някои британски владения в Персийския залив (Кувейт,

Бахрейн, Катар, т. нар. Договорен Оман и Мускат) и турските Мерсин и Адана. Това до голяма степен прави първоначалните иракско-йордански арабски претенции половинчати с по-силен политически, отколкото етно-културен акцент. Така по отношение на Либия се препоръчва политика за изчакване. Под съмнение е поставен и арабският характер на Западна Либия (Триполитания). По отношение на Тунис и Мароко се препоръчва политика на преговори за независимост от Франция. Алжир изобщо не се коментира, неопределено остава отношението към Судан*.

Варианти се обсъждат и по отношение на твърдото блискоизточно ядро – между независимост, единство или федерация. На Ливан се поставя въпросът не за пълна независимост, а за „право на избор между единство или федерация с всички арабски страни“. Подчертава се, че т. нар. „Велик Ливан“ следва да зачита сирийските интереси, произтичащи от доминацията на мюсюлманско население. Според йорданския крал федерация само между Ирак и Египет (без Сирия) няма да е устойчива.

Проектът на Нури Саид „Благодатен полумесец“ предвижда обединение между Ирак, Сирия, Ливан, Палестина и Трансйордания. В него обаче се акцентира върху регионалните икономически различия и се прави разграничение между арабското население в Сирия и Ирак, от една страна и това на Арабия и Египет, от друга. Признава се и идентичността на евреите в Палестина, но само като съставна част от „голяма и силна арабска държава“. Йерусалим трябва да е свободен за вероизповедания град под надзора на специална комисия. Маронитите в Ливан следва да имат автономно управление, както по време на Османската империя.

* По това време официалното наименование на страната е Англо-Египетски Судан, като през 1956 г. придобива независимост. Принадлежността ѝ към арабските страни е твърде условна, поради преобладаващото население от негроидната раса. Голяма част от него обаче е постепенно арабизирано успоредно с приемането на исляма, арабския език и култура. Непосредствено преди отделянето на Южен Судан (2011 г.) около 50 % от населението на страната се самоопределя като арабско, а останалите са представители на негърски племена като динка (12 %), нубийци (8 %), нуер (5 %), занде (3 %), кордофан (3 %), бари (2 %) и др. Същевременно над 70 % от населението на Судан в границите от преди 2011 г. изповядва исляма (сунити), 13 % са католици и 4 % - протестанти. Днес само 3 % от населението на остатъчен Судан са християни, а мюсюлманите в Южен Судан са 6 %.

Поради редица причини, вкл. и някои от горепосочените, създаването на единна арабска държава е провалено. Определен успех за панарабизма обаче е създадената през март 1945 г. от Египет, Ирак, Трансйордания, Ливан, Саудитска Арабия и Сирия междудържавна организация ЛАД (от май 1945 г. се включва и Йемен). Основен лайтмотив на новото обединение е арабското единство, като остава отворено за всяка страна с арабско самосъзнание.

Идеята за единна държава, прокламирана от хашемитските елити на Трансйордания и Ирак, не е прието както от Египет и Саудитска Арабия, така и от представителите на сирийската държавност. Културно-политическият модел на инициаторите не е възприет от другите страни, в т. ч. и от Сирия.

Същевременно важна роля за формирането на сирийската държавност и нейната политика играят редица външни фактори с глобален и регионален (близкоизточен) характер. Едно от типичните за следвоенното устройство предизвикателства пред новата държава е свързано с отношението ѝ към панарабизма. Характерно за този период вече е и блоковото идеологическо, военно-политическо и икономическо разделение Изток–Запад. Първите години след независимостта са белязани от доминация на партии, позиционирани в умерения националистически политически спектър. До голяма степен това може да се отдаде на френското колониално и политическо наследство. Според Rustow (1960) основните политически сили в Сирия по това време са Народна партия, Национален блок и Партия на независимостта. Определено влияние оказват също Сирийската комунистическа партия и Сирийската социална националистическа партия.

Специфични характеристики за част арабските страни след Втората световна война, вкл. и за Сирия са идеите на панарабския национализъм и социализъм. Разбирането за тяхното единство и взаимна допълняемост с оглед спецификите на арабските общества заляга в програмата на партията за арабско възраждане (Ал-Баас ал-Араби). Тази политическа организация е учредена в Бейрут от християнин (Мишел Афлак), сунит (Салах Битар) и алевит (Заки Арсузи), а нейният лозунг е „единство, свобода, социализъм“. Подобни идейни позиции заема и Арабската социалистическа партия, което

предопределя решението ѝ за сливане с Баас в Сирия през 1953 г. Защищаваща идеята за панарабско единство, партията Баас създава свои силни организационни структури в Ливан, Ирак и дори Судан и Йемен.

Според Цонев (2004) панарабският национализъм получава широка подкрепа благодарение на Баас, от една страна и политиката на египетския лидер Насър, от друга. Решаваща роля изиграва антизападната позиция на Египет през 50-те и 60-те години на XX в., която впоследствие се превръща в модел за поведение и на други арабски държави. Междувременно Египет успява да се наложи като лидер на ЛАД и да предопределя формирането на общи позиции по важни въпроси, свързани със статута на Кувейт, вътрешната политическа ситуация в Йемен и др.

Сред емблематичните социални и културно-политически явления в арабския свят през XX в. е появата и постепенно нарастващото влияние на крайни по своите възгледи ислямистки движения. Едно от първите сред тях е „Мюсюлмански братя“, създадено в Египет още през 1928 г. Сред най-мощните стимули за прокламиране на подобни идеи е появата на Израел и няколкото военни поражения за съседните му арабски страни. Особено важни преломни моменти са резултатите от т. нар. „Шестдневна война“ през 1967 г. и смъртта на Насър – 1970 г.

За разлика от светската политика на Насър, баасистката идеология има по-умерено отношение към исляма. Нещо повече – ислямът се приема за неразривна част от арабския национализъм, до голяма степен се допълва с него и допринася за гордостта на арабите от тяхната цивилизация (Ислам и проблеми ... , 1986). В политически план обаче в случая със Сирия това не може да тушира в пълна степен антагонизма между държавния секуларизъм, радикалните настроения и ислямизма на сунитско мнозинство. Противоборството между тях често води до тежки конфликти между консервативно настроените политически кръгове и тези, които виждат бъдещето на страната чрез модернизация по западен образец или чрез заимстване примера на социалистическите страни. Спорадични катализатори на подобен тип конфликти са някои външнополитически събития – например

проислямската революция в Иран, конфликтите с Израел, гражданската война в Ливан, военните инвазии в Афганистан, Ирак и др.

Примери за конфликти, които са резултат от нараснало вътрешно напрежение в Сирия, са събитията в Халеб през 1979 г. и въоръженият бунт в гр. Хама през 1982 г. с прякото участие на Мюсюлмански братя (Lia, 2016). До голяма степен аналогия в това отношение може да се прави с неотдавнашните събития, започнали в гр. Дераа, дали началото на съвременната гражданска война в страната.

Един от основните индикатори, представящ сложното съчетание на успоредни политики както за поддържане на панарабска, така и за изграждане на собствена сирийска културно-политическа и социално-икономическа идентичност, са позициите, които отстоява Сирия по време на студената война. Като цяло може да твърди, че въпреки сложният и динамичен баланс на силите в глобален план и честите конюнктурни изменения, през посочения период Дамаск успява да поддържа външнополитическо поведение в интерес на общото арабско единство. Един от важните общи знаменатели в това отношение е противостоенето на общия враг – съседен Израел.

Успоредно с това, Сирия преживява редица катаклизми, които засягат силно устоите на държавността и дори успяват да поставят под въпрос параметрите на нейната независимост. Най-показателни примери за това са загубените през 1967 г. във войната с Израел около 1150 km² територия – т. нар. Голански възвишения (*вж. стр. 115, фиг. 15; Приложение 16*). Потенциална опасност за оспорване правото на ефективен пълен контрол от страна на централната власт традиционно имат териториите, населени с кюрдско население (провинция Хасеке с площ приблизително 23 хил. km² и над 1,5 млн. души население), както и тези в Южна Сирия, компактно населени с друзи (планината Джебел Друз – провинция Ас Суейда с площ около 5500 km² и 400 хил. души население). В условията на съвременната гражданска война е налице очевиден вътрешен натиск за културно-политическото им автономно обособяване.

Един от най-типичните примери за рязко изменение на политическия статут и отслабване на възможностите на държавността за провеждане на самостоятелна политика е периодът 1958-1961 г., когато Сирия временно е част от нова държавност – Обединена Арабска Република (ОАР), заедно с Египет. Този политикогеографски феномен от близкото минало може да се тълкува многозначно. От една страна това е своеобразно ехо от дълго време прокламирания панарабизъм. Успоредно с това, много анализатори тълкуват този акт като крайна реакция на опитите страната да бъде въввлечена в т. нар. Багдадски пакт (CENTO) – един от прозападните проекти за изграждане на „санитарен кордон“ в близост до СССР.

Важен аспект от характеристиката на сирийската държава през втората половина на XX в. е фактът, че през 80-те – 90-те години тя достига значителни успехи по отношение на социално-икономическо развитие, политическо влияние и военна мощ. Освен традиционната аграрна и агро-промишлена специализация (*табл. 5*), макар и частично, се забелязват някои модерни тенденции за постепенно усвояване на средни технологични и производствени нива – електрификация, изграждане на железопътна и шосейна мрежа, промишлен добив на полезни изкопаеми, производство на метали, цимент, химически продукти, машини (*фиг. 17*) и др.

Нараства и политическата значимост на Сирия сред мюсюлманските и арабските страни, както и в контекста специалните отношения, които поддържа Дамаск с тогавашните страни от т. нар. социалистически лагер. Особено показателен в това отношение е периодът от края на 70-те и началото на 80-те години на XX в., когато основните лидери на арабския свят частично губят позициите си в региона на Близкия изток. Става въпрос за Египет, който попада в изолация след Кемпдейвидското споразумение (1979 г.) и за Ирак, който отслабва значително след Първата война в Залива (1990-1991 г.)

През 80-те години на XX в. военните разходи на Сирия са около 16 % от нейния БВП (World Armaments ..., 1985). Както се вижда от географския

паспорт (табл. 5) делът на страната в световните военни разходи (0,32 %) надвишава нейният демографски, пространствен и особено икономическият ѝ потенциал (съответно 0,26 / 0,14 / 0,05 %). Последното дава основание да се прави извод за относително висока степен на милитаризация (приблизително 6 пъти по-голяма спрямо средните съотношения в света).

Още по-осезаема е разликата между общия социално-икономически потенциал на страната, от една страна и делът ѝ по показателя брой военнослужещи (около 1 % от тези в света). През този период Сирия успява да поддържа около 400-хилядна армия и внася оръжия на стойност около 4 млрд. долара средно годишно – сума, която съставлява около 10 % от общия оръжеен внос на близо 150 страни от т. нар. Трети свят.

Около 15-20 % от общия внос на оръжия в Сирия през 80-те години на XX в. се пада на бившия СССР. Така Дамаск успява да се снабди с оръжейни системи като ракети СС-21 (Скъд)*, самолети като МиГ и Су, танкове – Т-72 и др. На СССР е дадена военноморска база в пристанището Тартус (1971 г.).

Таблица 5. ГЕОГРАФСКИ ПАСПОРТ НА СИРИЯ – СРЕДНО ЗА ПЕРИОДА 1980-2000 г.

Показател	% от света	Показател	% от света
Производство на захар	0,06	Производство на ябълки	0,45
БНП	0,07	Производство на пшеница	0,47
Морски търговски флот	0,08	Производство на ечемик	0,62
Външнотърговски оборот	0,09	Производство на грозде	0,65
Брой отглеждани говеда	0,09	Производство на домати	0,70
Територия	0,12	Нефтодобив	0,78
Производство на електроенергия	0,13	Производство на вълна	0,91
Чуждестранни туристи	0,14	Брой военнослужещи	1,07
Газодобив	0,15	Производство на цитруси	1,17
Брой отглеждани кози	0,15	Производство на памук	1,28
Употреба на химически торове	0,19	Добив на фосфати	1,57
Дължина на железопътните линии	0,19	Брой отглеждани овце	1,61
Производство на тютюн	0,24	Брой на бойните самолети	1,56
Население	0,25	Производство на бадеми	2,45
Производство на захарно цвекло	0,26	Брой на танковете	2,65
Производство на цимент	0,31	Производство на маслини	3,62
Военни разходи	0,32	Производство на зехтин	4,33
Производство на памучни прежди	0,40	Производство на шамфъстък	6,10

Съставено по данни на: fao.org; cia.gov; iae.org; bp.com; worldbank.org; imf.org; unwto.org; usgs.gov и др.

* Сирия е първата страна извън Варшавския договор, която успява да се снабди със съветските ракети СС-21

Фигура 17. ТЕРИТОРИАЛНА И ОТРАСЛОВА СТРУКТУРА НА СТОПАНСТВОТО В СИРИЯ ПРЕЗ 80-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ В.

Източник: Даков и др. (1986)

Основно предизвикателство във външната политика на САЩ и СССР по време на студената война е нежеланието им да бъдат въввлечени в пряк сблъсък заради изостряне на вътрешните противоречия между страните в

региона. Блоковото противопоставяне и отражението му върху Близкия изток са катализирани още в първите години на доктрината „Труман“ с включването на Гърция и Турция в НАТО (1952 г.), както и чрез създаването на т. нар. Багдадски пакт (1955 г.). Основен предтекст е блокиращо съдържане на СССР (според геополитическата терминология – т. нар. Източен санитарен кордон (*вж. стр. 56, фиг. 6,*) и ограничаване на възможностите му за влияние в Близкия/Средния изток. В опит да избегне такъв тип обвързване и под мотото на панарабизма Дамаск отдава предпочитание на съвместния с Кайро проект – ОАР (1958-1961 г.). По това време водената от Насър поредна вълна на панарабизма се базира твърдо на антизападна риторика и политика, което до голяма степен улеснява проникването на социалистическите идеи в региона.

Практическата реализация на панарабския проект ОАР има редица негативни последици върху вътрешното политическо развитие на Сирия. Пречка за интеграция на двете части на страната е липсата на пряк сухоземна връзка помежду им. Взаимната допълняемост на Египет (доставяща на Сирия нефт, фосфорити и метали) и Сирия (доставяща в замяна пшеница и дървен материал) в производствената област не се оказват достатъчни за създаването на функциониращ общ пазар. В новото обединение, икономическото и демографско надмощие на Египет заедно с безапелационното политическо лидерство на Насър отреждат на Сирия статут на маргинализирана провинция. Единствените общи министерства са тези на външните работи и отбраната. За останалите социални сфери и икономически сектори в Египет и Сирия назначаването на съответните министри и други ръководни кадри в администрацията се извършва поотделно и еднолично от египетския водач.

Разпадането на ОАР през 1961 г. не прекратява идейните и практически търсения за създаване на обща арабска държавна структура (*табл. 6*). Повечето от тях остават на ниво лични амбиции на управляващите ръководители и твърде обща панарабска фразеология. Много по-силно въздействие обаче оказват центробежни за панарабската кауза процеси и

тенденции, като например широкия спектър от модели на общественно-политическо устройство, декларираните тактически различия по отношение на палестинската кауза, статута на Израел, вътрешните етно-конфесионални противоречия, идеологическите разногласия и външнополитическият разнотон, активиран от студената война и др. Ролята на тези фактори понякога се мултиплицира от конюнктурни събития като създаването на кувейтска държава през 1961 г., войната в Ливан (1975-1990 г.), иранската революция през 1979 г., няколкото граждански конфликта в Йемен, перманентното военно-политическо напрежение в Персийския залив и др.

Таблица 6. НЕОСЪЩЕСТВЕНИ ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЕКТИ ЗА ОБЕДИНЕНИЯ МЕЖДУ АРАБСКИ ДЪРЖАВИ

Година	Участващи държави	Название на политическия субект
1964	Египет и Ирак	няма
1970	Египет, Либия и Судан	няма
1971	Египет, Либия и Сирия	Федеративна Арабска република
1974	Либия, Мароко и Тунис	Арабска ислямска република
1984	Либия и Мароко	Арабо-африкански съюз
1985	Либия, Алжир, Сирия и НДРЙ	Стратегическо арабско единство
1989	Ирак, Египет, Йордания и НДРЙ	Арабски консултативен съвет

В Сирия и Ирак, при липсата на толкова изявена и харизматична личност като Насър, панарабизма се налага чрез партийното и държавно строителство. Местните клонове на Баас успяват да дойдат на власт през 60-те г. на XX в. и да наложат де факто еднопартийни режими в страните. Лидерите им - съчетаващи и държавната и партийна власт в лицето на Хафез Асад в Сирия и Саддам Хюсейн в Ирак, установяват своята твърда еднолична власт през 70-те години на XX в.

Национално-освободителните движения на арабските народи дават като резултат възникването на редица независими държави, като в повечето случаи това става в границите на бивши колониални владения на западни държави. Характерна черта за Сирия обаче остава определената външнополитическа несигурност, обусловена от непосредственото съседство с Израел, както и вътрешнополитическа – от значителното етно-конфесионално разнообразие в страната, отличаващо се с голям центробежен

заряд. В известна степен неговият потенциал е париран за дълъг период от образите на общи врагове като империализма и ционизма, от сплотяващата социална идеология на баасизма, палестинската кауза и сериозните опити за по-радикални методи при постигането на ускорено икономическо развитие в духа на местната интерпретация на социализма (национализация, силен държавен сектор и авторитарен контрол над общественото развитие).

Сирия е единствената арабска страна, която поддържа голям военен контингент в Ливан още от началото на гражданската война в него от 1976 г. до 2005 г., включително. Това се превръща в един от водещите фактори в развитието на 15-годишния конфликт. Много анализатори определят сирийската намеса като превантивен опит за външна защита на националната ѝ сигурност. Именно през този период Сирия постига своето най-значимо геополитическо влияние в региона. Последвалите събития като прекратяване на гражданската война в Ливан и създаването на Палестинска автономия водят по-скоро до отслабването му.

Същевременно пред страната възникват нови предизвикателства – напр. повишената кюрдска активност и засилване напрежението с Турция (вкл. и заради водните спорове за река Ефрат, свързани с проекта *GAP** на Турция – *фиг. 18*), както и неблагоприятните за Ирак последици от изграждането на язовир/ВЕЦ „Асад“. С най-висок конфликтен заряд са противоречията между Сирия, Турция, Иран и Ирак по отношение на изострилият се кюрдски въпрос.

В началото на новото хилядолетие, в контекста на оглавената от САЩ т. нар. „война срещу терора“, Сирия е включена в съдържанието на нов термин, въведен от държавната администрация на САЩ – т. нар. „Ос на злото“ (заедно със Северна Корея, Иран, Ирак, Либия и Куба), което до голяма степен променя имиджа на страната и може да се определи като началото на обща негативна тенденция, довела до тежки външни и вътрешни

* От тур. *Güneydoğu Anadolu Projesi* – Проект за Югоизточен Анадол. Турски проект, предвиждащ изграждането на мрежа от над 20 големи язовира, водноелектрически централи и други хидротехнически съоръжения по течението на реките Тигър и Ефрат (*фиг. 18*). По различни оценки стойността му варира от 30 до 50 млрд. долара.

политически и социално-икономически последици. Те са белязани от отслабване на баасизма, военно оттегляне от Ливан, поява на нов тип бунтовнически ислямистки групировки по границата с нестабилния Ирак, тежка суша през 2007-2010 г., кризисни процеси в световната икономика. Така Сирия постепенно навлиза в период на несигурност. Катализатор на натрупаното напрежение в страната, довел до избухването на гражданската война, стават събитията от 2011 г., станали известни като „Арабска пролет (започнали в Тунис и пренесли се в Либия, Египет, Йемен, Бахрейн и др.)

Фигура 18. ХИДРОТЕХНИЧЕСКО УСВОЯВАНЕ НА РЕСУРСИТЕ В ГОРНИТЕ ТЕЧЕНИЯ НА РЕКИТЕ ТИГЪР И ЕФРАТ

ТРЕТА ГЛАВА СИРИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КАРТА И ЕТНО- КОНФЕСИОНАЛНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В БЛИЗКИЯ ИЗТОК

В най-тесен смисъл политическата карта е умален двумерен модел, който представя географско положение, граници, големина и форма на отделни държави, техни основни демографски и политически центрове. През последните десетилетия за това все по-често се използва и синонимното понятие политически кадастър. Като политическа карта/ кадастър могат да се илюстрират също географско положение, конфигурация на територия и граници, пространствени съотношения и управленски центрове, отнасящи се до административно-териториалното деление на определена страна и др.

В по-широк смисъл чрез понятието политическа карта могат да се представят редица специфични характеристики и по-конкретни пространствени особености. Например чрез използване на количествен/качествен фон за обозначаване на различни признаци – етническа и религиозна принадлежност, форма на управление, средна гъстота на населението, жизнен стандарт, членство в международни организации и много други. Освен това могат да бъдат показани особености на административно-териториалното деление, големи градове и главни пътища между тях, гранични контролно-пропускателни пунктове. Чрез илюстриране на диаграми, числа, знаци и/или фигури в изобразените пространства на отделните страни (например т. нар. картограми и картодиаграми) може да се представя разнообразна допълнителна статична или динамична информация – природен (напр. запаси на полезни изкопаеми, тип климат, водни и горски ресурси) демографски, стопански, военен потенциал, темпове в изменението на динамични социално-икономически показатели и др.

Специфична политическа информация ни дават карти, представящи конфигурацията на държави и границите между тях за отминали исторически периоди. Типични в това отношение за региона на Близкия изток са *фиг. 10* (стр. 81), *фиг. 11* (стр. 94), *фиг. 14* (стр. 109), *фиг. 15* (стр. 115) и др. От тази гледна точка всеки печатен картографски продукт трябва да се тълкува само като нетрайно отражение на конкретен исторически период с относително неголяма продължителност.

Динамиката на политическото развитие на света е свързана с чести изменения като прекрояване на политическите граници, отделяне на нови суверенни държави, формирането на междудържавни обединения и др. Все по-голяма значимост и актуалност през последните десетилетия придобиват редица проблеми, свързани с регулиране на отношения, засягащи политическия кадастър на Световния океан и международното въздушното пространство. Един от модерните подходи за динамична визуализация на политическата карта на света е използването на електронни продукти, базирани на географски информационни системи.

В най-широк смисъл политическата карта на света трябва да се тълкува както в нейните пространствени (хорологични) измерения, така и от гледна точка на времевата (хронологична) историческа динамика. На тази база политическата карта е понятие, чрез което се изграждат представи за нарастваща взаимна зависимост и изменения в съотношенията на силите между световни лидери, процеси на международна културно-политическа интеграция и дезинтеграция, дифузия на политически нововъведения през призмата на демокрацията и зараждащото се глобално гражданско общество, огнища на напрежение и региони с реални и потенциални военни конфликти.

Основната хипотеза на дисертационния труд изисква фаворизиране на обектни изследователски акценти, свързани с ключовото блискоизточно място на Сирия, близостта ѝ до светът за световни религии земи и контактната зона към западния свят. От значение за това са и някои предметни аспекти като етно-културния центризъм на някои страни в близкото ѝ пространствено обкръжение на фона на типичния панарабизъм/панислямизъм. Първостепенно значение при изясняването им има обективната оценка на географското и геополитическото положение на Сирия.

Според Русев (1996) географското положение е системна категория, включваща редица постоянни или променливи макро- и подкатегории (елементи). Карастоянов (1997) представя линейна схема на структурата и взаимните зависимости между основните елементи на географското положение. Roussev, Avdjiev (2014) ги визуализират чрез усъвършенстван кръгов модел (*Приложение 17*), като използват за ключов пример оценката

на геополитическото положение на Турция. Според нас системно-структурният подход, визиран в посочените изследвания, е подходящ и за подобна сравнителна оценка по отношение на Сирия.

3.1. Оценка на съвременното географско и геополитическо положение на Сирия

Декларираната национална територията от страна на Сирийската арабска република е 185180 km², от които 1550 km² е водна площ. Международно признатата площ на страната обаче е 180930 хил. km². Разминаването е резултат от оспорване, засягащо съседните Турция и Израел* и е в основата на перманентно повдигани от Дамаск теми във външната политика на страната. Така определени територии / акватории / аеротории** се превръщат в статистически обект, в който обаче на практика страната не може да упражнява власт. Между значимостта на двете сирийски претенции има голяма разлика. Докато по отношение на Хатай тя не може да си позволи твърда позиция, поради липсата на външна подкрепа, то принадлежността на Голан към Сирия не се оспорва от световната общност.

Към националното географско пространство на Сирия принадлежат също и около 4 хил. km² акватория, регламентирана чрез статута на т. нар. *12-милна зона*, обозначаваща още и чрез термините *териториално море* или *териториални води* - 22,2 km крайбрежна ивица, обусловена от нейната 183-километрова морска граница. Тази зона включва както водите и земните недра под тях, така и прилежащото въздушно пространство, където държавата има суверенни права да определя начина на използването им.

Следващите 12 мили навътре в морето се наричат *прилежаща* (или *условна*) *зона*, като в тях Сирия също може да осъществява определени форми на мониторинг и контрол, които са с по-ниска степен на въздействие.

* Официалната позиция на сирийската държава включва в общатата национална територия района на окупираните от Израел Голански възвишения, както и по-голямата част (близо 4250 km²) от предадените на Турция още в края на 30-те години на XX в. френски подмандатни земи – санджак Александрета (дн. турската провинция Хатай). Като турски Дамаск признава само 4 общини - Ерзин, Хаса, Дьортбол и Паяс. Същевременно и Израел включва в своята официална статистика горепосочените Голански възвишения, което представлява около 2/3 от тях – близо 1150 km².

** Според Алаев (1983) с тези термини се акцентира върху тримерната същност на географското пространство и могат да се обозначат общо чрез термина „геотория“.

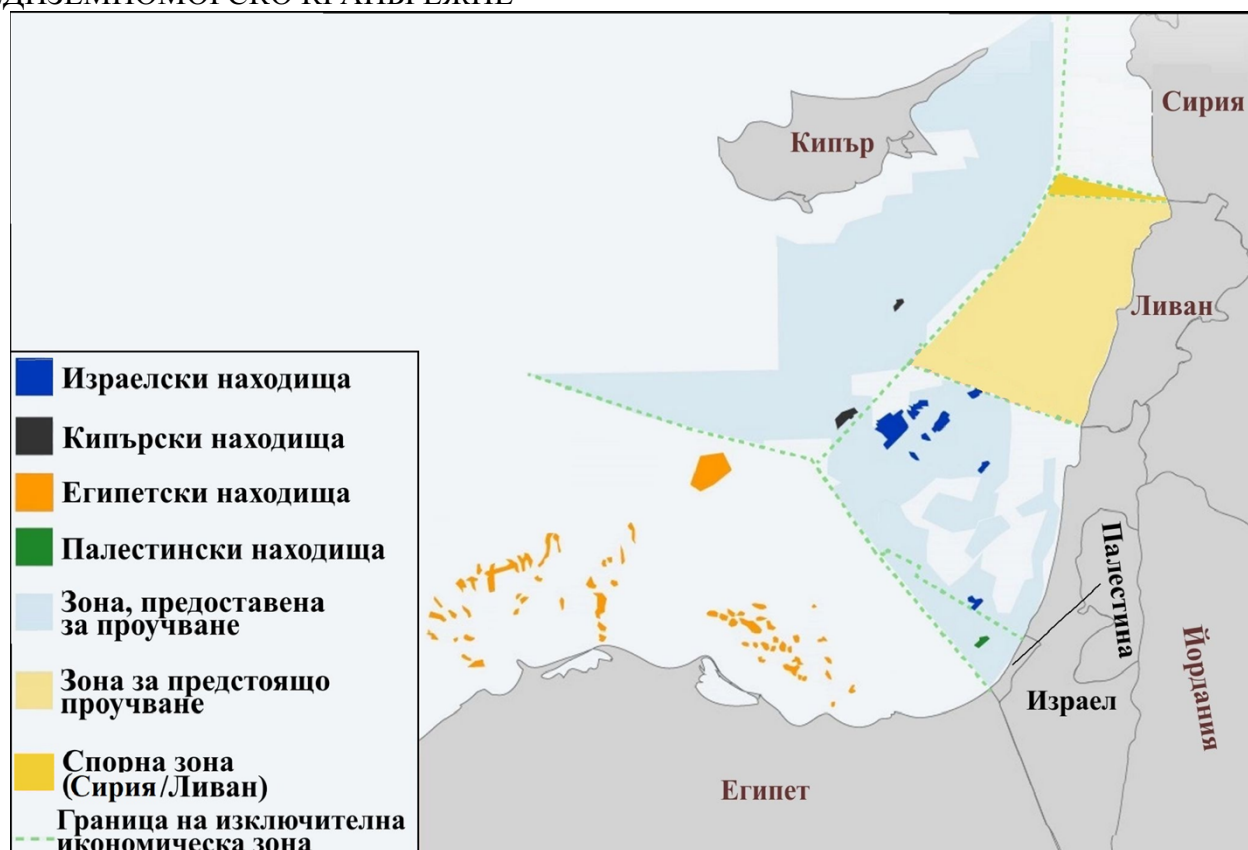
Още по-навътре, според Конвенцията на ООН по морско право (1982 г.)*, е т. нар. *Изключителна икономическа зона*. При достатъчен океански и морски простор много от крайбрежните държави я трансформират в т. нар. *200-милна зона* (370 km) с правото да регламентират начина за провеждане на определени дейности – експлоатацията и опазването на полезни изкопаеми, рибни и други ресурси, чистотата на водите, режима на корабоплаване, въздушен транспорт и др.

Обхватът на потенциалната сирийската изключителна икономическа зона е частично ограничен заради припокриване и претенции за подобен статут от страна на Турция (заедно с т. нар. Севернокипърска турска република) и Ливан. Проблемите се мултиплицират най-вече от потенциално високата нефто-газоносност в Източното Средиземноморие (*фиг. 19; Приложение 18*).

От гледна точка на природното географско положение (*Приложение 17*) Сирия обхваща значителни територии от западните присредиземноморски части на Близкия изток на границата между степи и пустини, силно разнообразени от редуване на планини, плата, пълноводни и сухи долини (*фиг. 20*). С по-благоприятни условия за живот се отличават северните и североизточните дялове на страната в сравнение с южните и югозападните. Тези общи характеристики могат да бъдат значително видоизменени в по-конкретни условия, повлияни от релефа (Голан, Антиливан, Ансария, някои плата – Халеб), Средиземноморското крайбрежие, северните крайгранични територии между Тигър и Ефрат (Джазира), отделни по-малки речни долини (Оронт, Барада, Ярмук) и оазисни райони (Дамаск). От значение са и някои съседни природни области – Сирийската пустиня, Месопотамия, Североизточен Анадол, Тавър, Източно Средиземноморие.

* Сирия не е подписала посочената Конвенция, като първоначално предявява претенции за 35-милна зона на териториални води (65 km) и още 41-милна условна зона (76 km), което е заложено и в нейни вътрешни законодателни и нормативни актове. Това обаче е в ущърб на Кипър, отстоящ на едва около 100 km от сирийския бряг. След преговори с ООН през 2003 г. Дамаск декларира отказ от тези претенции и се съгласява на 12-милна зона на териториални води (22,2 km) и още 12-милна условна зона. Що се отнася до т. нар. Изключителна икономическа зона, нейният обхват е в рамките на половината от вече посоченото разстояние до Кипър.

Фигура 19. ПОЛИТИЧЕСКО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ДОКАЗАНИТЕ И ПОТЕНЦИАЛНО ГАЗОНОСНИТЕ НАХОДИЩА В ИЗТОЧНОТО СРЕДИЗЕМНОМОРСКО КРАЙБРЕЖИЕ

Източници: Al Jazeera; eia.gov; CRS; Delek drilling.

* През 2019 г. Египет, Палестина, Израел, Кипър, Гърция и Италия учредяват т. нар. „Източносредиземноморски форум за природния газ“, но без участието на Ливан, Сирия, Турция и Либия.

Територията на Сирия е разположена в северната част на Арабската тектонска плоча, която е в непосредствен динамичен контакт с Африканската и Анадолската. Потенциално високия риск в това отношение на страната се реализира с висока сейсмична активност. Един от видимите полезни стопански ефекти в това отношение е наличието на значими хидротермални ресурси с относително висок енергиен потенциал (The National Geothermal..., 2014).

Специфичната геоложка история на сирийските земи предопределя наличието на някои важни нерудни и горивни полезни изкопаеми – фосфати (2,5 % от доказаните световни запаси), природен газ (0,16 %), нефт (0,15 %), като по тези показатели през последното десетилетие страната заема съответно 4-то, 40-то и 30-то място в света. С относително по-малко стопанско значение са каменната сол, сярата, гипсът, асфалтът, пемзата, желязната и хромовата руда.

Фигура 20. СИРИЯ – МОРФО–ХИДРОГРАФСКИ ОСОБЕНОСТИ, ГЛАВНИ ГРАДОВЕ, ГРАНИЦИ И СЪСЕДНИИ СТРАНИ

Астрономическото географско положение на Сирия се предопределя от това, че лежи между 35-я и 42-я географски меридиан (и.г.д.), между 32-я и 37-я паралел (с.г.ш.). Страната се отличава с относително благоприятен коефициент на компактност на територията*– 0,378. Разликата между най-източната и най-западната точка на т. нар. местно време е 25'36" (само с около 1 минута по-голяма в сравнение с тази България). Избраната от властите в Дамаск официална часова зона е UTC+2, съвпадаща със зимното и лятното часово време в България (*Приложение 19*).

* Коефициентът на компактност на територията на дадена държава се изчислява като резултат от сравнение между нейната площ и площта на описания около нея кръг. Резултатите варират между 0 и 1. Най-ниски стойности на коефициента имат държави с издължена ивичеста конфигурация на територията (Чили – 0,055; Виетнам – 0,157; Норвегия – 0,169), а най-високи сред по-големите държави – тези с близки до квадрат или кръг форми (Сиера Леоне – 0,746; Румъния – 0,732; Зимбабве – 0,689; Египет – 0,676).

Сирия се намира в субтропичните географски ширини, като климатичните характеристики в западните и северните ѝ части са до определена степен в обсега на влажното средиземноморско влияние. На изток и на юг имат по-ясно изразени континентални характеристики, като на места средногодишното количество на валежите е под 100 mm.

Един от най-важните природни ресурси в страната са водите на р. Ефрат. Тя е сред сред 30-те най-дълги и сред 100-те най-пълноводни реки в света. От общата ѝ около 3000-километрова дължина над 700 km протичат през територията на Сирия. Специфичното, относително неблагоприятно вододелно географско положение на страната спрямо нея и левите ѝ притоци е причина за силна зависимост от хидро-енергийната стратегия на Турция за използване на тези ресурси (вж. стр. 123, фиг. 18). През последните няколко десетилетия водният проблем е един крайгълните камъни на двустранните отношения. Подобен, но реципрочен, конфликтен заряд крие фактът, че следващите над 1000 km от реката са на територията на Ирак, откъдето идват претенции за несъгласувано регулиране на речния режим в сирийските язовири „Тишрин“, „Табка“, „Баас“, „Хасеке“ и „Асад“.

Около 2/3 от страната попадат в природни зони на пустини и полупустини. Земеделските площи заемат близо 1/4 от територията ѝ, като около 80 % от тях са ниви, а 20 % - трайни насаждения. Годните за поливно земеделие са едва около 7 % от цялата територия на страната.

Основен акцент при оценката на политическото географско положение на дадена страна са нейните политически граници, потенциалът на нейните съседи и отношенията с тях. Освен средиземноморската граница (183 km) Сирия има 2229 km официални сухоземни граници, като 8 % от тях са по теченията на реки. Най-голяма дължина имат границите с Турция (843 km) и Ирак (596). По-малки са тези с Ливан (359), Йордания (356) и Израел (75).

Сирийско-израелската граница се отличава с висок конфликтен потенциал. Към настоящия момент тя е изкуствено изместена на изток с около 20-30 km, поради което по-голямата част от официално признатите като сирийски Голански възвишения (близо 1150 km²) са на практика

контролирани от израелската армия, а едва около 300 km² – от Сирия. Между тях има още 350 km² буфер в рамките на демилитаризираната зона, контролирана от мироопазващите сили на ООН (UNDOF), разположени след арабо-израелската война от 1973 г. По-особен статут има контролираната от Израел, но оспорвана както от Сирия, така и от Ливан област Шебаа. Това е малък пасбищен район (едва 27 km²) в подножието на най-високия граничен връх между трите страни – Хермон (2814 m). Той е под контрола на Израел още след Шестдневната война от 1967 г.

На практика Голанските възвишения покриват цялата Сирийско-израелска граница и имат огромно стратегическо значение, което след 1967 г. почти изцяло използва само еврейската държава. Трябва да се отбележи, че освен висок военен конфликтен потенциал, тази планина има ключова роля и за водната сигурност на голяма част от Северен и Централен Израел. Тук водите в горното течение на р. Йордан осигуряват около 1/3 от водопотреблението в страната, което се осъществява чрез сложна система от хидротехнически съоръжения. По тази причина тя е сред основните приоритети във военната стратегия на Израел. Вече няколко десетилетия старият път от Дамаск през голанския гр. Кунейтра и стратегическият мост над р. Йордан към гр. Сафед на практика не се използват за търговско-икономически цели.

В по-долното си течение р. Йордан служи за граница между Израел и едноименната държава. Международно признатите граници на Израел, Сирия и Йордания се пресичат в долното течение на един от притоците на Йордан – р. Ярмук. По нея са първите 60 km от сирийско-йорданската граница. Най-характерни за тях са съвместно изградените над 40 язовира, бентове и други деривационни съоръжения за водоснабдяване и напояване. Това е до голяма степен в синхрон с традиционно добросъседските отношения между двете страни. Част от останалите 296 km минават западно и южно от населената предимно с друзи едноименна планина, след което следят права линия на североизток през Сирийската пустиня до пресечната точка на границите между Сирия, Йордания и Ирак (*вж. стр. 138, фиг. 20*). За нейното ключово

значение говори недвусмислено фактът, че именно тук днес е разположена основната военна база на САЩ на територията в страната.

Сирийско-йорданската граница се пресича от два първокласни пътя, единият от които е магистрала от Дамаск към пристанищния град Акаба на Червено море (Йордания).

Направлението на сирийско-иракската граница запазва предишната североизточна посока през пустинята почти до долината на Ефрат. Цялата 425-километрова праволонейна пустинна граница на Сирия с Йордания и Ирак има до голяма степен „прозрачен“ характер и е трудно контролируема. Тя е място за традиционно движение на местното бедуинско население – основно от т. нар. „Племенна конфедерация Аназа“. Неколкократно е използвана за нелегално преминаване на бойни групи, оръжие и контрабандни стоки както на север, така и на юг. До 80-те години на XX в. през иракската част на тази граница се транспортират значителни количества нефт по тръбопроводи с общ дебит около 20 млн. t годишно – около 0,5 % от световното потребление на нефт през този период (*вж. стр. 128, фиг. 17*). Важни за бедуините второкласни пътища тук са от Дамаск и Хомс към Багдад.

Сирийско-иракската граница се пресича от р. Ефрат в близост до с. Багхус*. В близост минава главният път от Халеб и Хомс към Багдад. След това на север-североизток границата следи лъкатушеща линия върху терен с постепенно увеличаваща се надморска височина. От перпендикулярно разположената планина Синджар (*вж. стр. 138, фиг. 20*) до Турция значението ѝ частично се видоизменя като граница с автономната кюрдска държавност, дълга около 150 km, като 5 km от тях са по р. Тигър. От значение е трансграничният първокласен път, свързващ Урфа (Газиантеп, Адана) в Турция и Мосул в Иракски Кюрдистан.

Границата на Сирия с Турция (843 km) е най-дълга. Първоначално следи коритото на р. Тигър (39 km), след което преминава южно от разклоненията

* До 2019 г. Багхус е една от последните опори на т. нар. „Ислямска държава“

на планината Тавър, при гр. Джераблус пресича р. Ефрат и завивайки на юг частично по долините на реките Карасу и Оронт достига залива Антакия. Важни пътища по сирийско-турската граница свързват: Хасеке – Мардин; Рака – Урфа; Манбидж – Низип; Халеб – Газиантеп и Идлиб / Латакия – Антакия. През най-североизточните части на Сирия (Камишли – Демир-Капу – Тел-Кочек) преминава т. нар. Багдадска железница.

Западната сухоземна граница е основно с Ливан (изключение прави само блокираната от Израел граница по Голанските възвишения). Историческото ѝ делимитиране е предимно по билото на същинската планинска верига под името Ливан. В резултат от манипулативната политика на Франция след Първата световна война в т. нар. „подмандатен“ колониален период източната граница на „Велик Ливан“ (вж. стр. 40, 58 и 110) е преместена към билото на Антиливан за сметка на сирийските земи в долината Бекаа и впоследствие се запазва в този си вид. Въпреки това западната граница на Сирия (морска и сухоземна) е най-активно използваната в социално-икономически смисъл, като тук трябва да се има предвид и особеното индикативно близко географско положение на столицата Дамаск.

За сухоземните транспортни връзки на Сирия с Ливан най-важна роля играят пътищата Дамаск – Бейрут, Хомс – долината Бекаа (между планинските вериги на Ливан и Антиливан) и Хомс / Латакия – Ливанско крайбрежие (Триполи – Бейрут). Трябва да се отбележи, че директната връзка между двете столици на Сирия и Ливан през зимата е затруднена от планинския терен и неблагоприятни климатични явления.

Сирийските земи са място, където традиционно се пресичат важни търговски пътища. Още през Древността тук минават кеврани със стоки между Елада, Персия, Индия, Египет, Финикийските колонии и Рим. През Средновековието Сирийското и Ливанското крайбрежие се превръщат във важно транспортно звено, където стоките на сухопътните кеврани продължават своя път на кораби, и обратно. Най-типични са т. нар. пътища на „коприната“, „тамяна“ и „подправките“ (вж. стр. 73, фиг. 9), поклонническите маршрути към Йерусалим и Мека, кръстоносните походи и

др. Посочените основни направления се запазват в османската, колониалната и постколониалната епоха, като за това в определена степен допринася и модернизацията на транспортните средства. Отрицателна роля изиграват няколкото арабо-израелски конфликта.

В резултат от гражданската война след 2010 г. оценката на съвременното транспортно-търговско географско положение и привлекателност на страната е сведена до минимум. В резултат от негативното влияние на сложен комплекс от фактори Сирия губи за дълг период възможността да използва потенциала на своето географско положение за транзитиране на нефт и газ от богатите на тези ресурси страни в Близкия изток (*Приложение 20*).

Социално-демографската значимост на Сирия в регионален и глобален план, както и етно-конфесионална специфика на населението ѝ на фона на съседните държави и народи в Близкия изток могат да се открият чрез съдържанието на *табл. 7, 8, 9, чрез фиг. 21, 22 и Приложение 21*.

Таблица 7. СРАВНИТЕЛЕН ТЕРИТОРИАЛЕН И ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИАЛ НА СИРИЯ И НЕЙНИТЕ СЪСЕДИ

	Територия (% от света)	Население		
		2011 г. (млн. души)	2021 г.	
			млн. души	% от света
Сирия	0,12	20,76	17,30	0,22
Съседни I ранг*	0,89	124,45	147,09	1,90
Съседни II ранг**	3,50	218,65	260,30	3,35
Общо в региона	4,51	363,86	424,39	5,46

Съставено по: Луканов, А., Н. Божинов, Ст. Димитров, Страните в света. София, 2010, The CIA World [Factbook](http://www.cia.org). New York, 2021. (<http://www.cia.org>)

Таблица 8. ЕТНИЧЕСКИ СЪСТАВ В СИРИЯ И СЪСЕДНИТЕ СТРАНИ

		Основни етнически общности – млн. души							
		Араби	Турци	Перси	Кюрди	Гърци	Евреи	Българи	Арменци
Страни	Сирия	14,7	0,0	0,0	1,1	0,0	0,0	0,0	0,2
	Съседни I ранг*	49,1	70,7	0,3	16,3	0,2	6,3	0,0	0,6
	Съседни II ранг**	147,6	0,8	39,3	10,6	10,2	0,7	6,1	3,7
Общо в региона		211,4	71,5	39,6	28,0	10,4	7,1	6,1	4,4

Съставено по: Луканов, А., Н. Божинов, Ст. Димитров, Страните в света. София, 2010, The CIA World [Factbook](http://www.cia.org). New York, 2021. (<http://www.cia.org>)

* Турция, Ирак, Йордания, Израел и Ливан

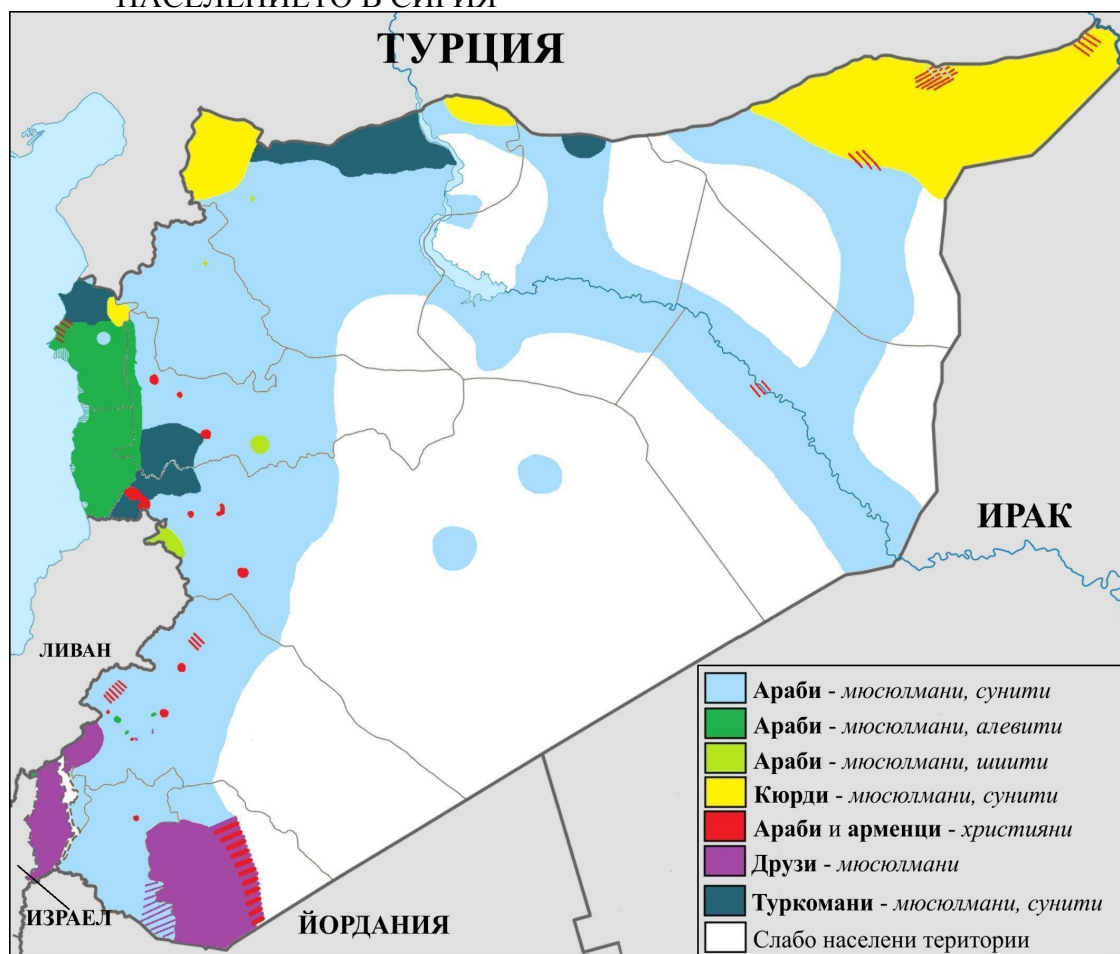
** България, Грузия, Армения, Иран, Кувейт, Саудитска Арабия, Палестинска автономия (Западен бряг, Източен Йерусалим и Ивица Газа), Египет и Гърция

Таблица 9. РЕЛИГИОЗЕН СЪСТАВ НА НАСЕЛЕНИЕТО В СИРИЯ И СЪСЕДНИТЕ СТРАНИ (млн. души)

Страни	Мюсюл-мани - сунити	Мюсюл-мани - шиити	Право-славни	Копти	Юдаисти	Армено - греготиани	Мюсюл-мани - алевити	Мюсюл-мани - друзи
Сирия	12,69	0,26	0,73	0	0,02	0,34	1,86	0,54
Съседни I ранг*	101,45	31,89	1,16	0	6,32	0,76	0,01	0,59
Съседни II ранг**	134,77	78,61	20,57	13,06	0,72	3,95	0,06	0
Общо в региона	247,91	110,76	22,46	13,06	7,06	5,05	1,93	1,13

Съставено по: Луканов, А., Н. Божинов, Ст. Димитров, Страните в света. София, 2010, The CIA World Factbook. New York, 2021. (<http://www.cia.org>)

Фигура 21. ТЕРИТОРИАЛНА ЕТНО-КОНФЕСИОНАЛНА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО В СИРИЯ

Важни фрагменти от оценката на социално-икономическия и военния потенциал на Сирия могат да се изведат от нейния географски паспорт (табл. 10), чрез усредняване на статистическа информация за първото десетилетие на XXI в. – т. е. последното мирно за Сирия десетилетие.

* Турция, Ирак, Йордания, Израел и Ливан

** България, Грузия, Армения, Иран, Кувейт, Саудитска Арабия, Палестинска автономия (Западен бряг, Източен Йерусалим и Ивица Газа), Египет и Гърция

Фигура 22. ЕТНИЧЕСКИ И РЕЛИГИОЗНИ ОБЩНОСТИ В СИРИЯ (% от населението)

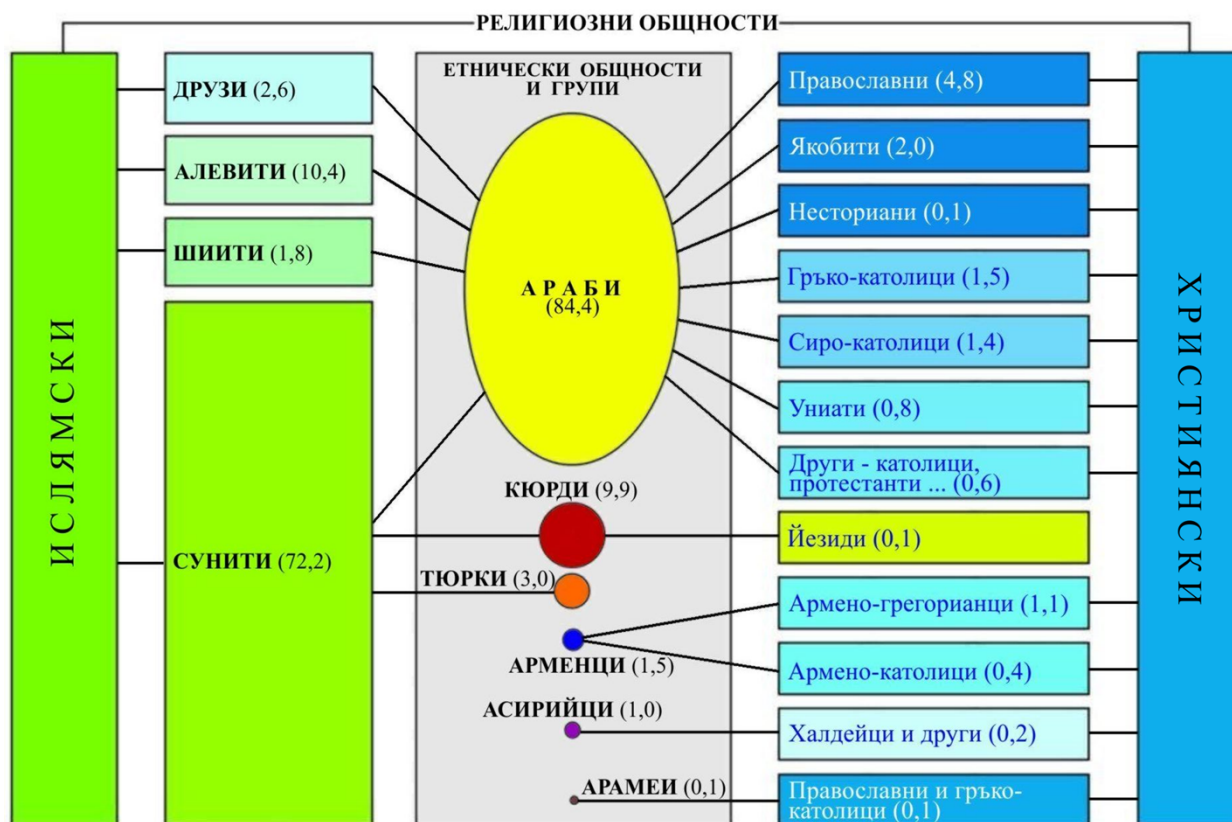

Таблица 10. ГЕОГРАФСКИ ПАСПОРТ НА СИРИЯ – СРЕДНО ЗА ПЕРИОДА 2001-2011 г.

Показател	% от света	Показател	% от света
Морски търговски флот	0,01	Нефтодобив	0,48
Брой отглеждани говеда	0,07	Производство на ечемик	0,49
Производство на захар	0,10	Чуждестранни туристи	0,50
Външнотърговски оборот	0,11	Производство на памучни преди	0,52
Територия	0,12	Производство на домати	0,54
Брой отглеждани кози	0,14	Производство на пшеница	0,56
Дължина на железопътните линии	0,15	Производство на цитруси	0,83
БНП	0,15	Брой на бойните самолети	0,87
Производство на цимент	0,17	Производство на памук	0,95
Газодобив	0,18	Брой отглеждани овце	1,42
Производство на електроенергия	0,19	Брой военнослужещи	1,44
Употреба на химически торове	0,19	Добив на фосфати	1,54
Население	0,30	Производство на вълна	1,59
Производство на тютюн	0,35	Производство на маслини	3,92
Военни разходи	0,37	Производство на бадеми	4,41
Производство на грозде	0,41	Брой на танковете	5,12
Производство на захарно цвекло	0,44	Производство на зехтин	5,42
Производство на ябълки	0,46	Производство на шамфъстък	7,79

Съставено по данни на: fao.org; cia.gov; iae.org; bp.com; worldbank.org; imf.org; unwto.org; usgs.gov и др.

Сравнението между географските паспорти на Сирия в последните две десетилетия на XX в. (*вж. стр. 127, табл. 5*) и първото десетилетие на XXI в. (*вж. стр. 145, табл. 10*) дава възможност да се извлекат редица изводи за динамика и тенденции, засягащи международния социално-икономически и военно-политически статут на страната. Очевидно е, че за посочения период страната търпи своеобразно отстъпление по отношение на някои земеделски и добивни производства (животновъдство, ечемик, домати, грозде, цитруси), но съхранява и дори подобрява позициите си в значими отрасли като енергетика, циментова, текстилна, захарна, тютюнева промишленост. Налице са определени икономически успехи, които водят до изпреварващо увеличаване обемите на brutния продукт и външната търговия. Нараства туристическата привлекателност на страната. Голяма част от ефектите на икономическия прогрес обаче се тушират от задълбочаващата се милитаризация на страната. Увеличените военни разходи създават възможност за формиране на значителен военен арсенал. Типичен пример е почти удвоеният дял на танковете – от 2,65 % на 5,12 % спрямо общия им брой в света (*вж. стр. 127, табл. 5 и стр. 145, табл. 10*).

Може да се обобщи, че 2001-2010 г. е време на относителна икономическа стабилност за Сирия с умерена възходяща тенденция. През второто десетилетие на XXI в. обаче този процес е прекъснат от разразилия се в страната вътрешен конфликт, който впоследствие придобива твърде широки международни рамки.

Съвременното стопанство на Сирия играе незначителна роля за световното развитие – едва около 0,05 % от световния брутен продукт – близо 3 пъти по-малък дял в сравнение с десетилетието преди гражданската война. Днес страната е толкова отслабена, че по този показател отстъпва значително на всички свои непосредствени съседи – дори и на някога по-слабата Йордания (0,08 %). Сред съседите от втори ранг с по-ниски стойности са само Грузия и Армения. Показателни за социално-икономическото обкръжение на Сирия са данните в *табл. 11*.

Таблица 11. СРАВНИТЕЛЕН ДЕМОГРАФСКИ И СТОПАНСКИ ПОТЕНЦИАЛ НА СИРИЯ И НЕЙНИТЕ СЪСЕДИ

	Население (% от света)	БВП			
		2011 г.		2020 г.	
		млрд. \$	% от света	млрд. \$	% от света
Сирия	0,23	95,05	0,10	65,00	0,05 [!]
Съседи I ранг*	1,88	2339,34	2,34	3292,54	2,62
Съседи II ранг**	3,20	4008,76	4,01	4578,11	3,64
Общо в региона	5,33	6443,15	6,45	7935,65	6,31

Съставено по: World Bank, 2022. (<https://data.worldbank.org/>)

[!] - оценка

Военното географско положение е един от ключовите индикатори на политикогеографското и геополитическото положение на дадена страна (*Приложение 17*). Според Русев (2008) то изразява отношения между военния потенциал на страните, техните природни дадености от гледна точка на воденето на военни действия, средствата, отделяни за военни цели, съюзните отношения и външните гаранции за националната сигурност на държавата. От особено значение са характеристиките на държавните граници.

По обобщена оценка на ключови параметри (брой на военнослужащите, военни разходи, въоръжение и др.) сирийската армия е традиционно сред първите 20 в света, като в края на XX и началото на XXI век – дори сред първите 10. Гражданската война в страната значително отслаби нейната военна мощ, но дори и сега по брой на танковете е на 6-7 място (Русия, САЩ, КНДР, Китай, Индия, Египет), а по военнослужащи – 16-то. Показателни за социално-икономическото ѝ обкръжение са данните в *табл. 12* и *фиг. 23*.

Таблица 12. СРАВНИТЕЛЕН ДЕМОГРАФСКИ, СТОПАНСКИ И ВОЕНЕН ПОТЕНЦИАЛ НА СИРИЯ И НЕЙНИТЕ СЪСЕДИ

	Население (2020 г.) – % от света	БВП (2020 г.) – % от света	Численост на редовната армия (2020 г.)		Военни разходи (2020 г.)	
			млн. военно- служайщи	% от света	млрд.\$	% от света
Сирия	0,22	0,05 [!]	0,40	1,44	4,55	1,19
Съседи I ранг*	1,90	2,62	0,85	3,02	62,63	2,61
Съседи II ранг**	3,35	3,64	1,55	5,54	164,50	6,86
Общо	5,46	6,31	2,80	10,00	231,68	9,66

Съставено по: The CIA World Factbook, 2022. (<http://www.cia.gov>)

[!] - оценка

* Турция, Ирак, Йордания, Израел и Ливан

** България, Грузия, Армения, Иран, Кувейт, Саудитска Арабия, Палестинска автономия (Западен бряг, Източен Йерусалим и Ивица Газа), Египет и Гърция

Фигура 23. ВОЕННОГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ НА СИРИЯ – ВОЕННОСЛУЖЕЦИ (1000), БОЙНИ САМОЛЕТИ И ТАНКОВЕ В СЪСЕДНИТЕ СТРАНИ; ВОЕННИ ФЛОТИЛИИ И МОРСКИ БАЗИ

3.2. Политикогеографски анализ на съвременния конфликт в Сирия

3.2.1. Основни движещи сили - мотивационна основа и форми на проявление

Сирия е страна, чийто социално-икономически и културно-политически корени са свързани с най-старите цивилизационни основи в развитието на човечеството. Специфичната природна среда и наслоилите се върху нея през вековете десетки пластове на демографски процеси, стопанска традиция и властови механизми на управление създават предпоставки за формиране на пъстра съвременна обществена картина. Бурната история на страната в сърцето на неспокойния Близък изток е белязана от многобройни поврати и трудно удържимо крехко равновесие между центростремителни и центробежни културно-политически тенденции.

Ключови фактори за значителния конфликтен потенциал на тази част от света са пъстрата етно-конфесионална мозайка и периодичноменящите се силови форми на натиск от страна на външни политически центрове – египтяни, финикийци, перси, римляни, турци, англичани, французи и много други. Равностойна роля в това отношение играе и сблъсъкът между религии със световно значение. В по-ново време рязко нараства и значимостта на огромните нефто-газови ресурси в района, технологичните постижения, либерализацията на редица културни, икономически и политически процеси, породени от глобализацията.

Още с началните условни форми на етно-политическа консолидация след Първата световна война и последвалото постепенно формиране на независима сирийска държавност в средата на XX в. се забелязва негативното влияние на постколониалното наследство по отношение на начина, по който се определят границите между отделните нови политически субекти в Близкия изток. Още преди официалното обявяване на независимост традиционно сирийски (като иконографски образи) територии попадат в границите на съседните Ливан и Турция. Впоследствие напрежението се усилва с процеса на създаване и териториално формиране на границите на Израел, придружен от няколко въоръжени конфликта. Успоредно с това се

откроява рязко несъответствие между политически, етнически и религиозни граници. Около 1/3 от населението на Сирия при придобиването ѝ на независимост не е сунитско – нещо, което е традиционна предпоставка за потенциални конфликти. В граничните територии на съседните Турция и Ирак има значителни маси кюрдско население с ясно деклариран сепаратистки амбиции. Подобни конфликтни предпоставки създават палестинците в Израел и значителният им контингент имигранти в Йордания.

Етно-конфесионалното многообразие оказва влияние върху вътрешното административно-политическо устройство на независимата сирийска държавност – 4 от 14 мухафаза са с граници, обусловени от относителната териториална консолидация на алевити (Латакия и Тартус), друзи (Ес-Суейда) и кюрди (Хасеке). В много от големите градове като Дамаск, Халеб, Хама и Хомс освен сунити се натрупват и значителни контингенти от християни, алевити, шиити и друзи. Като резултат от френското колониално наследство се формира ситуация, при която централната власт и администрация се упражнява и контролира от религиозни малцинства в ущърб на сунитското мнозинство, като последното има по-силни икономически позиции. Наложилата се като лидерска управляваща партия Баас става притегателен център за политическа изява предимно на представители от религиозните малцинства. За да се запази подобен тип статукво в относителен баланс, лидерите на страната (вкл. всички президенти) налагат силов режим на управление. Неговата авторитарна същност се проявява най-ярко през последните 50 години, когато страната е последователно управлявана от Хафез Асад (1971-2000) и сина му Башар Асад (след 2000).

Силовото управление на фамилията Асад се съпровожда и от формално провеждане на избори за парламент и местна власт, конституционни референдуми и др. Тяхната организация и отчитането на крайните резултати обаче са под пълен контрол от страна на парийната номенклатура на Баас. Характерна особеност на наложения вътрешен политически модел в

общественото развитие на страната е изкуствено създаденият като форма на либерално оправдание Национален прогресивен фронт. В него освен Баас са вписани две комунистически формирания (единно и багдашистко), Сирийската социал-националистическа партия, Арабска социалистическа партия на единството и още 5 други на практика маргинални партии.

Наложеното планово стопанство и централизирането на административната структура, крайно радикално проведената поземлена реформа, изграждането на силна армия и репресивен апарат, едновременното просоциалистическо и проарабско заиграване във външната политика успяват за дълго време да гарантират относителен вътрешен обществен стабилитет и позитивни макроикономически тенденции.

Успоредно с това се зараждат и разнопосочни негативни процеси, свързани със социално неравенство, радикализация на сунизма, сепаратизъм при кюрдското население, външнополитически провали и др. Постепенно се формира обществено недоволство и напрежение, катализирано от военни действия, заселване на иракски бежанци, неблагоприятни природни явления, икономически реформи и др.

Събитията в Хама през 1982 г. могат да се приемат едновременно като индикация в две основни направления. Първото е степента на ескалация на общественото недоволство, което бързо прераства в открит въоръжен бунт под водачеството на забранената ислямистка организация „Мюсюлмански братя“. Второто е свързано с жестокостта при потушаването му от страна на властите. За целта е използвана армията – приблизително 8 хил. войника, 100 танка, артилерия, авиация и др. Броят на загиналите по различни оценки е над 10 хил. души.

Няма информация за други подобни събития при управлението на Хафез Асад до 2000 г. Няма и при управлението на Башар Асад до 2011, но през този период постепенно започват да се проявяват първи признаци за потенциално обществено либерализиране и форми на недоволство, като някои от тях са резултат и от външни събития или влияния (*табл. 13*). Вътрешните процеси са в определена степен белязани или катализирани от

събития с различен оттенък – конституционните процедури, свързани с избирането на Башар Асад за наследник на Хафез Асад на президентския пост през 2000 г. (Давутоглу, 2001), изтеглянето на сирийския военен корпус от Ливан през 2005 г., тежките икономически последици за земеделието от сушата през 2006-2008 г. и др.

Таблица 13. ИНДИКАТИВНИ ЗА СИРИЯ ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИ СЪБИТИЯ ПРЕЗ 2000-2005 г.

ГОДИНА	СЪБИТИЕ
2000 г.	Башар стъпва в длъжност президент на Сирия 12 дни след смъртта на Хафез Асад
26.06.2000 г.	Разрешение за опериране на чуждестранни банки
26.07.2000 г.	Риад ал-Турк – лидер на Сирийската комунистическа партия (единни) – публикува в лондонски в-к статия против режима
05.08.2000 г.	Асад допуска на форум на Националния прогресивен фронт да се обсъждат предложения за модернизация и развитие на страната
27.09.2000 г.	99 сирийски интелектуалци излизат с Декларация за необходимост от промени
04.01.2001 г.	Започва издаването на първи алтернативен на официозните издания вестник
07.01.2001 г.	1000 сирийски интелектуалци с Декларация за реформи („Дамаска пролет“)
19.01.2001 г.	Първи дискуссионни клубове за реформи и запазване единството в страната
06.02.2001 г.	Баас разрешава първи частни университети
17.02.2001 г.	Клубовете се задължават предварително да предават материалите за дискусии
03.05.2001 г.	Лондонски в-к публикува проект на „Мюсюлмански братя“ за реформи в Сирия
06.05.2001 г.	Папа Йоан-Павел II посещава религиозни храмове в Сирия, вкл. и джамия
14.06.2001 г.	Първо частично изтегляне на сирийски военни части от Ливан
08.10.2001 г.	Сирия става непостоянен член на Съвета за сигурност в ООН
03.04.2002 г.	Второ частично изтегляне на сирийски военни части от Ливан
08.10.2002 г.	Разрешава се на населението да купува валута за специфични нужди
IV, 2003 г.	Отпада задължителното военно обучение в училищата
21.04.2003 г.	Под натиск на САЩ Сирия затваря границата с Ирак
V, 2003 г.	Обявена е програма за икономически реформи
17.05.2003 г.	287 сирийски интелектуалци излизат с Петиция за диалог и реформи
08.07.2003 г.	Отмяна на наказанията за обмен на валута между граждани
05.10.2003 г.	Първа (след 1973 г.) израелска бомбардировка във вътрешността на Сирия
06.01.2004 г.	Първо посещение на сирийски президент в Турция
II, 2004 г.	Откриване на завод в Дамаск за сглобяване на ирански автомобили
08.03.2004 г.	Демонстрации пред парламента в Дамаск срещу политическите репресии
12.03.2004 г.	Размирици между кюрди и араби в Камишли (пров. Хасеке) след футболен мач
03.06.2004 г.	Забраняване дейността на кюрдски партии
13.06.2004 г.	Договор за свободна търговия със Съвета за сътрудничество в залива
20.06.2004 г.	Започват предаванията на радио Свободна Сирия
21.06.2004 г.	Протести в Дамаск в подкрепа на политическите затворници
24.06.2004 г.	Първо посещение на сирийски президент в Китай
15.07.2004 г.	Започва дейността на първата ислямска банка в Сирия (с централа в Катар)
IX, 2004 г.	Ръководството на Хамас напуска територията на Сирия
02.09.2004 г.	Резолюция на ООН за изтегляне на сирийските войски от Ливан
13.10.2004 г.	Национален прогресивен фронт променя устава си в посока диалог и умереност
XI, 2004 г.	Начало на либерализацията в застрахователния пазар
22.12.2004 г.	Първо посещение на турски министър-председател в Сирия
14.02.2005 г.	Сирия изтегля окончателно войските си от Ливан (след атентата срещу ливанския премиер Рафик Харири)
II, 2005 г.	Начало на излъчвания на първото частно радио в Сирия

Съставено по: Leverett, 2005

Важно е да се посочи и фактът, че интересът на Запада и съседните страни към случващото се в Сирия е доста висок до към 2005 г. и дори прозира известна надежда за позитивни изменения. Непосредствено преди гражданската война това се трансформира в условно безразличие или преобладаващ негативизъм.

Опитите за реформиране както в резултат от скромни инициативи сред интелектуалния елит, така и от спорадични опити за промяна от страна на управляващите, имат повърхностен ефект. Макар и частично, това важи най-вече за икономическата сфера. Сред външните фактори най-голяма роля играе разгромът на Ирак след втората война в Залива. На реформите в страната започва да се гледа като необходима политика за укрепване на нейната вътрешна и външна сигурност. Мощен катализатор за това е въведението от САЩ нов геостратегически термин – „Ос на злото“, част от която визираща и пространството, управлявано от Асад (*вж. стр. 122*).

Рязко охлаждане на потенциалната воля за модернизация се забелязва след атентата срещу Рафик Харири в Бейрут през 2005 г. и извеждането на сирийския военен корпус от Ливан. Вниманието на международната общност се съсредоточава върху израелско-палестинския конфликт, центробежните процеси в Ирак, поведението на Иран, Хизбула и други огнища на напрежение. Сирия попада в своеобразна политическа сянка и постепенно мултиплициращите се вътрешни проблеми излизат от полезрението на заинтересованите страни и външни центрове на силата.

3.2.2. Основни етапи и пространствени аспекти на военно-политическия сблъсък след 2011 г.

Първи по-сериозни политически трусове, довели до гражданската война в Сирия, възникват през март 2011 г. след като полицаи и представители на силите за сигурност арестуват и измъчват десетина тинейджъри в град Дераа за изписан уличен антиправителствен лозунг. излезлите да протестират срещу това тълпи са посрещнати със стрелба.

До 5-ти май са дадени жертви, вкл. и войници, изпратени да потушават бунта. Постепенно протестите се разрастват и в други части на страната.

Началото на въоръжена съпротива срещу режима на Башар Асад е в градовете Растан, Талбиса, Бусейра (*фиг. 24*), властта е завзета от местното население и дезертирали войници. Така възникват първите формирования на бунтовническата Сирийска свободна армия. Към бунтовете не се присъединяват само двете алевитски провинции (Латакия и Тартус) и друзката провинция Суейда. В останалите съпротивата възниква спонтанно в селища с различен демографски потенциал и предимно с преобладаващо сунитско население, вкл. и сред кюрдите в Северна Сирия. Освен алевити и друзи, лоялни на централната власт остават и относително разпокъсаните в териториално отношение християнски общности, вкл. и арменците.

Фигура 24. СИРИЯ В НАЧАЛОТО НА КОНФЛИКТА – ПЪРВИ ОГНИЩА НА АНТИПРАВИТЕЛСТВЕНИ БУНТОВЕ И ВЪОРЪЖЕНА СЪПРОТИВА (март – май 2011 г.)

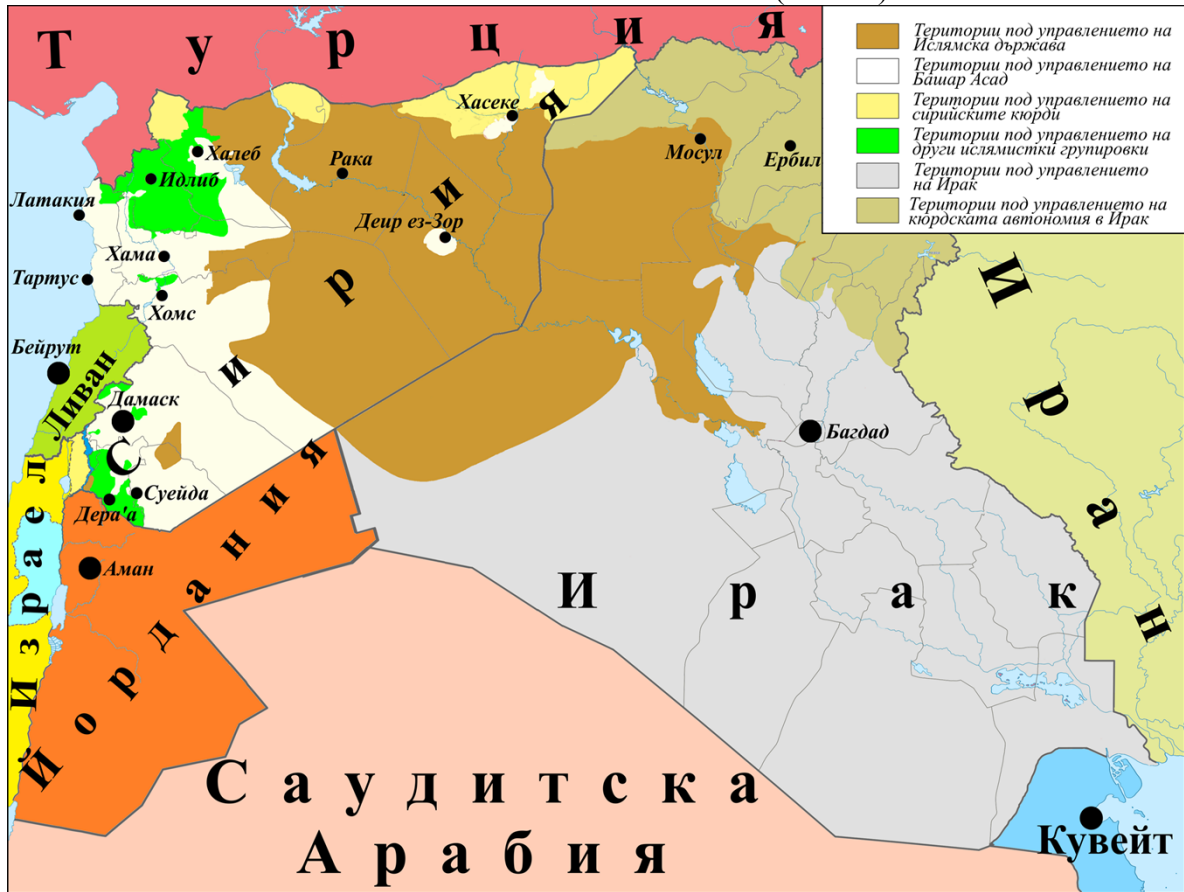
До 2013 г. правителствената армия се опитва с променлив успех да противодейства на бунтовниците. Макар и под общото наименование – „Сирийска свободна армия“ срещу Асад се борят твърде различни по своята идеология, цели и външна подкрепа групировки. Те се опитват да установят контрол върху близо половината от територията на Сирия, където е съсредоточена по-голямата част от нейния демографски и стопански потенциал (фиг. 25).

Фигура 25. ТЕРИТОРИИ, ОСПОРВАНИ ОТ РАЗЛИЧНИТЕ ФОРМИРОВАНИЯ НА СИРИЙСКАТА СВОБОДНА АРМИЯ (2012-2013 г.)

През 2013-2014 г. в граничната зона между териториите на Ирак и Сирия се формира военно-политическо пространство, в което крайно радикални ислямисти заявяват намерение за създаване на Ислямистка държава (вж. стр. 26). За изключително кратък период те успяват да установят контрол върху около 200 хил. km² – почти поравно за сметка на държавни територии от Ирак и от Сирия – близо 1/4 от общата площ на първата и над 2/3 – от тази на втората (фиг. 26).

Фигура 26. ПРОСТРАНСТВЕН ОБХВАТ НА ИСЛЯМСКА ДЪРЖАВА В ПЕРИОДА НА НЕЙНОТО МАКСИМАЛНО РАЗШИРЕНИЕ (2015 г.)

В отговор на нарастващото насилие и брутални форми на геноцид от страна на Ислямска държава срещу отделни етно-религиозни групи и селища, в края на 2014 г. се формира военна коалиция от западни страни, начело със САЩ, Великобритания и Франция. През 2015 г. те успяват постепенно да изтласкат терористите от териториите им в нефтодобивните райони на Северен Ирак (Киркук и Байджи), а през 2016-2017 г. – освобождават и западните провинции на Ирак (Ниневия и Анбар). През 2018 г. установяват контрол в Източна Сирия в координация с местното кюрдско население и прозападно настроени сирийски отряди.

Успоредно с това, още през 2015 г. на страната на Асад се включват и руски въоръжени сили (предимно с авиационна подкрепа). Това дава възможност на централната власт да изтласка от Северна Сирия войските на Ислямска държава и отряди на други бунтовнически групи.

Под предтекст за заплаха на националната сигурност, предизвикана от повишена военна активност на кюрдите по южната турска граница, Анкара предприема серия от военни операции на сирийска територия, които се осъществяват поетапно през 2016-2017, през 2018 и през 2019 г. Така е окупирана провинция Идлиб, а в провинциите Халеб и Хасеке е създадена 30-километрова буферна зона.

Ролята на Иран се свежда до силна подкрепа на Хизбула, която е на страната на Асад и има определен принос в разгрома на Ислямска държава и други ислямистки групировки.

През 2019 г. Ислямска държава престава да съществува на териториите на Сирия и Ирак. Независимо от това, сирийската държава в границите от преди началото на конфликта на практика вече не съществува. Днес Асад контролира само 67 % от международно признатата сирийска територия. В останалите части от страната се появяват редица квази държавности, всяка от които мотивира своя сепаратизъм на базата твърде различаващи се мотиви и идеологически цели (*табл. 14, фиг. 27*).

Таблица 14. НОВИТЕ ДЪРЖАВНОСТИ В ПОЛИТИЧЕСКОТО ПРОСТРАНСТВО НА СИРИЙСКАТА АРАБСКА РЕПУБЛИКА (2022 г.)

НАИМЕНОВАНИЕ	ТЕРИТОРИАЛЕН ОБХВАТ В РАМКИТЕ НА СИРИЯ	ЕТНО-РЕЛИГИОЗНИ ОБЩНОСТИ	ПОЛИТИЧЕСКА ИДЕОЛОГИЯ	ПОДКРЕПА ОТ
Територия под контрола на Асад	Западна, Централна и Южна Сирия – около 67 %	Араби-сунити, алевити, друзи, арменци, християнски общности	Секуларитаризъм под влияние на сирийски арабизъм, централизирана власт, авторитарно президентско управление	Русия, Иран
Рожава	Североизточна Сирия (Джезире) – около 20 %	Кюрди, араби, асирийци и християни	Демократичен конфедарализъм, политически плурализъм, кооперативно движение	САЩ
Шам	Северозападна Сирия (Идлиб) и „зони за деескалация“ под контрола на Турция – около 10 %	Араби-сунити, тюрки и кюрди	Различни версии на ислямизма; шериатско законодателство; относителен политически плурализъм към сходни идеологически течения.	Турция
Американски периметър	Югоизточна Сирийска пустиня в периметъра на Ал-Танф (Бадиа) – около 3 %	Араби и бедуини сунити от племената Аназа	Умерена ислямо-сунитска интерпретация на исляма от Сирийската свободна армия	САЩ

Фигура 27. СЪВРЕМЕННА ПОЛИТИЧЕСКА КАРТА НА СИРИЯ

3.2.3. Проблеми на съвременното развитие

Политикогеографското положение на Сирия, нейната съвременна история и политиката на основните участници в конфликта обуславят редица основни проблеми. Най-важни свързаните с екзистенциалното съществуване и нормалното функциониране на държавността. Част от причините за тях водят началото си от позиционирането на страната по време на Студената война и разпадането на колониалния ред в региона. Други са свързани с вътрешнополитическата и етно-религиозна динамика в самото сирийско общество, като тяхното кристализиране и преминаване от латентно състояние в открит конфликт се прояви по време на все още незавършилата гражданска война. Връзката между тези две условно обособени групи от проблеми (вътрешни и външни) на база генезиса на тяхното възникване, се обуславя от специфична политическа традиция и културна принадлежност на страната като част от разноликия арабо-мюсюлмански свят. Оттук следва и двоякото проявление на сирийските проблеми във вътрешен и международен план. Така вътрешните проблеми, отрязващи се в държавното устройство на страната, намират своето отражение в регионален и глобален мащаб по линия на трансграничната миграция и тероризма. От друга страна, Близкият изток продължава да налага на Сирия изработването и придържането на политики, насочени към утвърждаване на нейния суверенитет и териториална цялост.

Основният проблем пред страната днес е нейната нарушена териториална цялост. До 2011 г. този проблем е разглеждан през призмата на междудържавните отношения със съседите Турция и Израел и международното публично право по реда, установен след Втората световна война. Основен акцент се поставя върху статута на анексираните от Израел Голанските възвишения – акт, който не е признат от международната общност. Нейната позиция обаче е неутрална по отношение на сирийската прететенция спрямо отдавна принадлежащата към Турция област Хатай (Антакия). Така евентуалното удовлетворяване на този вид външнополитически териториални претенции би означавало разширение на сирийската територия с около 3 % (*вж. стр. 135*).

Гражданският конфликт в страната задълбочи общественото разделение в Сирия. Към загубените човешки животи от около 400 хил. д. за последните 12 години следва да се добавят 12 млн.д. бежанци и вътрешноразселени. Кумулативните загуби от нереализирано БВП варират според различни оценки в широки граници от 250 до 450 млрд. щ.д.. Материалните загуби от разрушени жилища по методологията на МВФ и Световна банка се оценяват на над 10 млрд. щ.д., а стойността на унищожената гражданска инфраструктура се движи в порядъка на 100-200 млрд. щ.д. (Syria's Conflict ... IMF, Toll of ... WB). Всичко това допринася за териториална дезинтеграция на държавата, но водещи остават политическите причини, чиито генезис води до етно-религиозните фундаменти в сирийското общество (вж. стр. 158, табл. 14).

Днес правителството в Дамаск контролира около 2/3 от международно призната държавна територия на Сирия – изцяло централните, южните, западните (вкл. цялото средиземноморско крайбрежие) и частично северните и източни части на страната. Контролът върху тях осигурява свързаност на страната с нейните арабски съседи, а чрез средиземноморските пристанища – и със света. Върху тези територии е съсредоточен основният ѝ демографски и индустриален потенциал. Сред най-важните ресурси под правителствен контрол са залежите на природен газ и фосфати. Като основни проблеми могат да се открият загубата на плодородни земеделски територии на север и почти всички основни находища на нефт.

В контролираните след конфликта територии от страна на Башар Асад се наблюдава тенденция към намаляване относителния дял на основните му противници, които са предимно сунити. Сред основните причини за това са многобройните жертви на конфликта сред тях и катализираната от това по-висока степен на емиграция към други райони на страната или извън нея. Налице е и формираща се своеобразна антисунитска коалиция, представлявана от алевити, друзи, шиити, християни, арменци и др. Към това трябва да се добави и наложената от Асад десетилетна традиция страната да се управлява предимно от представители на алевитите – както на високи,

така и на средни административни нива. В най-голяма степен това важи за силовите структури на властта. Извън контролираните от централната власт територии се формират силни центрове на автономизма и сепаратизма, контролирани от кюрди и туркмени, а провинция Идлиб е ядро на сунизма.

Стратегическият контрол върху територии с лоялно към централната власт население със строго определени етно-религиозни характеристики е дало повод на някои автори като Qutrib (2018) да коментират разширения пространствен обхват на т. нар. „полезна Сирия“*. На база на сравнителна характеристика на религиозната принадлежност на населението по провинции, авторът стигна до заключение, че в Сирия се извършва де факто религиозно прочистване чрез изтласкване на едни религиозни общности и заместването им с други. Такова решение се налага с оглед на проблема, свързан с депопулацията в големи агломерации (особено по оста Халеб-Хомс) и необходимостта от евентуалното им възстановяване. Проблемът е задълбочено анализиран от Альсулейман (2022).

Така вътрешното преразпределение на населението според неговото про- или анти- държавно поведение, базирано на етно-религиозна принадлежност, трябва да се анализира и от гледна точка на стремежа на Дамаск да поддържа ключова роля в т. нар. „Ос на съпротивата“ (по терминологията на Запада – част от широкото тълкуване на „Оста на злото“ – вж. стр. 131). В по-конкретен план прагматичните очаквания на сирийската върхушка са да съхрани хегемонистичната си политика в Ливан.

Една от значимите последици на гражданската война са силно отслабените идеологически и обществени позиции на Баас. Началото е поставено при опита на Асад през 2012 г. да тушира започналия конфликт с приемане на нова Конституция, в която гаранциите партията да играе водеща роля са премахнати. С времето това ще създаде осезаеми предпоставки

* Термин приписван на сирийския президент Башар Асад през 2016 г. Той очертава най-необходимите територии, нужни да са под правителствен контрол, които не трябва да бъдат остъпвани на бунтовниците. Тяхното владение трябва да осигури свързаността на страната по направление изток -запад, вкл. и за доставките на оръжия и продоволствия от Иран от изток към Сирия и Ливан на запад, като част от т.нар. „Шиитски полумесец“ (Иран – Южен Ирак – Централна и Южна Сирия – Бекаа – Южен Ливан).

създалият се идеологически вакуум да бъде запълван с нови идеи и политически феномени.

Мултиплицирането на вътрешните проблеми води до рязко влошаване на външните позиции на страната в Близкия изток и света като цяло. Традиционно Дамаск е позициониран в анти-западния лагер, като конфликтът по-скоро затвърждава това, отколкото да послужи за промяна. Режимът на Асад продължава да е в противовес на Северна Америка, Европа и другите страни на т. нар. Свободен свят / колективен Запад. Така тежките последици от гражданската война ще се мултиплицират в условията на силна международна политическа, финансово-икономическа и технологична изолация. Предполага се, че дори евентуална вътрешна политическа либерализация на страната в краткосрочен план, няма да я предпази от изключително бавен и продължителен изход от стагнацията в средно- и дългсрочен план. На провалилата се в украинската кампания Русия също едва ли може да се разчита в качеството на ефективна външнополитическа алтернатива. При настоящата патова за Сирия ситуация по-голям потенциал за това има само по вектора, насочен към Южна и Източна Азия.

В основата на сирийската изолация спрямо арабския свят стоят тесните отношения на управляващия в Дамаск режим с шиитската неарабска република Иран. Още в началото на гражданската война членството на Сирия в ЛАД и ОИС е замразено.

На практика Сирия вече се отличава с частично нарушен суверенитет дори и в рамките на контролираната от правителството остатъчна държавна територия. Много автори намират доводи за такива твърдения поради факта, че например въздушното ѝ пространство е обект на агресивни действия от страна на израелски самолети, а противовъздушната отбрана се възлага на руски военни подразделения. При това решението дали и как да се протидейства зависи единствено от тяхното командване. Същевременно напълно очаквана потенциална възможност за бомбардировка имат военновъздушните сили както на Русия и Израел, така и на САЩ и Турция. До голяма степен това важи и за обстрелването на сирийска територия с техни артилерийски и ракетни системи. Макар и индиректно (чрез групировки като

Хизбула и други шиитски милиции) Иран също има възможности за провеждане на различен тип сухоземни и въздушни военни операции.

Десетилетната гражданска война предизвика огромни социално-икономически поражения в страната. Нейният дял в световната икономика намалява около 3 пъти, като по този показател започва да изостава спрямо всички свои съседи, вкл. Йордания (вж. стр. 146-147). Преки жертви на конфликта са около 0,5 млн. души, като по-голямата част от тях са цивилни. Над 13 млн. души са напуснали своите селища (EUAА, 2022), като близо половината от тях са се изселили към Турция, Ливан, Йордания, Ирак и редица европейски държави*. Поведенческият стереотип за преобладаващата част от тях не е свързан с намерения за завръщане по родните места. Такива са характерни само за тези, които са търсили спасение в други сирийски провинции. През 2021 г. например, броят им е едва 169 хил. души (табл. 15).

Таблица 15. ОФИЦИАЛНИ ДАННИ ЗА БРОЯ НА ЗАВЪРНАЛИТЕ СЕ ПО РОДНИТЕ МЕСТА ПРЕЗ 2021 Г. СИРИЙЦИ, ВРЕМЕННО МИГРИРАЛИ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ ГОДИНИ В ДРУГИ СЕЛИЩА ИЛИ ПРОВИНЦИИ

КВАЗИ-ТЕРИТОРИАЛНИ ОБРАЗУВАНИЯ (вж. стр. 158, фиг. 27)	ПРОВИНЦИЯ (мухафаз)	БРОЙ (хил.д.)
Територии под управлението на Башар Асад (общо около 110 хил. души)	Халеб	31
	Дамаск - област	22
	Дера'а	18
	Хомс	16
	Хама	15
	Дейр Ез-Зор	11
	Кунейтра	9
	Дамаск - столица	2
	Латакия	2
	Ес-Суейда	>1
	Тартус	>1
Шам - антиправителствени ислямистки групировки, подкрепяни от Турция (общо около 42 хил. души)	Идлиб	42
Рожава - територии под управление на кюрдите и територии под управление на кюрдите, към които Турция има военен контрол (общо около 15 хил. души)	Хасеке	13
	Ар-Рака	2

Източник: European Union Agency for Asylum, 2022

* По различни оценки с официален бежански статут в България има регистрирани между 10 и 20 хил. души. Само малка част от тях получават разрешение да пътуват към други европейски страни. Броят на нелегално пребиваващите или преминаващите през страната е значително по-голям.

Под контрола на кюрдските сили са почти цялата провинция Хасеке, част от провинция Рака на север от Ефрат, източните части на провинция Дейр ез-Зор и малки части от североизточните райони на провинция Халеб, обединени под наименованието Рожава. Оценката на демографския потенциал на тази квази-държавност е около 4 млн. души. Основен природен ресурс за местната икономика са нефтените залежи, които са под имплицитната защита на САЩ. Провинция Хасеке също така е една от основните житници на Сирия.

В хода на ожесточаване на гражданския конфликт в Сирия през 2012 г., като средство за защита на местното кюрдско население, в североизточната провинция Хасеке се установи властта на кюрдски политико-военни групировки. Институционализирането на кюрдското управление става през 2016 г. на конгрес в гр. Румейла. Това на практика федерализира Сирия по подобие на съседен Ирак чрез противопоставяне на официалната властова арабска идея и прокламиране на стремеж, свързани с демократичен тип конфедерализъм. Сред основните му характеристики Карим (2020) изтъква промените както на териториално-управленско ниво, така и в социо-културен план при упражняването на властта. Основни акценти са местната децентрализация, равенството между половете, гаранции за защита на етническа и верска толерантност в обществото.

Въоръжени сили (сили за самоотбрана) на Рожава са около 70 хил. души, като около 40 % от тях са жени. Основен акцент в икономическата област е кооперативната собственост – своеобразен индикатор за определено идеологическо наследство от баасистка Сирия.

Така очертаната територия не е консолидирана под установената местна власт, доколкото част от приграничните райони са под прекия военен контрол на Турция, а сирийската армия присъства в най-големите градове и някои стратегически обекти. Руски военни сили патрулират в зоната за деескалация с турските въоръжени сили. САЩ също поддържат сили на тази

територия и като цяло упражняват своето влияние като протектор на съществуването на създалата се квази-държавност.

Проблемите на територията са свързани с бъдещия статут на де факто съществуващата автономия в рамките на единна Сирия и поддържане на сложния етнически баланс между кюрди и араби при изграждането на плуралистичен политически режим и етническа търпимост между двата основни етноса на тази територия.

Основните предизвикателства пред съществуването на Рожава идват от Турция. В лицето на местните кюрдски сили, тази регионална сила вижда поддръжник на сепаратистки кюрдски организации на своя територия и най-вече PKK. Конкретните териториални претенции на Турция се ограничават до съединяването на отделните зони на деескалация под турски контрол от двете страни на Ефрат и разширяването им до Тигър в полоса, широка 30 km.

Отношенията на Рожава с официалната власт в Дамаск могат да се определят условно като стремеж за взаимна търпимост и избягване на директна конфронтация. Кюрдите в Сирия имат и граница с иракската кюрдска автономия, която през 2017 г. предприе неуспешни стъпки за придобиване на пълна независимост.

Като източник на несигурност за Рожава е партизанската дейност на остатъците на Ислямска държава в пустинните области.

Така изброените проблеми, пред които е изправена квази-държавността Рожава, могат да бъдат решавани в зависимост от степента на въздействие от страна на Турция, официалната власт в Дамаск и ангажираността на САЩ в тяхна подкрепа.

Под контрола на антиправителствени сили с различна политико-религиозна ориентация (но с доминация на умерен ислямизъм) е северозападна част на страната (без крайбрежните райони) с център гр. Идлиб и северозападните части от провинция Халеб с общо население около 4 млн. д. Ресурсната обезпеченост е ниска, като териториите са подходящи само за земеделска дейност, която обаче не задоволява потребностите на

населението. Поради това тук изключително важна роля играе подкрепата на Турция и редица международните хумантарни организации (EUAА, 2022).

Ролята на Турция се усилва и от военна гледна точка. Важни са също помощите ѝ за образователни програми, което ѝ създава положителен имидж сред населението на Идлиб. Подготвят се също проекти за широкообхватно жилищно строителство, като се цели репатриране на около 4 милиона сирийци, намерили убежище в северната съседка.

3.2.4. Сценарии за перспективно развитие на социално-икономическите и политическите процеси в Сирия

Дефинираните в предходната точка на настоящата глава проблеми дават насоки за сценарии за намиране на устойчиво (в средно- и дългосрочен план) решение на гражданския конфликт в страната и нейното следвоенно устройство.

Консолидацията на властта от правителството в Дамаск върху цялата страна е сред най-вероятните сценарии, независимо от средствата за постигане на тази цел. Този, който разчита на предполагаемо силово налагане на централизация може да се приеме като най-вероятен, поради вече създадената от фамилията Асад тоталитарна традиция. Извън контрол остават само периферните отцепили се райони под външна протекция.

При евентуален успех на старата власт отново да наложи силен авторитарен контрол вероятно отново ще се задълбочи етно-религиозното противостоене. Неговата специфика ще зависи от това каква позиция ще заема централната власт, а сирийското общество ще продължава да се съобразява с конюнктурни комбинации и съотношения на междурелигиозния и междуетнически баланс при разпределението на властови позиции. От значение ще са основните постановки на евентуален нов обществен договор и конституционен ред. Единствен изход на нелоялното население обаче е продължаващо изселване на голям контингент към съседни или европейски страни.

Мирният вариант на този сценарий може да бъде осъществен чрез постепенна промяна по върховете на политическия елит и началото на конструктивен диалог за мирен процес, при който основни принципи да са зачитане на териториалната цялост на страната и недопускане на допълнителна фрагментация на обществото по етно-религиозна линия. Този сценарий е осъществим при наличие на сходство в мненията, демонстрация на умереност от представителите на правителство и опозицията в техните искания и спад на заинтересоваността на регионални и глобални сили от поддържане на протекторираните от тях бунтовнически сили. Този сценарий предполага провеждане на политики за национално помирение и интеграция на бунтовниците в мирновременния живот на страната при условия поставени от централната власт. При такъв сценарий възстановяването на страната ще се ускори, доколкото такива процеси са съпроводени с по-бързо преодоляване на международната изолация. Икономическото възстановяване може да се ускорява от съпътстващи мирния процес донорски конференции, организирани от арабските страни и разгръщане на проекти под управлението на специализирани органи на ЕС, ОИСР и ООН.

В основата на гореописаните два варианта стои принципът за запазване на консолидацията на сирийския суверенитет над цялата територия и опит за постигане на вътрешнополитическо сцепление без промяна на конституционния ред за разпределение на властта.

Сценарият за „ливанизация“ на политическия вътрешен модел на развитие (т.е. за преразпределение на политическата власт по вертикала на религиозна основа) е малко вероятен за Сирия. Доколкото основна негова черта е преразпределение на силата във властта от доминиращата религиозна общност (в ливанския случай маронитите-християни и сунити) към помалочислените и маргинализирани мюсюлмански общности, то в Сирия този ефект вече е постигнат още при подмандатното управление. При този сценарий, на конституционна или подобна договорна основа, следва да се постигне съгласие за балансирана представителност на различните етно-

конфесионални групи при упражняване на властта. Обикновено помалобройните етно-религиозни общности получават непропорционално висока представителност в различните нива на държавната администрация. Трудността за приложението му в Сирия произтича и от факта, че доколкото алевитската общност, в лицето на президентската институция, от времето на подмандатната система е заела върховата власт в страната в продължение на повече от половин век. Останалите по-малки религиозни общности като друзи и различните християнски деноминации също биха допринесли със своята по-широка представителност за „изземване“ на политическа власт и изместване на политическата тежест извън относително свиващата се сунитско-арабската демографска доминация в страната.

Хоризонталният сценарий за федерализация на страната по примера на Ирак би могъл да се осъществи стъпвайки на етническа плоскост между отделните територии на Сирия доминирани от кюрдите и туркмени. Тя предполага признаване и конституционното закрепване на политическа автономия най-вече на кюрдите в провинция Хасеке. Такъв сценарий би обхванал в себе си и въпроса за преотстъпване на някои природни ресурси (нефт, природен газ, фосфати, водоизточници, земеделски фонд) и финансови приходи между потенциални федерални единици. Респективно за централната власт това означава лишаване от основни финансово-икономически механизми за управление и перманентно напрежение с местните власти.

Възможен е и междинен сценарий, съчетаващ елементи от хоризонталното разделение на властта и разделяне на правата и отговорностите на вертикална основа в общата сирийската държавна администрация (по примера на Ирак, където например по негласно компромисно разбирателство за президент се избира кюрд-сунит).

Разделение на страната под протектората на регионални сили, чрез създаване на непризнати от международната общност квази-държавни образувания е сценарий, който към момента официално се отхвърля от

всички въввлечени в конфликта страни. Примери за такива сценарии идват както от непосредствени съседи на Сирия като Севернокипърската турска република на остров Кипър, така и от по-широкото евразийско пространство на бившия СССР по примера на Приднестровието, Абхазия, Южна Осетия, Нагорни Карабах и др. За осъществяването на тази възможност е необходим изключително силен външен патронаж, който да не се оспорва от друга заинтересована страна. Това е по същество неустойчив вариант, доколкото патронът ще трябва да се съобразява с вътрешната динамика на конкретната автономна територия.

Формално такъв план може да доведе до волеизявление на населението в полза на обявяване на независимост, която няма да бъде призната на международно ниво от други субекти на международното право. Такива сценарии са възможни независимо дали има диктат от друга сила или не. Територията ще се идентифицира чрез свои държавни символи (знаме, хералдика, образователни програми, собствени институции).

Така се стига до сценария за разпадане на Сирия на няколко нови политически субекта. Днес на територията на Сирия като формиращи квази-държавни пространства са кюрдската държавност Рожавата, а остатъците от проислямистките бунтовническите сили в център Идлиб също се развиват самостоятелно. Различията между така условно разграничени силови центрове се базират не само на своя специфичен етно-религиозен профил, но и на произтичащите от нея политическа идеологията на външния гарант.

В този сценарий се изключва възможен автономизъм, свързан със зоната за сигурност създадена от САЩ около ал-Танф или с буферната зона по протежение на турско-сирийската граница.

Пресичането на различни по своя характер интереси на външни силови центрове, правят сирийската територия изключително уязвима. Това поставя страната в опасното положение на полигон за изпитание на оръжия, тактики и стратегии за доминация.

Форми на собствен живот продължава да поддържа Ислямска държава в изолирани области вна Сирийската пустиня. Нейните стремежи се подкрепят от апокалиптичните визии на крайните ислямистките военни групировки, базирани на Корана. Уповават се на своеобразен ислямистки символизъм, свързан със сирийски географски обекти в техния иконографски смисъл. Такива са р. Ярмук - арена на ключовата победа на арабите-мюсюлмани над християнска Византия през 637 г. Друг такъв обект е местността Даббик, разположена на север от Халеб, който се споменава в религиозен текст. На това място, според пророческо предание включено в хадис, ще се състои ислямският апокалипсис, в който мюсюлманите ще постигнат своята окончателната победа над неверниците (Евстатиев, 2012). Така една крайна интерпретация, стъпила на месиански възгледи за бъдещето от страна на ислямските радикалисти, ще продължи да отрежда на сирийските земи ролята на предопределено бойно поле за сразяване противниците на исляма.

Сред сценариите за развитие на конфликта в политикогеографски план не може да се изключва и анексията на чужди територии, особено след примера с Антакия от 1939 г. Предизвикателство пред Турция да разреши проблема за компактност и свързаност на отделните райони, завладени от нея от 2016 г. насам прави този вариант осъществим в случай на провал на другите сценарии. Формално няма заявка от страна на Турция за разделяне на страната или анексия на нейна територия. Напротив, Турция не поставя под съмнение териториалния интегритет на своята южна съседка, но продължава да преследва целта си за смяна на политическата власт в страната. Нейният стремеж да постигне тази си цел я сблъсква с централното правителство в Дамаск и неговите съюзници Русия и Иран. Проведената конференция през юли 2022 г. между тези страни в Техеран не доведе до трайно разрешение на конфликта. Така Турция си запазва правото на едностранни действия по своята южна граница в ущърб на интересите на Сирия. Наличието на значително туркменско население в северните части на страната би могло да

се използва като претекст за такава стъпка. Не трябва да се забравя и наличието на прецеденти като Крим или Голанските възвишения.

Друг мотив пред подобен сценарий на действия от страна на Турция в тази посока представляват бежанските маси, разположени компактно на нейна територия. Mushameza (2007) посочва ролята на бежанските общности в пригранични райони на приютилите ги държави и тяхната последваща политическа еманципация във времето като фактор за възникване и катализатор за подновяване на граждански войни. В този случай от решаващо значение е стабилността на държавите, върху които са разположени бежанските лагери. Отделните фази на палестинския бежански проблем, които се развиват на територията на съседните държави (Йордания през 1970 г. и Ливан в края на 70-те и 80-те години на миналия век) демонстрират важността на силата на държавността за предотвратяване на подобни негативни последици от такъв развой. Подобен сценарий е актуален за Турция, но в същото време е малко вероятно той да придобие крайно остра форма, заплашваща вътрешната стабилност на държавата. Въпреки, че Турция е дала убежище на най-значителна част сирийски мигранти (приблизително 50% от общия им брой по света), което представлява потенциален дестабилизиращ фактор. В същото време страната притежава нужните ресурси за гарантиране на националната си сигурност от такъв източник на заплахата. Ливан и Йордания са другите две държави приели значителен брой сирийски бежанци и съответно изложени на подобен риск.

3.2.5. Сирийският конфликт и значението му за България

България и Сирия са страни от региони, които по силата на своето съседство често осъществяват исторически значими контакти от културно, политическо, демографско и икономическо естество. Тяхното начало е белязано още от първите цивилизационни движения на индо-европейските народи в Източното Средиземноморие, полуостров Мала Азия, Черноморския басейн и Югоизточна Европа. Важни репери в това отношение

са разпространението на тракийската и елинската култури, военните домогвания на Персия, походите на Александър Велики, магнетизма на Светите земи, сблъсъците между араби и кръстоносци, общото византийско и османско владичество, споделените социалистически идеали и блоковото противостоене през втората половина на XX в., обменът на технологии, стоки, специалисти, студенти и др.

Още с появата си на политическата карта в Близкия изток като независима страна през 1946 г., Сирия декларира твърди антизападни позиции. Това на практика съвпада с началото на социалистическия период в развитието на България и се оказва първостепенна предпоставка за начало на двустранен диалог между комплементарно настроени държави. От съществено значение е и антиизраелската позиция на управляващия комунистически елит в страната ни.

Първоначално Сирия се ползва с определени дипломатически преимущества в двустранните отношения, поради факта, че е член на ООН, а България придобива този статут едва през 1955 г. Може би поради това, през първото следвоенно десетилетие, София е по-активната страна в търсенето на дипломатически диалог с Дамаск. Коренна промяна в това отношение виждаме след разпадането на сирийско-египетската ОАР, когато лидерите на Баас търсят пътища за бързо повторно международно признаване на страната им като суверенна.

Сред първите знакови събития за двустранните отношения между България и Сирия са традиционните за такива случаи държавни и дипломатически актове – официални декларации за признаване на независимостта, ноти, откриване на легации, сключване на търговски спогодби, обмен на правителствени делегации, официални гостувания на профсъюзни, младежки организации и други (*табл. 16*).

Таблица 16. ПО-ВАЖНИ СЪБИТИЯ В БЪЛГАРО-СИРИЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ДО 2010 г.

НАИМЕНОВАНИЕ	ЗАБЕЛЕЖКА
Постановление на МС на НРБ за признаване на независимостта на Сирия от 31.01.1947 г.	
Нота на сирийската легация в СССР за уставяване на дипломатически отношения.	Нота от 24.08.1954 г.
Откриване на българска легация в Дамаск	02.06.1955 г.
Сключване на Търговска спогодба между България и Сирия	02.06.1955 г.
Посещение на делегация от сирийския парламент в България	10-12.08.1956 г.
Назначаване на пълномощен министър на легацията ни в Дамаск	18.08.1956 г.
Посещение на делегация на сирийския парламент в България	1957 г.
Посещение на делегация на българските профсъюзи в Сирия	2-24.11.1957 г.
Посещение на сирийски младежка организация в България	02.1958 г.
Решение на правителството на България за признаване на независимостта на Сирия	08.10.1961 г.
Назначаване на български посланик в Сирия	22.11.1961 г.
Сключване на културна спогодба	28.06.1962 г.
Откриване на сирийско посолство в София	1965 г.
Сключване на търговска спогодба	12.06.1966 г.
Посещение на делегация в България, водена от сирийския министър-председател Ю.Зуейн	25-30.04.1966 г.
Сключване на дългосрочна търговска спогодба.	12.09.1969 г.
Посещение на българска правителствена делегация в Сирия, водена от Тодор Живков	01-04.02.1972 г.
Посещение на сирийска правителствена делегация в България, водена от Хафез Асад	12-15.09.1974 г.
Посещение на българска правителствена делегация в Сирия, водена от Тодор Живков	21-24.04.1980 г.
Посещение на сирийска правителствена делегация в България, водена от Хафез Асад	20-23.10.1987 г.
Предоставяне кредит на Сирия за 100 млн. щ.д. със срок 12 г.	1987 г.
Спогодба за взаимно насърчаване и защита на инвестициите	Подписана - 05.2000 г. В сила - 09.2001 г.
Дългосрочна търговска спогодба	Подписана - 05.2000 г. В сила - 10.09.2002 г.
Спогодба за сътрудничество в туризма	Подписана - 05.2000 г.
Спогодба за избягване на двойното данъчно облагане	Подписана - 03.2001 г.
Спогодба за въздушни превози между и отвъд техните съответни територии	Подписана - 06.2001 г.
Споразумение за сътрудничество в областта на здравеопазването и медицинската наука	Подписана - 06.2001 г.
Меморандум за разбирателство в областта на малките и средните предприятия	Подписана - 06.2001 г.
Меморандум за разбирателство между двете министерства на външните работи	Подписана - 11.2008 г.
Изпълнителна програма към Спогодбата за културно сътрудничество 2009-2011 г.	Подписана - 11.2008 г.
Договор за икономическо сътрудничество	Подписана - 04.2010 г.
Посещение на Башар Асад в България	09.11.2010 г.

Съставено по: Димова, 1986; Министерство на икономиката, 2021

През 1980 г., по време на своя официална визита, Тодор Живков посещава сирийската част на Голанските възвишения в символичен опит да подкрепи претенциите на Дамаск към тях. От своя страна през 1986 г. ръководената от Башар Асад държава заявява, че правата на мюсюлманите в България са вътрешен държавен проблем (Suriye'nin ... Hürriyet, 1986).

Смяната на обществения строй в България след 1989 г. е предпоставка за проявата на реципрочна българска позиция по отношение на Голанските възвишения – през 1992 г. Филип Димитров посещава тяхната окупирана от Израел част. Независимо от това, следващите български правителства успяват да поддържат балансиран подход в отношенията към двете враждуващи блискоизточни държави. Своеобразно признание за това е назначаването през февруари 2015 г. от Генералния секретар на ООН Бан Ки-мун на Николай Младенов (бивш български министър на външните работи) като специален координатор за Блискоизточния мирен процес. От друга страна, като неуспех може да се окачестви опитът на България да бъде посредник между враждуващите страни в сирийската гражданска война през 2012-2014 г.

Основен акцент на двустранните отношения през втората половина на XX в. е търговският стокообмен. Той обаче не играе съществена роля във външната търговия на България – делът на Сирия в нея до 1985 г. е едва 0,2-0,3 % (табл. 17)

Таблица 17. ОТНОСИТЕЛЕН ДЯЛ НА СИРИЯ ВЪВ ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ НА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1960-1985 г. (%)

	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Износ	0,21	0,29	0,30	0,33	0,58	0,71
Внос	0,28	0,21	0,30	0,07	0,08	0,17

Изчислено по: Статистически годишник, С. 1962-1987

От Сирия в България се внася предимно памук. Българският износ е много по-разнообразен – химикали, метали, машини, дървесина и млечни произведения.

С десетократно по-голям финансов ресурс се отличават българските военни доставки за Сирия. В повечето случаи те са обвързани със сирийски заеми от българската държава. Типичен пример за това е заемът в размер от 100 млн. долара, отпуснат през 1987 г. (*вж. стр. 173, табл. 16*).

Характерна особеност на двустранните търговско-икономически отношения е използването на разплащане чрез „клирингови схеми“. Тази система е най-близка до бартерните сделки, което означава, че за български инженерингови услуги, изпълнение на промишлени и граждански строително-монтажни дейности, изграждане на хидро-мелиоративни съоръжения (напр. яз. „Растан на р. Оронт) погасяването от сирийска страна ще се извършва чрез сирийски стоки – памук, нефт, фосфати и др. Според Филипова (2017) това е в противоречие с икономическата логика, тъй като до средата на 80-те години на XX в. България може да се снабдява с тях на преференциални цени от СССР.

Горепосочените схеми се оказват неефективни, което води до натрупването на значителен сирийски дълг, голяма част от който през първото десетилетие на XXI в. вече се разглеждаше като невъзвращаем. Това принуди България през 2010 г. да се откаже официално от 76 млн. долара сирийски дълг.

Според Христов (2004) Сирия се отличава в т. нар. Трети свят като страна, която слабо привлича вниманието на ръководството на социалистическа България към стандартния за тях суровинен вид проникване отвъд „желязната завеса“. Вероятно поради това единственият сектор, в който се създава смесено българо-сирийско дружество е транспортът, т. е. много по-голямо значение се отдава на нейното ключово географско положение. След 1989 г. отношенията между двете страни придобиват за България почти изцяло търговско-икономически характер. Редовните контакти на високо равнище в икономическата сфера се провеждат във формат на сесии на Българо-сирийския смесен комитет, чиято последна

среща (13-та по ред) е проведената на 12-13 юни 2006 г. Сред последните официални междудържавни срещи на високо равнище се отличават проведените през 2010 г., когато Башар Асад посещава България, а министър Трайчо Трайков – Сирия.

Същевременно има различни нюанси, които подсказват желанието на Дамаск да интерпретира създадените връзки в подкрепа на своята национална кауза (Филипова, 2017). В хода на гражданската война България става място за пропаганда, свързана със събитията в Сирия (вж. *Приложение 22*).

По обясними причини през 2017-2020 г. търговският оборот между двете страни е повече от символичен – средногодишно около 0,6 млн. лв. и вероятно почти изцяло се обслужва от представителите на сирийската общност в България. Сред причините за този срыв, освен преките материални разрушения и икономически щети от конфликта, трябва да се посочат и наложените от Запада (с участието и на България) санкции спрямо режима в Дамаск, свързани с доказани престъпления срещу цивилното население в страната, както и за военната намеса в Ливан.

В същото време дипломатическата рамка за нормално функциониране на междудържавните отношения между България и Сирия продължава да се поддържа. Между двете държави съществуват установени дипломатически връзки на ранг посолства, като двете посолства са функциониращи. Регулярно събитие, организирано от българското посолство в Дамаск е използването на 8-ми декември (международен ден на студента) е неформален ден на честващите сирийски граждани, завършили висшето си образование в България (Отбелязване на 8-ми декември ... , 2022).

Резултат от тези икономически и културни връзки е и формирането на относително малка сирийска общност в страната. Според Теофанов (2023) в средата на първото десетилетие на настоящото столетие тя е с численост от около 3 хил.д. Днес, в резултат на динамиката на гражданския конфликт в Сирия е налице абсолютно различна по своя генезис сирийска общност.

Именно бежанската вълна става водещ акцент във вътрешнополитически план, а за българската външна политика - водещ адресат става ЕС, а не източника на бежанския поток. Въпросите, породени от голямата маса бежанци, намерили убежище и закрила в България, включват проблемите за интеграцията на това население, навлизане на радикални ислямистки течения, престъпност (най-вече трафик на хора), европейската солидарност по отношение на охраната на външната граница на ЕС. Това е естествен резултат от кръстопътното географско разположение на страната ни и фактът, че блискоизточните мигранти са представители на култура, която е твърде различна от тази на мнозинството от българското население.

Особено остър е проблемът с незаконните мигранти. По данни на МВР, цитирани в български медии (15 605 мигранти ..., 2022), броят на заловените незаконно влезли в страната е около 16 хил. д., докато недопуснатият мигрантски поток от българските и турски гранични сили е оценен на десет пъти повече или 160 хил.д. Оценките на някои експерти са, че незаловените, но успели да влязат незаконно в България, са 3 пъти повече от броя на заловените. За Безлов (2023), трафикът на мигранти като вид незаконна дейност представлява една гъвкава мрежова организирана престъпност от порядъка на 35-40 хил. д. годишно. Тези данни не се отнасят изключително до сирийски граждани, а включват всички бежанци от Афганистан до Мароко.

Кръстопътното положение на българските земи е допринесло за формирането на българската нация от сливането на мигриралите маси на славяни и прабългари и заварени остатъци от тракийско и друго население, подчинено на Римската империя. Върху тази европейска по характер народностна база възниква средновековна България през 681 г., а от гореспоменатите етнически компоненти постепенно започва да се формира българската народност и култура, ускорена от приемането на източноправославното християнство и развитие на книжнина на народен език след налагането на кирилицата като писменост. Липсата на българска

държава след 1396 г. отваря възможността за навлизане на други етно-религиозни компоненти при формирането на съвременната българска нация, оформени в различна културно-цивилизационна среда.

Сред тях най-значими до днес остават тези на турците и ромите. Според последното преброяване на НСИ през 2021 г. населението на тези три етнически групи съставляват съответно 84,6% за българите, 8,4% за турците, 4,4% за ромите. И трите групи отчитат намаляване в сравнение с предходното преброяване през 2011 г. в абсолютен и относителен размер, което води до заключението на НСИ, че в демографската структура на населението по етнически признак не са между преброяванията през 2011 г. и 2021 г. Това минимално намаление на трите основни етнически групи е за сметка на увеличаване на етносите, обединени в група „Други“ (общо 79 хил.д. за 2021 г. или увеличение с 82,4% в сравнение с 2011 г.). Кумулативният брой на всички по-малки, но самоидентифицирани народности от техни представители (като руснаци, украинци, англичани, арменци, евреи и дори помаци, македонци и българо-мохамедани) от последното статистическо преброяване в този раздел „Други“ е 52 хил.д. (НСИ, 2022 и Данните от ..., bTV, 2022). За остатъчната бройка до 26 хил. д. няма данни, но съпоставката на тази остатъчна стойност от националното преброяване през 2021 г. с данните на Българска агенция за бежанците показва, че съществена част тях е с произход от Близкия изток.

Феноменът на търсещи убежище в България лица от 90-те години на XX в. е нов. Коренно различният генезис е от обхванатия от войни и граждански конфликти Близък изток и рухването на държавността в някои държави там. Политическите промени в България в същия този период също е фактор за тази нова ситуация. Тя се изразява в политиката на спазване на разпоредбите в тази област на международни организации като ООН, ЕС и ВКБООН за правата на лицата от тези специфично обособили се общности.

В предходния, социалистически етап от историята на страната ни, отношенията с народите на Близкия изток са функция на формализираните

междуправителствените отношения в контекста на Студената война и акцентът на нашата страна върху развитието на икономически отношения с тези държави. Израз на приоритетното поддържане на всестранните по своя характер връзки с тях е обучението на около 30 хиляди студенти от близкоизточните страни през втората половина на XX в. (Кънев, 2022).

Радикални промени и/или рухването на приятелските спрямо социалистическа България близкоизточни режими (като Ирак, Либия и Афганистан) и преориентацията на страната ни към Запада (в т.ч. да се приеме и установяването на добри връзки с Израел, където живеят наследниците на 50 хил д. български евреи преселници) до голяма степен нанесоха сериозни удари по изграденото неформално влияние на страната ни в тези държави по линия на обучените в България техни административни и управленски кадри. Това е изходната позиция за постоянното присъствие и трайно заселване на представители на араби на българска територия под формата на натурализация чрез смесени бракове, бизнес и др. След 90-те години рязко се променя броят, структурата и мотивацията на мигриращите лица от близкоизточните страни (вкл. Сирия), който придобива доминиращо бежански характер.

Водещи страни, в този мигрантски поток към България, са представители на Афганистан и Ирак, а от 2011 г. и Сирия - страни с дългогодишни вътрешни проблеми. прерастнали в граждански войни и обект на чуждестранни инвазии. Това предопределя водещото им място в тази класация и устойчивост на тренда. Кумулативното натрупване на приети бежанци от тези страни в рамките на почти 30 годишен период (т.е. от 1993 г. откогато се води подобна статистика) сочи, че от Афганистан са потърсили закрила в страната ни 36,5 хил д., следвани от Сирия с 27,8 хил. д. и Ирак с 21,2 хил.д. Този мигрантски поток се характеризира с неблагоприятни и рязко дебалансиранности в демографския им профил. Жените в него

представляват 7% от потърсилите убежище. По една трета от целия поток са с начално и основно образование, 19% са със средно, 12% са без образование и едва 3% са с висше образование (Държавна агенция за бежанците, 2022).

Официалната статистика на Българската агенция и за бежанците и тази на UNCHR показва, че само за 2021 г. от общо 11 хил. д. влезли в страната, търсейки закрила и убежище, над 10 хил. души са от Близкия изток. Този мигрантски наплив е с 212% повече от предходната година, но е двойно по-слаб в сравнение с 2015 и 2016 г., когато тези стойности са били от порядъка на около 20 хил. д. (Държавна агенция за бежанците, 2022 и UNCHR, 2022).

Броят на незаконно влезлите и преминали транзитно през страната ни в посока Западна Европа мигранти граждани от Близкия изток се предполага, че е значително по-голям. Лошите приемни условия и слабите перспективи за интеграция отреждат на България статуса ѝ на транзитна страна (UNCHR, Bulgaria ..., 2022). Важна причина за избягването на страната ни като първа държава за кандидатстване на бежанци са изискванията на регламента 603/2013, известен като Дъблин III. Той дава възможност на страните от вътрешността на ЕС да репатрират пристигналите при тях бежанци в страните-членки, които съставляват външни граници на съюза (каквато е и България) и където за първи път са били регистрирани .

Резултатът от тези две противоположни по своя характер (желанието на мигрантите за заселване във високоразвитите държави на ЕС и неговото административно третиране от институциите му) е, че за 2021 г. общият брой на сирийските бежанци е 22,5 хил.д. (увеличение с 3758 души (16%) за 2021 г.) Като се добавят установилите се в страната сирийски граждани с легален статут от преди 2011 г., техният брой възлиза днес на над 25 хил.д. Това представлява 0,4% от цялото население на територията на България, което отрежда на сирийците четвъртото място по брой сред етническите групи в страната ни за 2021 г. Заедно с останалите бежанци от други блискоизточни страни делът на този регион е в порядъка на 0,5% от населението на страната.

Проведената анкета сред представители на сирийската общност в София (общо 25 респонденти с произход от северна Сирия (36%) и източна Сирия (32%)) и наблюдения сред представители от Близкия изток в рамките на статистическото преброяване 2021 г. Анкетата има за цел да покаже връзката между развитието на транспорта като фактор за семейната сплотеност, сред общност, в която поддържането на родствена близост е основна ценност. Резултатите от нея показват, че членовете на рода са разположени в близост (радиус 10 km), а честота на взаимни посещения са много чести. Тези контакти се осъществяват в транспортна инфраструктура в Сирия, която е подобна на тази в България с водещо роля на автомобилния транспорт (с по 45% съответно за лични автомобили и също толкова за градския транспорт).

Поради относително все още малкия си брой, не се забелязва териториално обособяване върху територията на страната. С оглед на възможностите за по-високо доходи, които дава столицата и затрудненото им финансово положение, териториално обособяване може да се оформи в традиционно търговски зони като Женския пазар и пазар Илиянци. Така в центъра на българската столица, като център на значителна концентрация на дребни търговци от Близкия изток се оформя зоната на ул. Цар Симеон в частта ѝ между бул. Мария Луиза и бул. Хр. Ботев, която е в непосредствена близост до единствената джамия в София – Баня баши.

Видимостта на тази блискоизточна мигрантска общност (т.е. граждани на Сирия, Ирак, Афганистан, Палестина и др.) в културно-информационен план е представена в събития като кинофестивала МЕНАР и като част от „Денят на Азия“. Отделни събития се организират от Посолството на Палестина и еврейската общност. Пример за такова отношение са и неформални събития като презентации по блискоизточната тематика проведени от автора (вж. *Приложение 23*). Всички гореизброени събития културно-информационни събития са проведени на територията на столицата.

В същото време организациите създадени от отделните общности в Сирия на база политическа принадлежност (като Асоциация на сирийците,

асоциация „Свободна Сирия“, клуб на сирийските кюрди) не се стремят активно към популяризиране на самата сирийска общност. По този начин тя остава встрани от обществения поглед, като по този начин сирийските организации допринасят за нейната относителна изолация. Спорадични акции са налице единствено при отразяването събития предизвикани от рязкото изостряне на вътрешните противоречия в Сирия. Целта е спечелване на общественото благоразположение за някоя от страните, което е трудно постижимо в условията на силна обществена поляризация.

Липсата на интерес от страна на широките слоеве на българското общество може да се разглежда като негова оценка за статута на близкоизточните общности на територията на страната като временно явление. Според това разбиране се очаква те да престанат да съществуват в обозримо бъдеще в следствие на желанието им за имиграция в по-развитите западни държави и в по-малка степен на тяхното интегриране. Това разбиране не се споделя от автора на настоящата дисертация. Стремeжът за обособяване с цел запазване на специфичната идентичност и дистанцираността между мигрантските общности и доминиращата българска етническа група, авторът вижда в различните културно-цивилизационни ценности. Традиционните семейни връзки карат бежанците, които успяват да се устроят на територията на България, да привличат свои роднини и бъдещи съпруги/съпрузи от родните си места. Това е предпоставка за нарастването му в абсолютни и относителни стойност и задълбочаване на тази динамика. Продължаващите политически проблеми в региона на Близкия изток и допълнителния натиск от неблагоприятни климатични промени и катастрофални събития (като земетресението в граничните области между Турция и Сирия от февруари 2023 г.) ще продължат да са фактор за поддържането на постоянен миграционен поток към България.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И НАУЧНИ ПРИНОСИ

В резултат от проведеното научно изследване могат да се формулират следните обобщени изводи:

- Многовариантно дефинираният като пространствен обхват Близък изток е един от ключовите региони с безспорно водеща роля за световното развитие. През Древността и Ранното Средновековие тя се проявява предимно в културно-политически аспект, свързан със значими цивилизационни огнища, имперски центрове и дифузно разпространяващи се на глобално ниво религии. В по-ново време на преден план изпъкват неговата етно-конфесионална специфика, глобална енергийна значимост и конфликтен потенциал. Съвременната европоцентрична концепция за Близкия изток като понятие се допълва от особеното място, което заема пространството между Индустан, Сомалия, Балканите и Кавказ в геополитическата структура на света. В най-тесен смисъл чрез него обозначаваме историческото ядро, в което възниква и търпи развитие арабското ислямско културно послание.
- Формирането на политическата карта на Близкия изток и международно признатите граници на Сирия след придобиването на независимост през втората половина на XX в. е резултат от дълъг исторически процес. Като цяло той е под знака на източната правна традиция от имперски тип, а след VII в. е и силно повлиян от постулатите на шериата. С кръстоносните походи към Светите земи и последвалия европейски колониален натиск спрямо Високата порта и владенията ѝ в Източното Средиземноморие постепенно започва да се усилва влиянието на западните политически и икономически модели за развитие. Разнопосочните интереси на отделните западноевропейски държави в региона допълнително мултиплицират задълбочаващите се процеси на етно-конфесионална диференциация и до голяма степен оказват влияние върху формирането на политическия кадастър и

отношенията между новите суверенни държави след края на Втората световна война. От значение в това отношение се оказват и последвалите опити някои от тях да апробират политико-икономически модели от социалистически тип.

- Независимо от огромния потенциал на всеки от многовариантните изследователски методологични подходи, типични за широк набор от фундаментални обществени науки, такъв тип изследвания могат да имат висока резултативна ефективност само, ако се провеждат през призмата на интердисциплинарни направления с проблемен акцент. Според нас тя може да се постигне чрез методите на политическата география и чрез в голяма степен условната принадлежност към тях на геополитическия анализ, респективно на неговите приложни аспекти, които много изследователи обозначават като геостратегически. Трябва обаче да се признае, че това е трудно постижимо без да се използват философията, историята, правото, демографията, икономиката, културологията, конфликтологията, военните науки и дори природни изследователски направления, свързани с влиянието на ресурсни, рискови, екологични и други фактори.

- Сирия е класическият ключ към Близкоизточния геополитически възел – страна с хилядолетна етно-културна традиция, типичен пример за безкрайни етно-политически трансформации в географското пространство. Нейният съвременен политически обхват е своеобразно частично историческо отражение на пространствени понятия като Ориент, Машрик, Плодороден полумесец, Шам и Левант. През Древността и Ранното средновековие сирийските земи са подложени предимно на трайни въздействия с елементи на динамична вътрешна регионална самоорганизация, която първоначално оказва значимо влияние върху страни и народи в близките периферни пространства на Балканите, Мала Азия, Източното Средиземноморие и полуостров Арабия. В обратна посока значими резултати предизвикват инвазивни вълни от страна на Египет, Асирия, Персия, Александър Македонски,

Римската империя / Византия, Арабския халифат, движението на тюркски племенни групи и Кръстоносните походи.

- Преломен исторически период за културно-политическото развитие на съвременните сирийски земи и близкоизточния регион като цяло е появата на исляма и последвалото негово разпространение върху огромни територии от Азия, Африка и Европа. Процес, дълго време ръководен от властови центрове в Сирия и нейното пространствено обкръжение. След XIV–XV в. страната и местната арабската традиция придобиват второстепенно политическо значение при формиране на могъщата Османска империя. В нейните рамки се обособява специфична близкоизточна етно-културна арабска идентичност. Засилващите се колониални претенции към региона от страна на Великобритания и Франция през XIX в. стимулират постепенна диференциация между мюсюлмани турци, кюрди, ливанци, сирийци, иракчани, саудитци. Към това трябва да се добавят и по-рано формирали се форми на национално самосъзнание на перси, друзи, алевити, евреи, арменци, маронити и др.
- Турските завоеватели приемат основните принципи на заварената местна арабо-мюсюлманска йерархична обществено-политическа система на управление, основана на разграничаване статута на населението в зависимост от неговата религиозна принадлежност – мюсюлмани, християни и юдеи с абсолютен превес на мюсюлманските права. Впоследствие тя придобива известност като милетска система. Различията между отделните клонове на християнството не са от съществено значение, макар че до средата на XIX в. се придава по-голяма представителност на Източното православие под егидата на Вселенския патриарх в Константинопол. Християните и юдаистите, подчиняващи се на принципа за приоритетното ислямско право, могат да разчитат на декларативно толерантно отношение от страна на властта и дори да упражняват определена културна автономия на местно ниво. Същевременно принадлежността на отделни общности към шиизма и неговите разновидности не се толерира и те често са подложени на

репресии. През XIX в. Високата порта предприема значими вътрешни политически и административни реформи (Хатишериф, Хатихумаюм), които до определена степен формално премахват милетската система. Декларираното равенство между всички поданици на Султана предоставя по-големи възможности на Великите сили за намеса във вътрешните дела на Империята.

- След Първата световна война земите на Сирия става подмандатна територия на Франция, което модернизира много сфери от културно-политическия и социално-икономическия живот в страната. През 1941-1946 г. Сирия постепенно придобива пълна независимост. Следват значими периоди на динамични вътрешни и външни политически изменения (военни конфликти с Израел; кратковременно обединение с Египет; военни преврати). След 1970 г. страната попада под авторитарното управление на Баас и фамилията Асад. Налице са тенденции за сближаване със социалистическите страни на антизападна основа. Постигнати са определени позитивни икономически изменения, като същевременно е налице изключително висока степен на милитаризация. Често страната попада в изолация спрямо Запада и дори организации като ЛАД и ОИС.

- Началото на съвременната вътрешно-политическа криза, прераснала в кървав граждански конфликт, има определени причинно-следствени връзки с т. нар. „Арабска пролет“, започнала през 2011 г. в Тунис и Египет. Повод са антиправителствени декларации за необходимост от демократични реформи, но бързо се трансформира в религиозен конфликт с добре изразени регионални измерения. Сред основните оси на противостоенето изпъква съпротивата на сунитското мнозинство в страната срещу политическата върхушка, представляваща интересите на алевитското малцинство. Постепенно заради външна намеса разразилата се гражданска война придобива международен оттенък и все по-ясно изразени икономически, културни, идеологически и политически мотиви.

- Последиците от вече затихващата гражданска война в страната са изключително тежки. Около $\frac{1}{4}$ от сирийското население емигрира в чужбина. Голяма част от най-големите градове са полуразрушени, като най-типични примери се наблюдават по оста Хомс – Халеб, поречието на Ефрат и в някои предградия на Дамаск. По различни оценки БВП на страната се е съкратил с около $\frac{1}{3}$, като е трудно да се представят мултиплицираните от това съпътстващи загуби за стопанството на страната в близко- и средносрочна перспектива. Загубени са външни пазари, инвестиционната привлекателност е изключително ниска. След 2005 г. страната е подложена на различни видове санкции от САЩ, ЕС и редица други развити страни. Продължава политическата изолация спрямо ЛАД и ОИС. Силно отслабена е някога добре въоръжената сирийска армия.
- По време на Студената война двустранните българо–сирийски културно-политически и социално-икономически отношения се развиват на фона на комплементарното идеологическо тълкуване, основано преди всичко на общност в антизападните позиции и широко разпространеното разбиране в бившите социалистически страни за необходимостта да се подпомагат страните от т. нар. Трети свят. Ролята на Сирия в официалния външнотърговски оборот на България заема малко от 1%. По-оживени контакти се осъществяват в областта на международния транспорт и износа на българско оръжие. Днес обемите на двустранната търговия са твърде символични и са свързани предимно с обслужване на сирийската общност в България.
- В основата на съвременните двустранни отношения стоят проблемите, произтичащи от мощния миграционен поток, формиран в резултат от гражданската война в Сирия. По данни на ООН техният брой след 2011 г. достига около 6 млн. души, като близо $\frac{2}{3}$ от тях са временно настанени в съседна Турция – факт, който превръща тази тематика в първостепенна за българската външна политика.

Резултатите от настоящото изследване дават основание да бъдат формулирани следните основни приносни моменти в дисертационния труд:

- 1.** Извършен е политикогеографски анализ на Близкия изток и Сирия в исторически аспект от гледна точка на комплексното и проблемното странознание.
- 2.** Разкриват се типичните за Близкия изток изменения на обществените отношения, геополитическото съзнание, политическия кадастър и значението им за сирийската държавност.
- 3.** Направена е оценка на съвременното геополитическото положение на Сирия и пространствените последици от гражданската война в страната.
- 4.** Разглеждат се традиционните аспекти и съвременните измерения на българо-сирийските отношения с акцент върху миграциите и формирането на сирийската общност като една от големите етнически групи в България.

ЛИТЕРАТУРА

- Ал-Атики, Ю., Съдбата на кюрдския народ през XX в. ИК „Ерго“, 2017
- Алаев, Э., Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. Москва, 1983
- Ансари, Х., Разказ за пробуждането. София 2001
- Альсулейман М. И., Географические особенности и проблемы расселения Сирии. - Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, Тверь, 2022
- Атанасов, Т., Пространствени аспекти на културната дифузия и идентичност. - Геополитика, 4, 2018-а.
- Атанасов, Т., Италианската идентичност и културната география на Балканите (пространствено-дифузионни аспекти). - Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, София 2018-б
- Батаклиев, И., Развитие и същност на политическата география и геополитиката. Годишник на държавното висше училище за финанси и административни науки, т. I, 1940/41.
- Бжежински, З., Голямата шахматна дъска. Издателство „Обсидиан“, София 1997.
- Бродел, Средиземно море и средиземноморския свят по времето на Филип II. София, 2017
- Буркай, К. 1997. От миналото до наши дни – Кюрдите и Кюрдистан, издателство ЕТ „Медия“, том I, София
- Бърдаров, Г., Имиграция, конфликти и трансформация на идентичности в Европейския съюз. Издателство Едикта, София, 2012
- Бъчваров, М., Геополитика - енциклопедически справочник. София, 1999.
- Вебер, М., Политиката като призвание. София, 2016
- Видин, Бл., Международно право. Изд. Сиела Норма АД, София 2020.
- Виенска конвенция за правото на договорите, 1969 г.
- Военный энциклопедический словарь, Москва, 1986.
- Гоцева, А., и Асоциация на ливанските студенти в България, Съвременен Ливан. Икономика, география, история, туризъм. Изд. „Меридиани“, 2004
- Грчић М., Географија религија. Београд, 2011
- Гумильов, Л., Етногенезисът и биосферата на Земята, издателство "Сталкер", Варна, 2007.
- Гунайм, А., Кувейт. Държавност и граници, изд. Лаков прес, София, 1995.
- Гъдев, Н., Триъгълникът Балкански полуостров - Кавказ - Близък изток и неговото глобално геополитическо значение. - Военен журнал, 5, 2003.
- Давутоглу, А., Стратегическа дълбочина“, София, 2015.
- Даков, В., Йемен. Списание: История и география, 1965.
- Даков, В., Ст. Карастоянов, Ст. Димитров, Икономическа и социална география на арабските страни. София, 1986.

- Дерменджиев, Н., Социална и културна география в политологичен и културен аспект. ВТУ 2017
- Димова, Н., Развитие на отношенията на НРБ със САР 1947-1986. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, София, 1986
- Дугин, А., Основы геополитики. Москва, 1997.
- Евстатиев, С., Религия и политика в арабския свят. Ислямът в обществото. София, 2012.
- Звягельская, И., Ближний восток и Центральная Азия. Москва, 2019.
- Жантиев, Д., Традиция и модернизация на Арабском Востоке: Реформ в сирийских провинциях Османской империи (конец XVIII - начало XX века, МГУ, Москва., 1998
- Инджикян, О.Г., Буржуазная Османской империи. Ереван, 1977.
- Ислам и проблемы национализма в странах Ближнего и Среднего Востока, Сборник статей, Москва 1988.
- Йорданов, Н., Пантюркизмът и европейската идея. УИ „Св. Климент Охридски“, София, 1995.
- Каледин, Н., Политическая география. Истоки, проблемы, принципы научной концепции. Санкт-Петербург, 1996.
- Карастоянов, Ст., Политическа география. Геополитика. Геостратегия, 1997
- Карим, У.Ф., „Арабската пролет“ като фактор за държавната трансформация по примера на Република Тунис, Арабска република Египет и Сирийска арабска република: сравнителен анализ - Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, София 2020.
- Кисинджър, Х., Дипломатията. София, 1997
- Колосов, В., Н. Мироненко, Геополитика и политическая география: Учебник для вузов. Москва, Аспект Пресс, 2001.
- Коран. София, 2007 (превод от арабски език - Генджев, Н.)
- Корм, Ж., Разпадането на Близкия изток 1956-2004. Издателство Меридиани, София, 2005.
- Лакост, И., Геополитически речник на света. Издателска къща „Труд“, София, 2005.
- Лоранс, А., История на Близкия изток. Издателска къща „ЛИК“, София, 2008.
- Майер, М., Политическа география на Близкия изток. София, 2009.
- Мирчева, Хр., Вулканична зона на Персийския залив (1980-1991). ИК „Везни“, София, 2011
- Недин, Ст., Етносът, територията и държавата като основни понятия в политическата география. Военен журнал, 6, 1996.
- Новейшая история арабских стран Азии“, под редакцията на Примаков, Е., Лебедев Е., изд. „Наука“, Москва, 1988.
- Пеев. Й., Съвременният ислям. София, 1999
- Пенков, И., Културен ландшафт. Понятие, характеристика и анализ с поглед към българските земи. - Изв. на БГД, X, 1943.
- Политология, Энциклопедический словарь. Москва, 1993.
- Попов, Д., Древна Тракия. История и култура. София, 2009

- Попов, Н., Португалска колониална империя. София, 2010
- Попов, Н., География на Средиземноморието. София, 2016.
- Попов, Ф. А., Географии сепаратизма в современном мире. Москва, 2012
- Русев, М., Анатомия на глобалното противостояне от гледна точка на класическата геополитика. - Геополитика, 4, 2005.
- Русев, М., А. Авджиев, Интердисциплинарен статут и пространствена същност на геостратегията. - Геополитика, 2, 2012.
- Русев, М., Политическа география, геополитика и сигурност, 2017.
(https://www.unisofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/geologo_geografski_fakultet/oficialni_izdaniya)
- Русев, М., Геополитическото положение на Турция. - Проблеми на географията, 1, 1996.
- Слатински, Н., Размисли за конфликтите, София, 2007.
- Сорокин, К., Геополитика современности и геостратегия России. Москва, 1996.
- Станков, В., Геополитически аспекти на конфликта в Сирия, София, 2019.
- Стефанов, Г., Видин Бл., и др., Международни отношения. Международно право. Дипломация. Изд. „Сиела“, София, 2001
- Стоянов, П., Немската „Организация на пространството“, София, 2009.
- Стоянов, П., Съвременно развитие на антропогеографията, 2015 [available at: http://www.spisanie.ongal.net/broil1/1_Stoyanov.pdf];
- Техеран, Ялта, Потсдам. Партиздат, София, 1982
- Тойнби, А., Изследване на историята. София, 2001.
- Устав на ООН. ДИ „Наука и изкуство“ - София, 1985.
- Хаджийски, Ив., Бит и душевност на нашия народ. София, 1966.
- Филипова, Н., България и Сирия в ерата Асад. София, 2017
- Халдун, Встъпление. 1403. (превод от арабски език - Йордан Пеев)
- Христов, Т., Френската географска школа „География на човека“ (Geographie humaine). – Изв. на БГД, XXI, 1972.
- Христов, Хр., „Империята на задграничните фирми“, София 2015.
- Хънтингтън, С., „Сблъсъкът на цивилизациите“, София, 1996.
- Цонев, К., „Външна политика на арабските държави“, София, 2007.
- Чуков, Вл., „Арабският Близък изток и Централна Азия“, издателство „Изток–Запад“, София, 2006.
- Чуков, Вл., ДАЕШ.(Не)ислямска държава. ИК „Изток-Запад“, София, 2016.
- Шарпантие, Ж., „Международните организации“. УИ „Св. Климент Охридски“, издание на Институт за европейско право, 2008.
- Шива, О., Поэма „Шахнаме“ Фирдоуси как источник по изучению этнографии, истории и культуры ираноязычных народов. - Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, Душанбе, 2013
- Экономическая география зарубежных стран, Москва, 1960.
- Anselin, L. and O'Loughlin, J. Spatial econometric analysis of international conflict, 1990.
- Arab Charter of Human Rights

- Beaumont P., Blake, G. and Wagstaff, J., *The Middle East. A Geographical Study*. Routledge, New York, 2016
- Biger, G., *The Boundaries of Israel – Palestine Past, Present, and Future: A Critical Geographical View*, Israel Studies, 2008.
- Bronkhorst, J., *How the Brahmins Won. From Alexander to Guptas*. Leiden, 2016
- Cole, J., *Colonialism and Revolution in the Middle East: Social and Culture Origins of Egypt's Urabi Movement*", Princeton, 1993.
- Collins Atlas of History, Borders Press, Michigan, 2003
- Encyclopedia Britannica, 1975
- Encyclopedia of the Palestinians, edited by Philip Mattar, 2000.
- Farrokh, K. and Vasseghi, S., *The “Middle East”: An Invented Term From the 20th Century*. Persian Heritage №88, 2017
- Fisher, G., *Arabs and Empires Before Islam*, Oxford University Press, 2015
- Frank, I., D. Brownstone, *To the Ends of the Earth: The Great Travel and Trade Routes of History*, 1984
- Friedman, Y., *The Nusayri - Alawis - An Introduction to the Religion, History, Identity of the Leading Minority in Syria*, Boston, 2010
- Hathaway, J., K. Barbir, *The Arab Lands Under Ottoman Rule, 1516-1800*, Pearson Education Limited, New York 2008
- Hartshorne, R., *The Nature of Geography*. Lancaster, Pennsylvania, 1939.
- Hartshorne, R., *Perspective on the Nature of the Geography*. Chicago, 1959.
- Hassan Mahammad al-Wazzaan aka Leo Africanus, *A Geographical History of Africa*. Translated from Arabic by John Pory. London, 1600.
- Hassinger, H., *Geographische Grundlagen der Gerschichte*, Freiburg im Breis-gau, 1931.
- Haushofer, K., *Geopolitik der Pan-ideen*. Berlin, 1931.
- Haushofer, K., *Mittleuropa and die Welt-Zeitschrift fur Geopolotik*, № 1, 1937.
- Haushofer, K., *Der Kontinentalblock Mittleuropa-Eurasien-Japan*, München, 1941.
- Helman, G. and Ratner, St., *Saving Failed States*, 1992
- Historical Atlas of Islam*. Leiden, 2002.
- Hovannisian, R. G., *Republic of Armenia, Vol. 2 - From Versailles to London 1919-1920*. University of California press, Berkley, 1982
- Hürriyet, 1986. *Suriye'nin çıkari gülçü bir Türkiye*
- Isard, W., *General Theory: Social, Political, Economic and Regional, with Particular Reference to Decision-making Analysis*. M.I.T., 1969
- Kant, I., *Phisische Geographie*, Köningsberg, 1802.
- Kayali, H., *Arabs and Young Turks. Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire 1908-1918*, University of California Press, 1997;
- Khazen, F., *The Communal Pact of the National Identities: The Making and Politics of the 1943 National Pact*. Centre for Lebanese studies, Oxford 1991
- Kjellen, R., *Stormakterna*. Stockholm, 1905.
- Kjellen, R., *Der Staat als Lebensform*. Leipzig, 1917.
- Lia, B., *The Islamist Uprising in Syria, 1976–82: The History and Legacy of a Failed Revolt*. British Journal of Middle Eastern Studies, 2016
- Leverett, F., *Inhereting Syria. Bashar's Trial By Fire*, 2005.

- Ma'oz, M. and Yaniv, A. Syria Under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks, Routledge Edition, 1986
- Mackinder, H., Geographical Pivot of History, in Geographical Journal, vol. XXIII, 1904.
- Mahan, A.T., Studies of International Relations. Naval and Political London, 1902
- Makdisi, D., The Rise of Colleges. Edinburgh, 1981
- Marttin, V., Misak-i Milli'nin Kablu ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920. Journal Of Modern Turkish History Studies, Istanbul, 2018
- Meinecke, F. Cosmopolitanism and the Nationstate: Studies in the Beginning of the German Nationstates, 1908
- Mushemeza, E.D., The Politics and Empowerment of Banyarwanda Refugees. Kampala, 2007.
- Patrick, S., "Post-Colonial Syria and Lebanon: The Decline of Arab Nationalism and the Triumph of the State", I.B. Tauris & Co. Ltd, 2007.
- Pearcy, E., The Middle East - An Indefinable Region, U.S. Department of State, digitalized by Columbia University, 1964
- Pipes, D., Greater Syria: A History of an Ambition, 1981
- Ratzel, F., Die Antropogeographie, Stittgard, 1882.
- Ratzel, F., Politische Geographie, Leipzig, 1887.
- Roussev, M., Avdjiev, A., The Geographical Position – an Indicator of Turkey's Geopolitical Identity – In: Territories and Identities in Central, Eastern and Southeastern Europe. Instytut Geopolityki, Częstochowa, 2014.
- Rustow, D., The Politics of the Developing Areas, 1960.
- Sauer, C., Morphology of Landscape, Berkeley, 1925.
- Sauer, C., Cultural Landscape - In: Reading in Cultutal Geography, Chicago, 1962.
- Spykman, N., Geography of the Peace. New York, 1944.
- Schmitt, C., Raum and Grossraum im Völkerrecht. Leipzig, 1940.
- Schmitt, C., Der Nomos der Erde, Köln, 1950.
- Sreiler Hans Atlas, Gotha, Justus Perthes 1932/34
- Stier, H., Grosser. Atlas zur Weltgeschichte, Westermann eds., Braunschweig 1985.
- Shorrock, W., The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914. International Journal of Middle East Studies , Apr., 1970, Vol. 1, No. 2. Cambridge Univesity Press 1970
- The National Geothermal, Resource Assessment for Lebanon. UNDP, 2014
- Tvedtnes J. 1981 - The Origin of the Name "Syria" Journal of Near Eastern Studies, Vol. 40, Number 2
- Taylor, P., C. Flint., Political Geography World, Economy, Nation, State and Locality (4th Edition). Upper Saddle River: Prentice Hall, 1999.
- Volwahren, A., Inde Islamique, Fribourg, 1971
- Waltz, K., Theory in International Politics. Routledge. 1978
- Ward, M. D. and A. M. Kirby "Reexamining spatial models of international conflict. Annals of the American Association of Geographers, 1987.
- Wills, C., Destination America. New York, 2005
- World Armaments and Disarmament. SIPRI Yearbook 1985, Stockholm, 1985

15 605 мигранти задържани у нас през 2022 а колко са преминали, [www.fakti.bg](https://fakti.bg/bulgaria/743483-15-605-migranti-zadarjani-u-nas-prez-2022-godina-a-kolko-sa-preminali) [available at: <https://fakti.bg/bulgaria/743483-15-605-migranti-zadarjani-u-nas-prez-2022-godina-a-kolko-sa-preminali>];

Българите в Арабския свят, Кънев, А. [available at: <https://theophanov.com/pages-21-balgarite-v-arabskiiia-sviat>]

Държавна агенция за бежанците, 2022, [available at: <https://www.aref.government.bg>]

Отбелязване на 8-ми декември от завършилите в България ВУЗ сирийски студенти, МВНР, 2022. [available at: <https://www.mfa.bg/bg/news/35870>];

Тихомир Безлов: Наблюдаваме едно по-брутално използване на на мигрантски поток за по-високи доходи в МВР, 2023, <https://fakti.bg/bulgaria/745007-tihomir-bezlov-nabludavame-edno-po-brutalno-izpolzvane-na-migrantski-potok-za-po-visoki-dohodi-v-mvr>

bTV, 2022. Данните от преброяването. Променя ли се етническият състав на населението [available at: <https://btvnovinite.bg/bulgaria/dannite-ot-prebrojavaneto-promenja-li-se-etniceskijat-sastav-na-naselenieto.html>].

Lebanon Containing Spillover from Syria, Barnes–Dacey, J. 2012. European Council for Foreign Relations (ECFR).

www.ecfr.eu/publications/summary/lebanon_containing_spillover_from_syria

Bulgaria Fact Sheet. UNCHR, 2022 [available at: <https://www.unhcr.org/publications/operations/623469b90/bi-annual-fact-sheet-2022-02-bulgaria.html?query=Bulgaria>];

<https://www.bibleplaces.com/blog/2012/10/new-resource-israel-topographical/>

Izady, M., Atlas of the Islamic World and Vicinity (New York, Columbia Univ., 2006- present) at gulf2000.columbia.edu/maps.shtml;

Golan Heights. Sachar, H., A History of Israel, 1981, www.passia.org / [available at: <https://progressivegeographies.com/2013/07/04/the-golan-heights/>];

Öztürk, M., Establishing Order from the Complexity in the Middle East: A Global Challenge, 2017, [available at: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/422207>];

Quitrib, H., Useful Syria and Demographic Changes in Syria [available at: <https://kfcris.com/>];

Syria's Conflict Economy, IMF working Paper. Prepared by Jeanne Gobat and Kristina Kostial, 2016., [available at: www.imf.org/external/pubs/];

Syria: Security Situation. Country of Origin Information Report. [available at: <https://euaa.europa.eu/>];

The Nearer East, Hogarth, D.G., 1902. [available at: <https://archive.org/details/nearerea00hoga>];

The Penguin Atlas of World History, Vol. 1, Penguin, 2004, [available at: <https://commons.princeton.edu/mg/phoenician-colonization/>];

The Military Balance, [available at; www.iiss.org].

Tögel, A., Ottoman Human Rights Practice: A Model of Legal Pluralism. [available at: <https://dergipark.org.tr/>];

Toll of War. The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria, [available at: <https://www.worldbank.org/en/country/syria/publication/>];

World Air Forces (2022), Flight Global 2022, DW Media International Ltd., [available at www.ruag.com];

www.botas.tr

www.bp.com

www.cia.gov

www.euromenaenergy.com

www.delek-group.com

www.fao.org

www.gulfkeystone.com/operations/#overview

www.iae.org

www.passia.org

www.theophanov.com

www.undp.org

www.unhcr.org

www.unwto.org

www.usgs.gov

www.worldbank.org

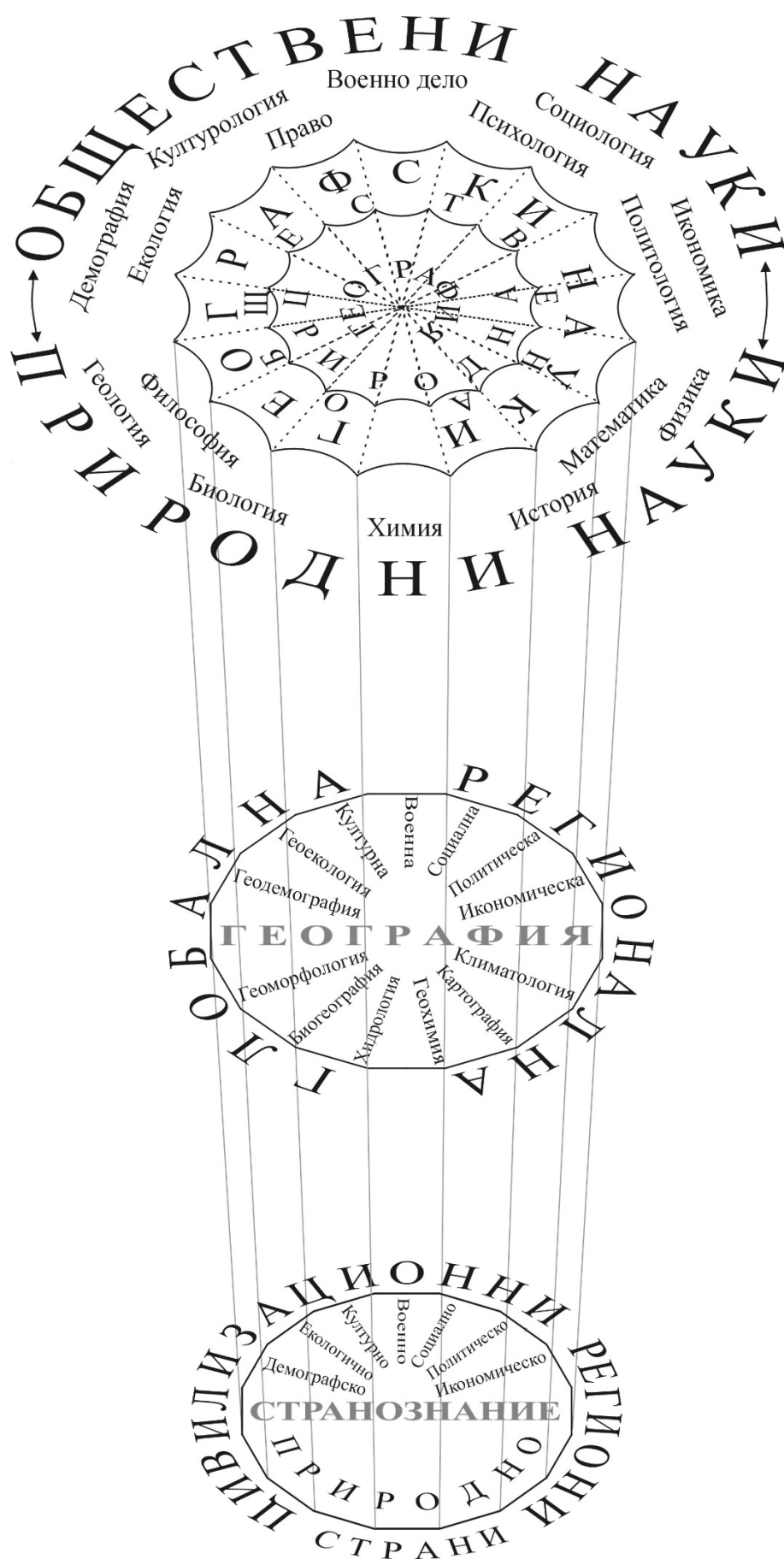
Използвани съкращения

АОПЕК	Организация на арабските страни износители на петрол
БВП	Брутен вътрешен продукт
ЛАД	Лига на арабските държави
ОАЕ	Обединени арабски емирства
ОИС	Организация ислямско сътрудничество
ОИСП	Организация за икономическо сътрудничество и развитие
ООН	Организация на обединените нации
ОПЕК	Организация на страните износители на петрол
ССЗ	Съвет за сътрудничество в Залива
СССР	Съюз на съветските социалистически републики
ESCWA	Economic and Social Commission for Western Asia
EUAA	European Union Agency for Asylum
UNDP	United Nation Development Programme
UNDOF	United Nations Disengagement Observation Force
UNIFIL	United Nations Interim Forces In Lebanon
UNRWA	United Nations Relief Working Agency
UNSMIS	United Nations Staff Mutual Insurance Society
UNTSO	United Nation Truce Supervision Organization

П Р И Л О Ж Е Н И Я

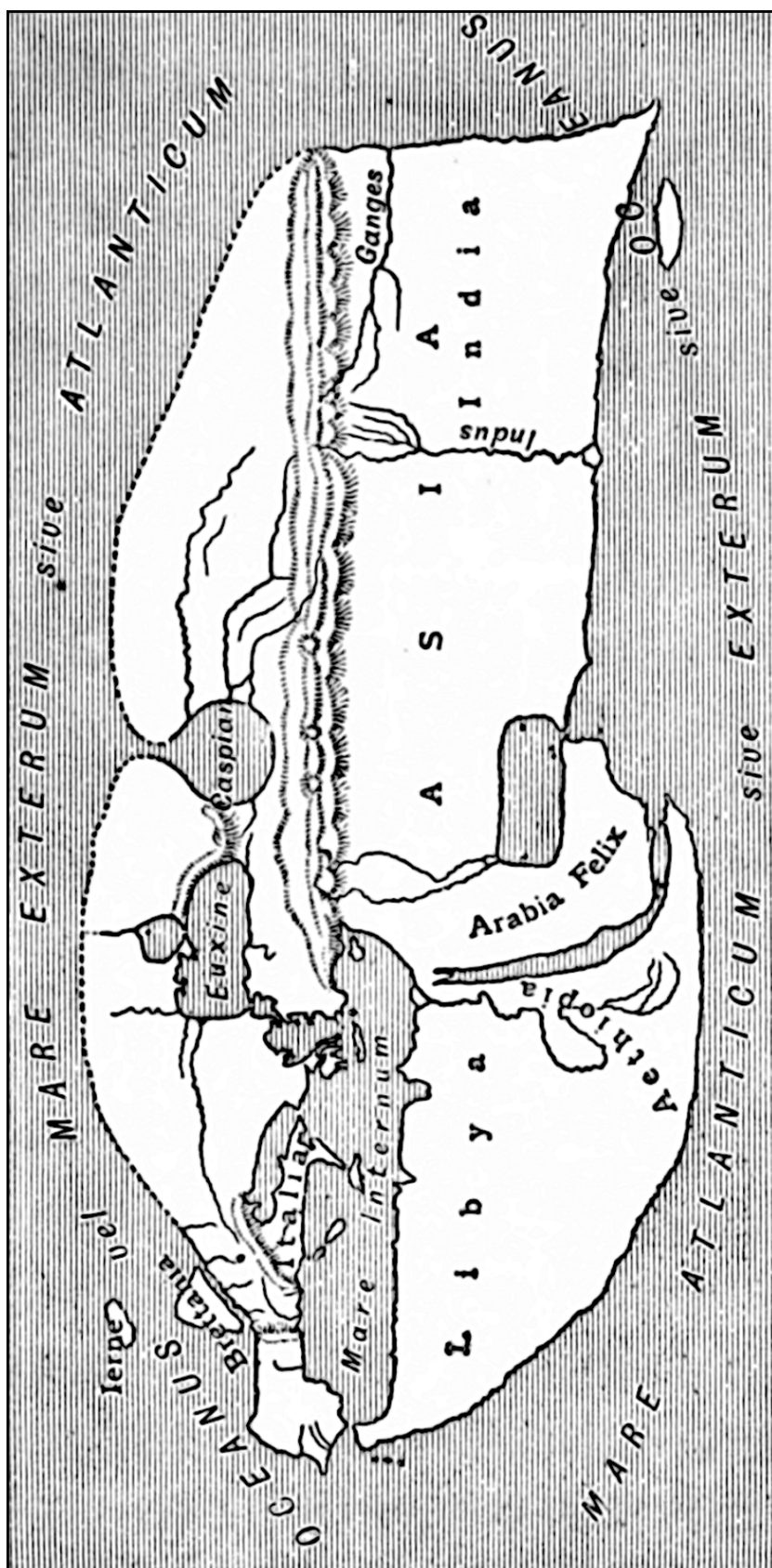
Приложение 1

Географията и странознанието в системата на науките

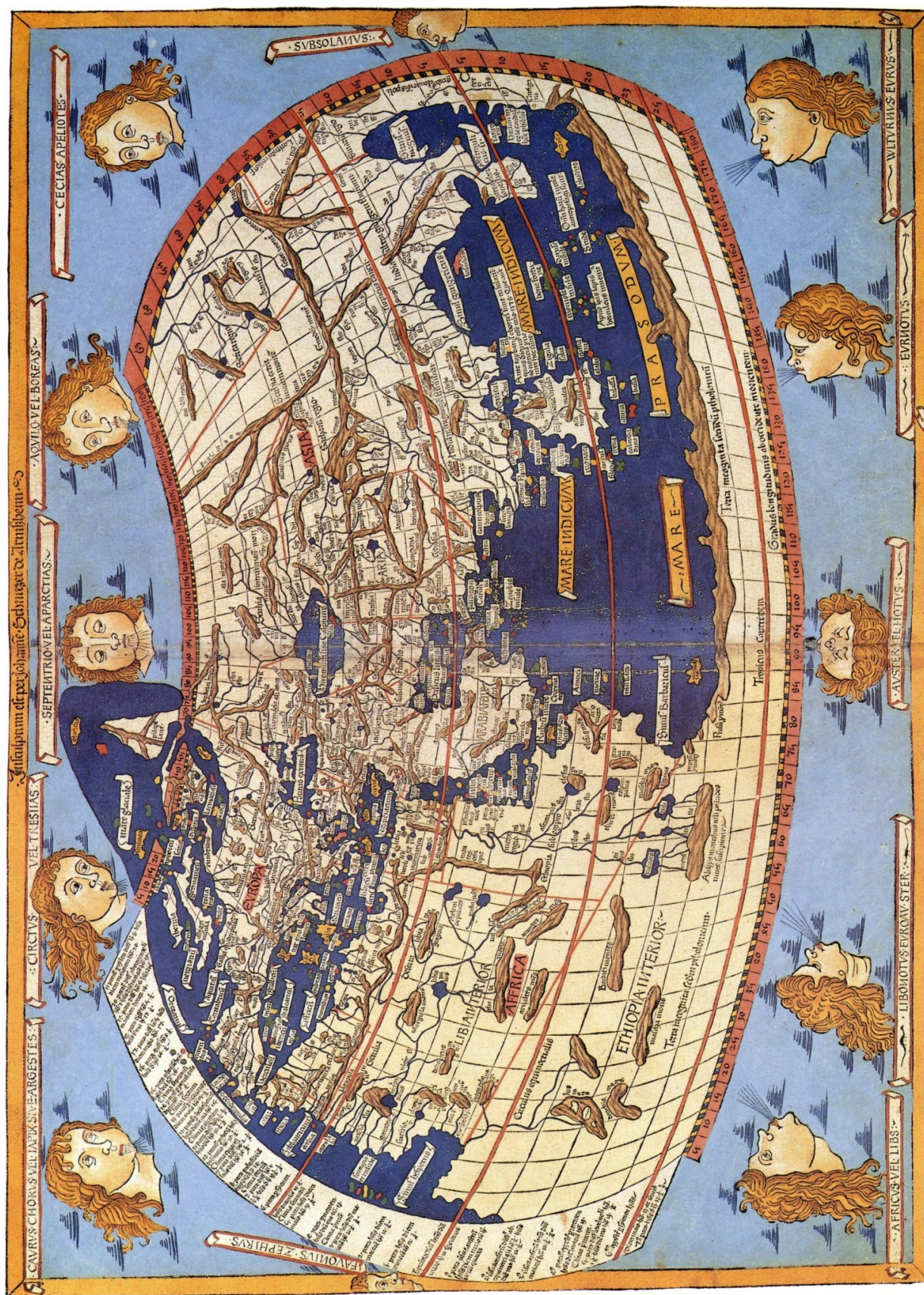
Приложение 2

Реконструкция на картата на света по Страбон (ок. 64 г. пр. Хр. – ок. 23 г. сл. Хр.) – илюстрация от 1903 г.

Приложение 3

Карта на света от Птолемей (ок. 100 – ок. 170 г.), възпроизведена в Библия (XV в.)

Приложение 4

Карта на света според Ал Идриси (XII в.).

Забележка: Особеност на картата е, че е ориентирана според ислямската традиция, поради което горният ѝ край показва юг.

Приложение 5

Земите на Близкия изток в карта на Ал Идриси (XII в.) - адаптиран вариант

Източник: *Картата е публикувана в Historical Atlas of Islam. Leiden, 2002, като е адаптирана в европейски картографски стандарт и с английски надписи от Marc Bel и Peter van der Donck*

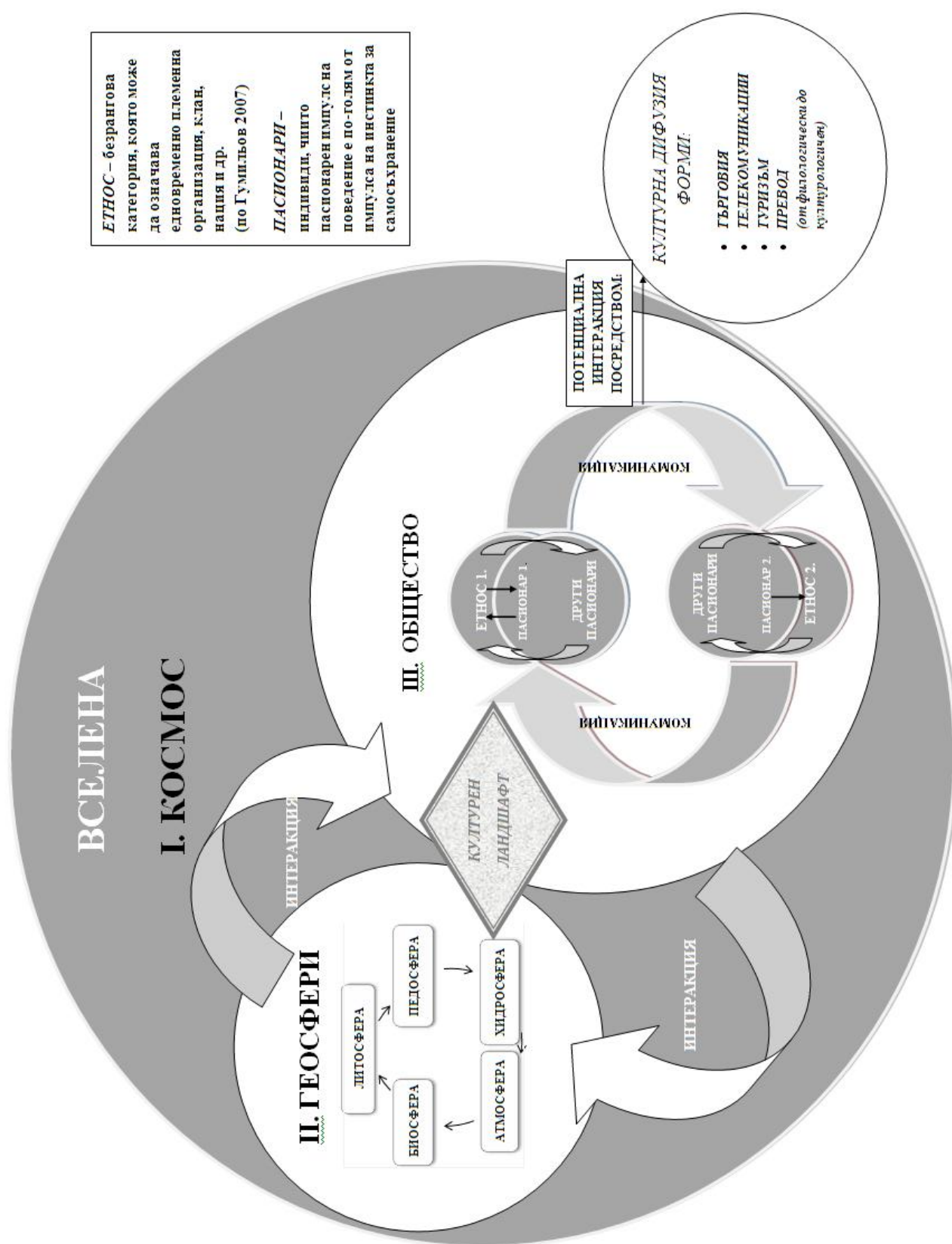
Приложение 6

Карта на Светите земи от Меркатор (1512–1594 г.)

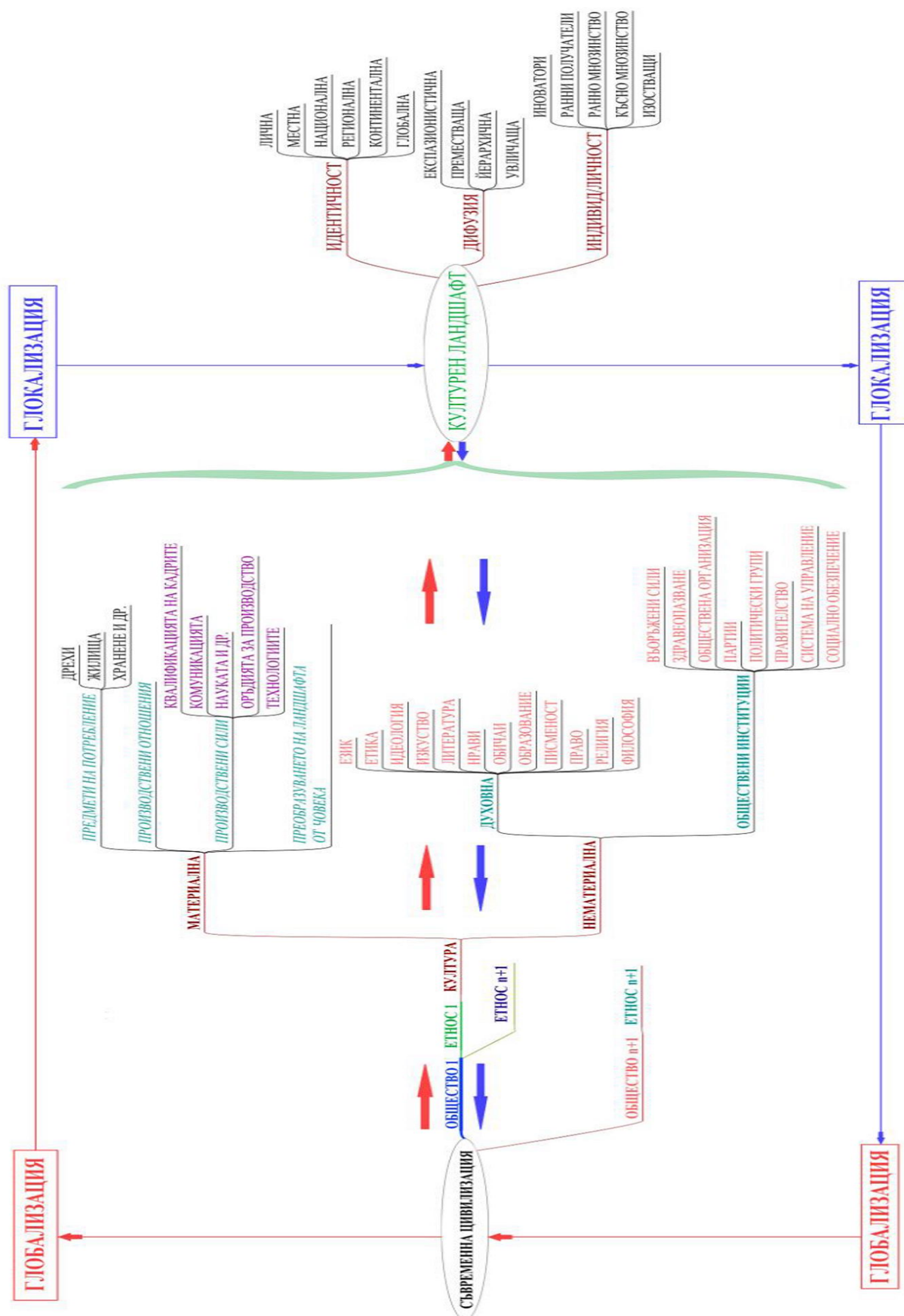
Приложение 7

Дифузионен модел „Идеи и нововъведения“

Приложение 8

Функциониране на дифузионния модел „Идеи и нововъведения“

Приложение 9

Геополитическа структура на света – моделът на Макиндер (1904)

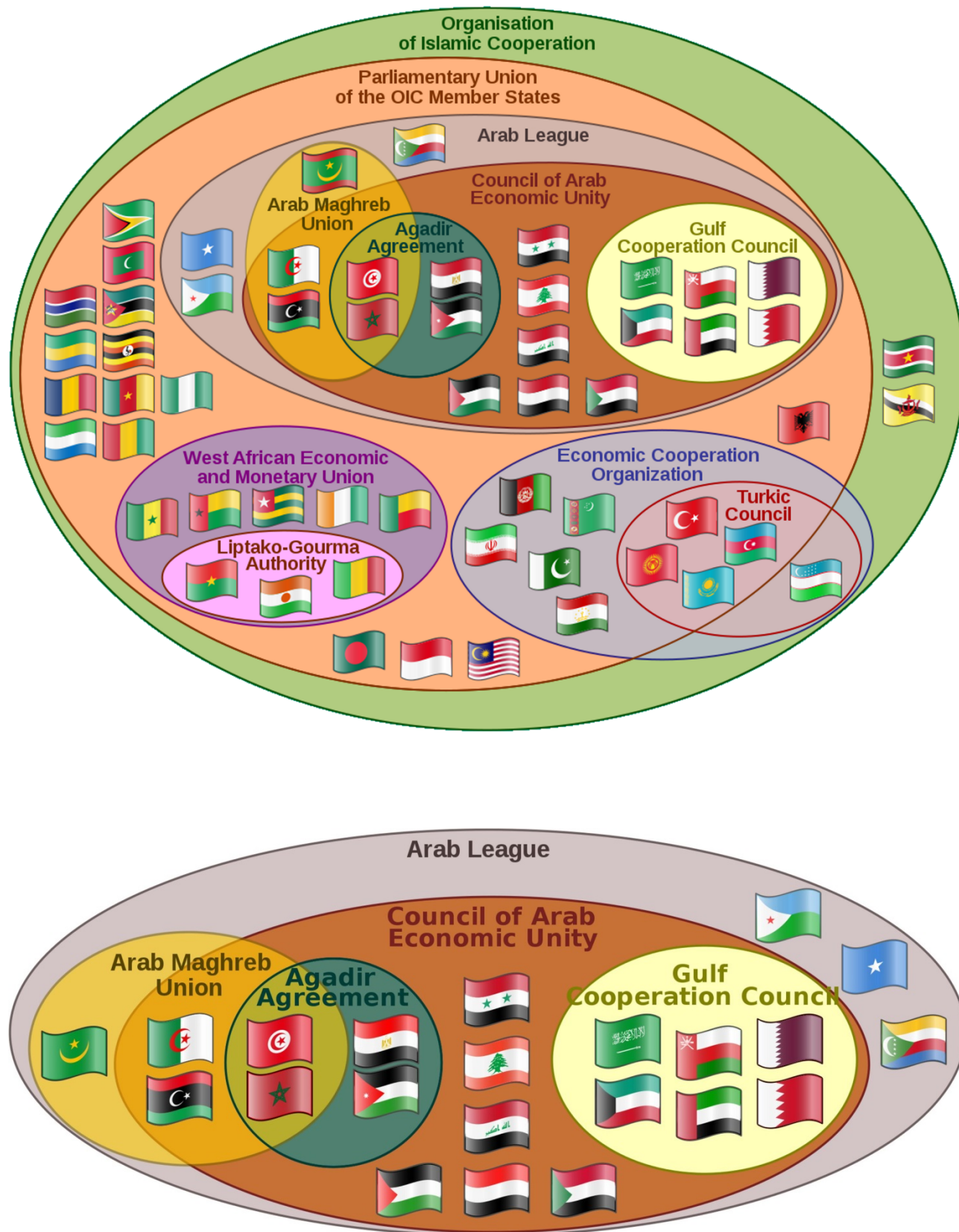
Приложение 10

Геополитическа структура на света – моделът на Хаусхофер
(1931)

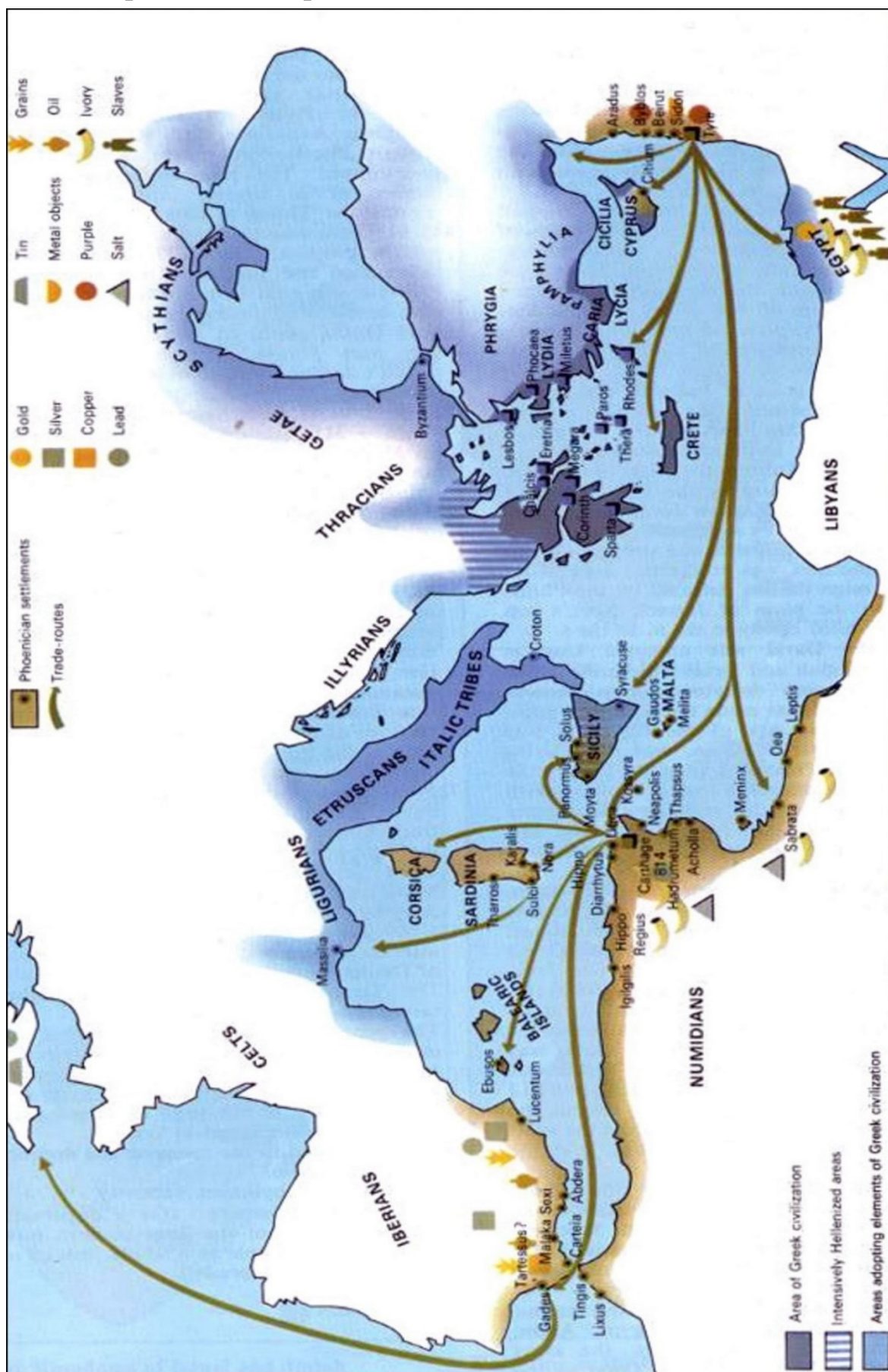
Приложение 11

Организация Ислямско сътрудничество (до 2011 г – Ислямска конференция) и Лига на арабските държави

Приложение 12

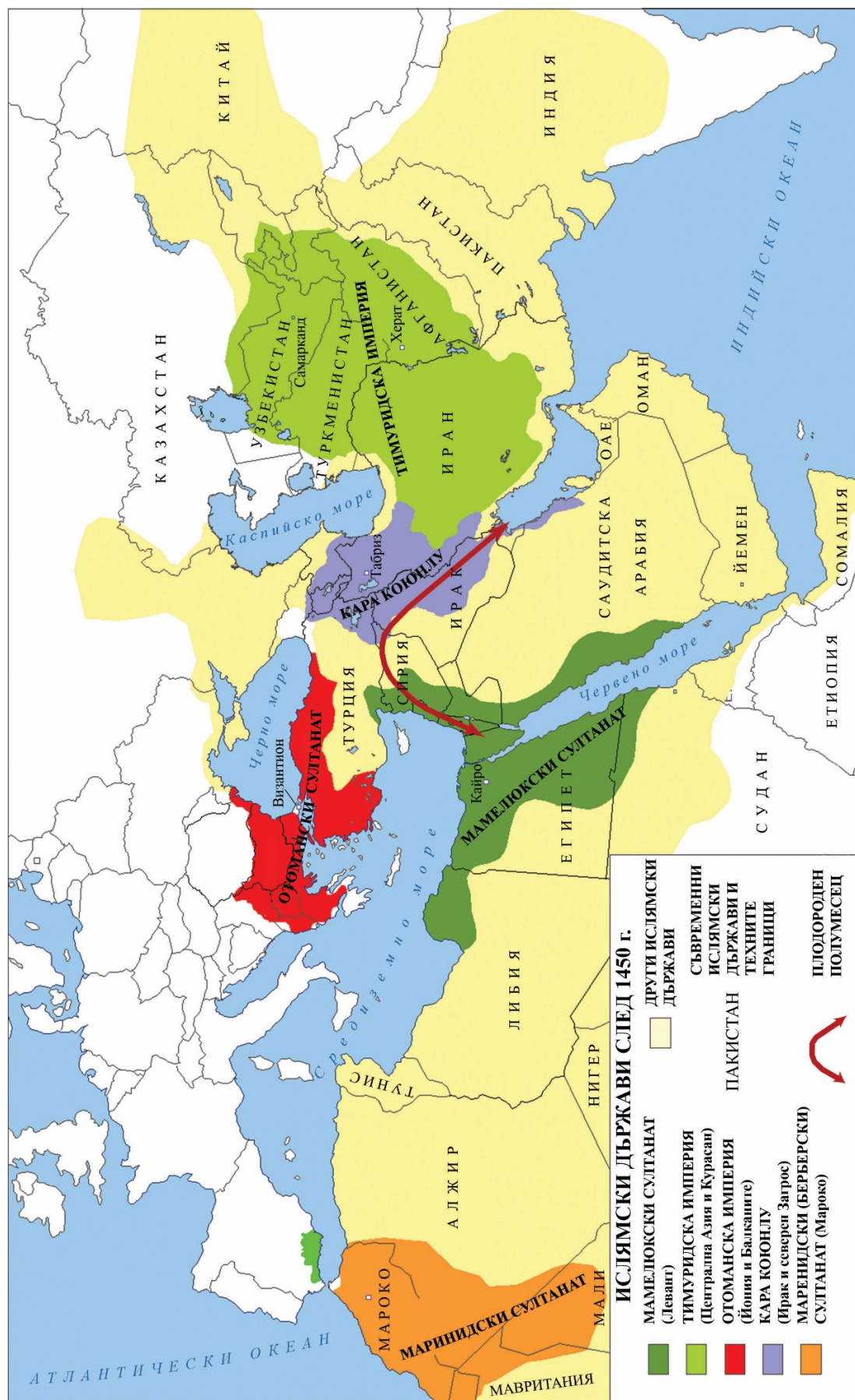
Главни направления на финикийската колонизация

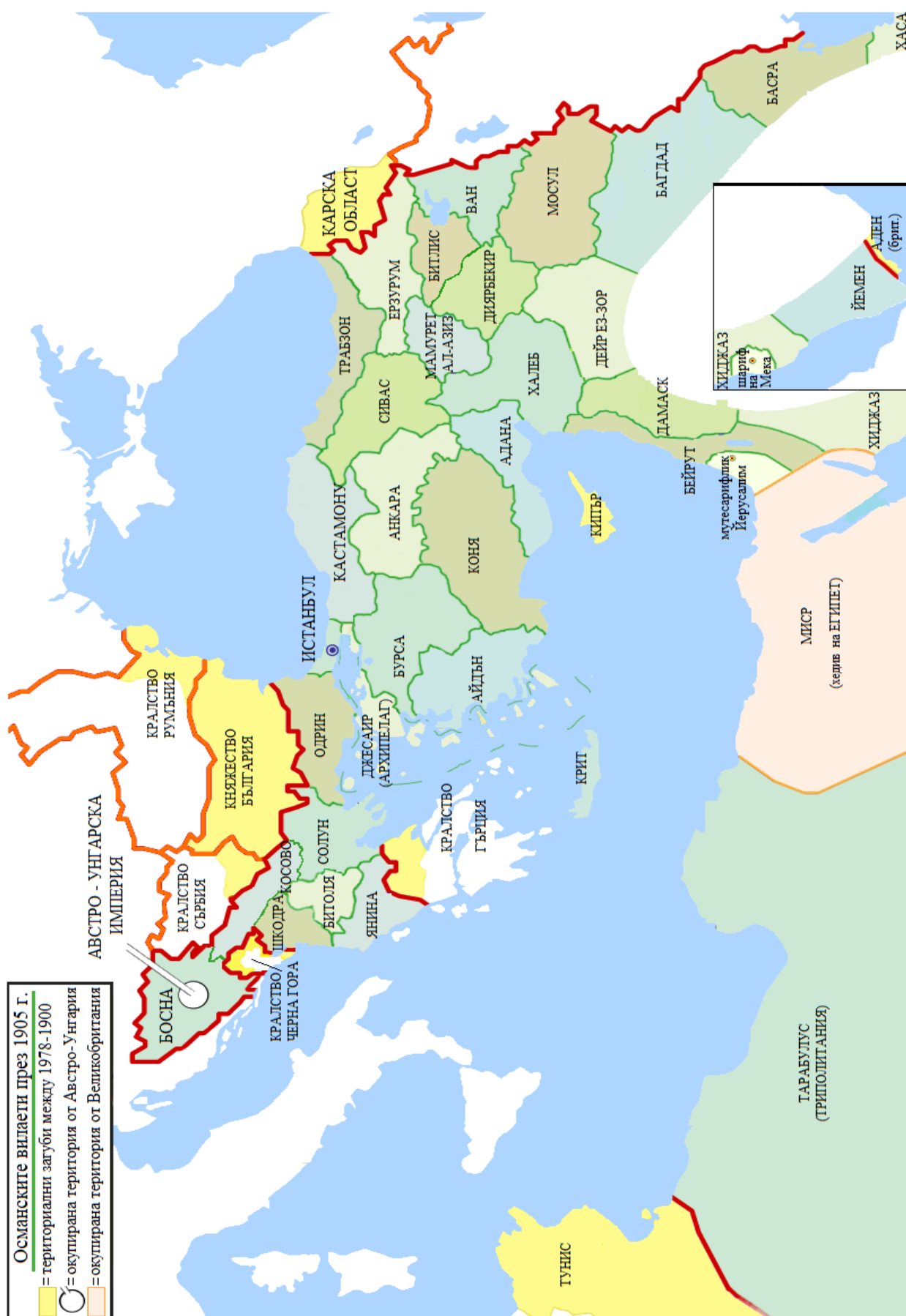
Източник: The Penguin Atlas of World History Vol. 1, Penguin, 2004

Приложение 13

Политическа карта в контактната зона между Европа, Азия и Африка в средата на XV век

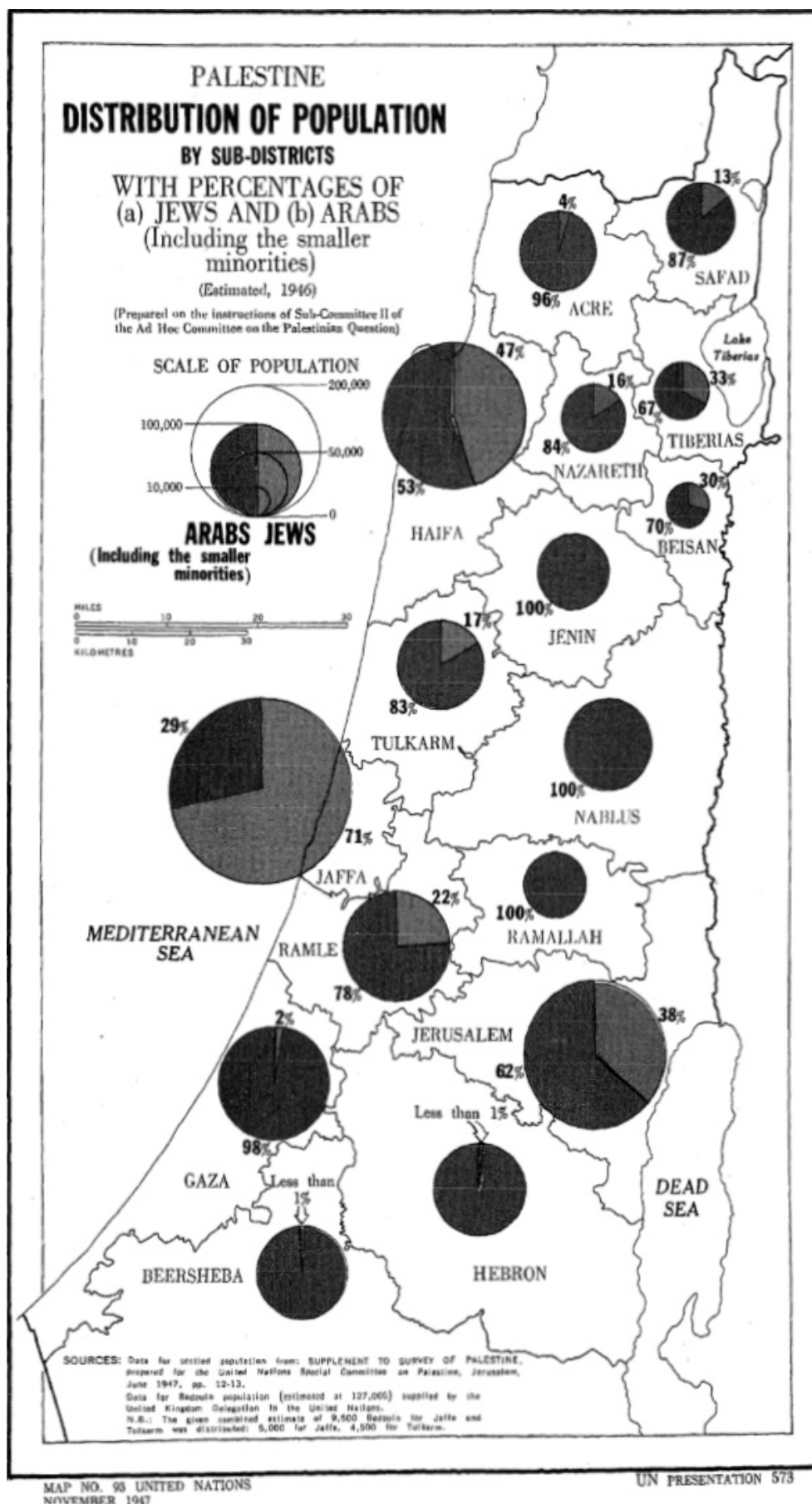
Османските вилаети през 1905 г.

Источник: адаптирана карта Tableau conscriptions administrative, 1905

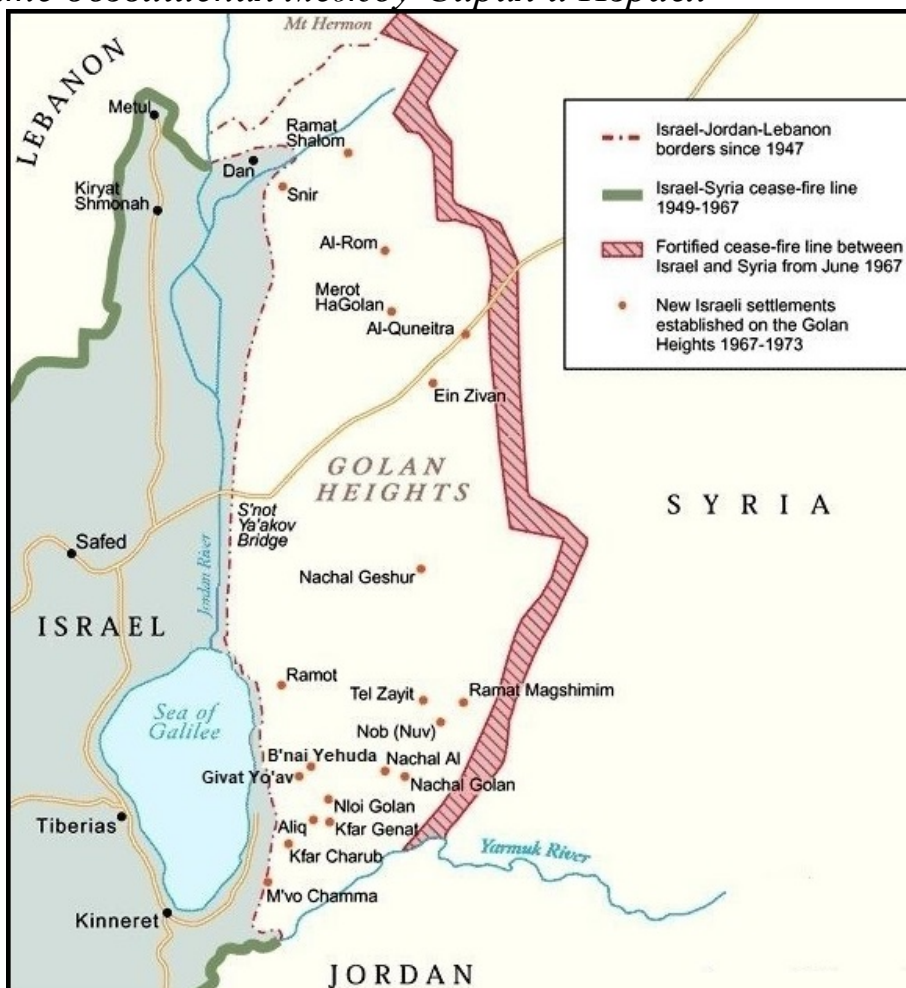
Приложение 15

Съотношенията между евреи и араби в отделните подобласти на Палестина по данни на ООН през 1946 г.

Приложение 16

Голанските възвишения между Сирия и Израел

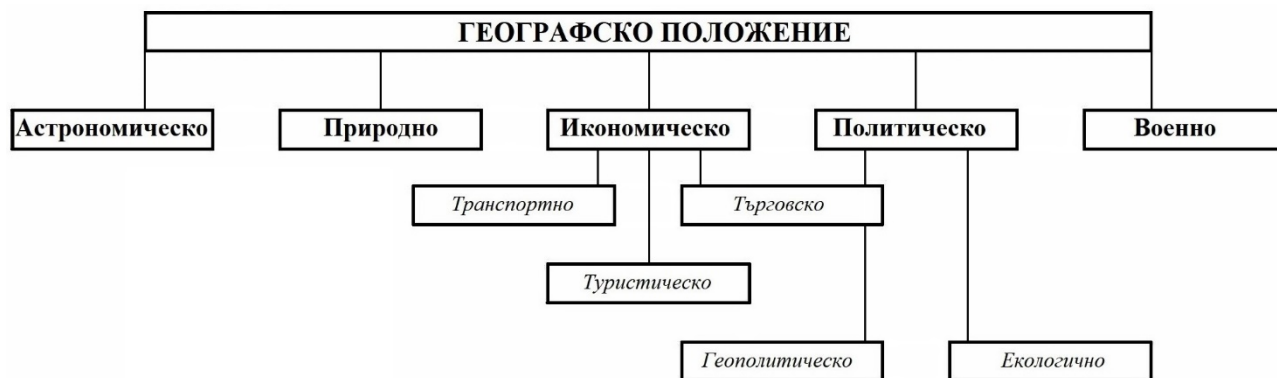
Източник: PASSIA, адаптирана по Sachar, A History of Israel

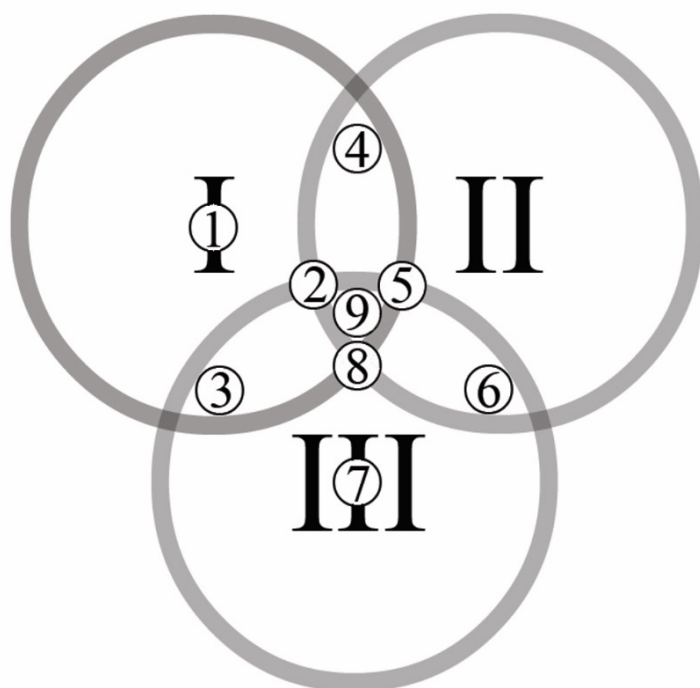
Източник: <https://www.bibleplaces.com/blog/2012/10/new-resource-israel-topographical/>

Приложение 17

Линейна схема (Карастоянов, 1997) и кръгов модел (Roussev, Avdjiev, (2014) на системната категория географско положение

ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ

Макрокатегории:

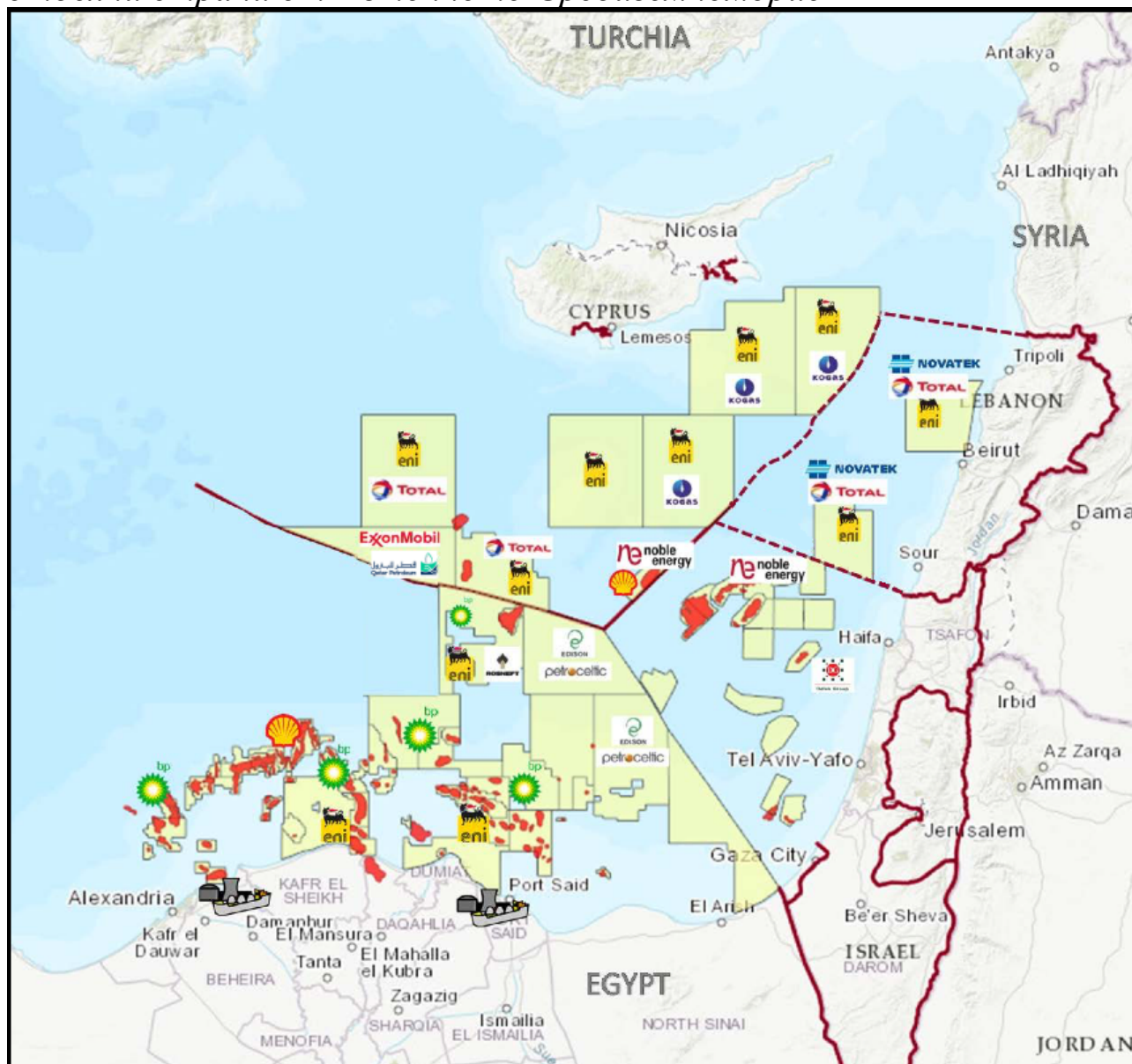
- I – ПРИРОДНО ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ
- II – ИКОНОМИЧЕСКО ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ
- III – ПОЛИТИЧЕСКО ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ

Подкатегории:

- 1 - астрономическо географско положение
- 2 - геоекологично положение
- 3 - вододелно географско положение
- 4 - туристическо географско положение
- 5 - транспортно географско положение
- 6 - търговско географско положение
- 7 - етно-конфесионално географско положение
- 8 - военно географско положение
- 9 - геополитическо положение

Приложение 18

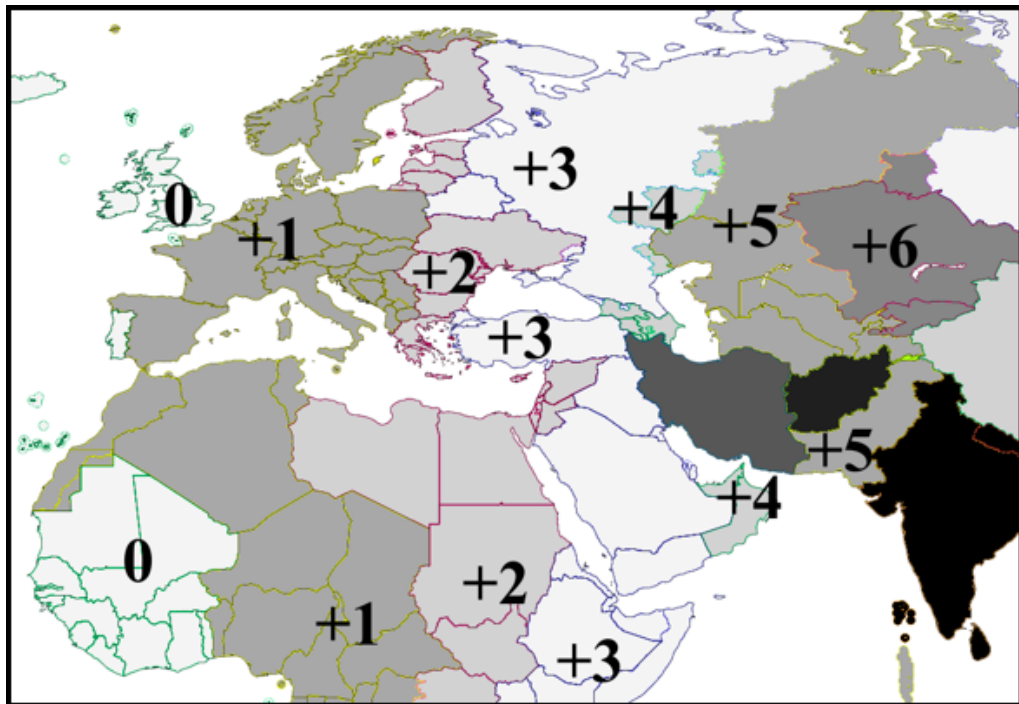
Концессионни фирми, извършващи проучване, сондиране и експлоатация в газови находища в акваториите на отделни страни от Източното Средиземноморие

Източник: <https://euromenaenergy.com/>

Приложение 19

Официално зимно часово време в някои страни от Близкия изток и съседните региони

Приложение 20

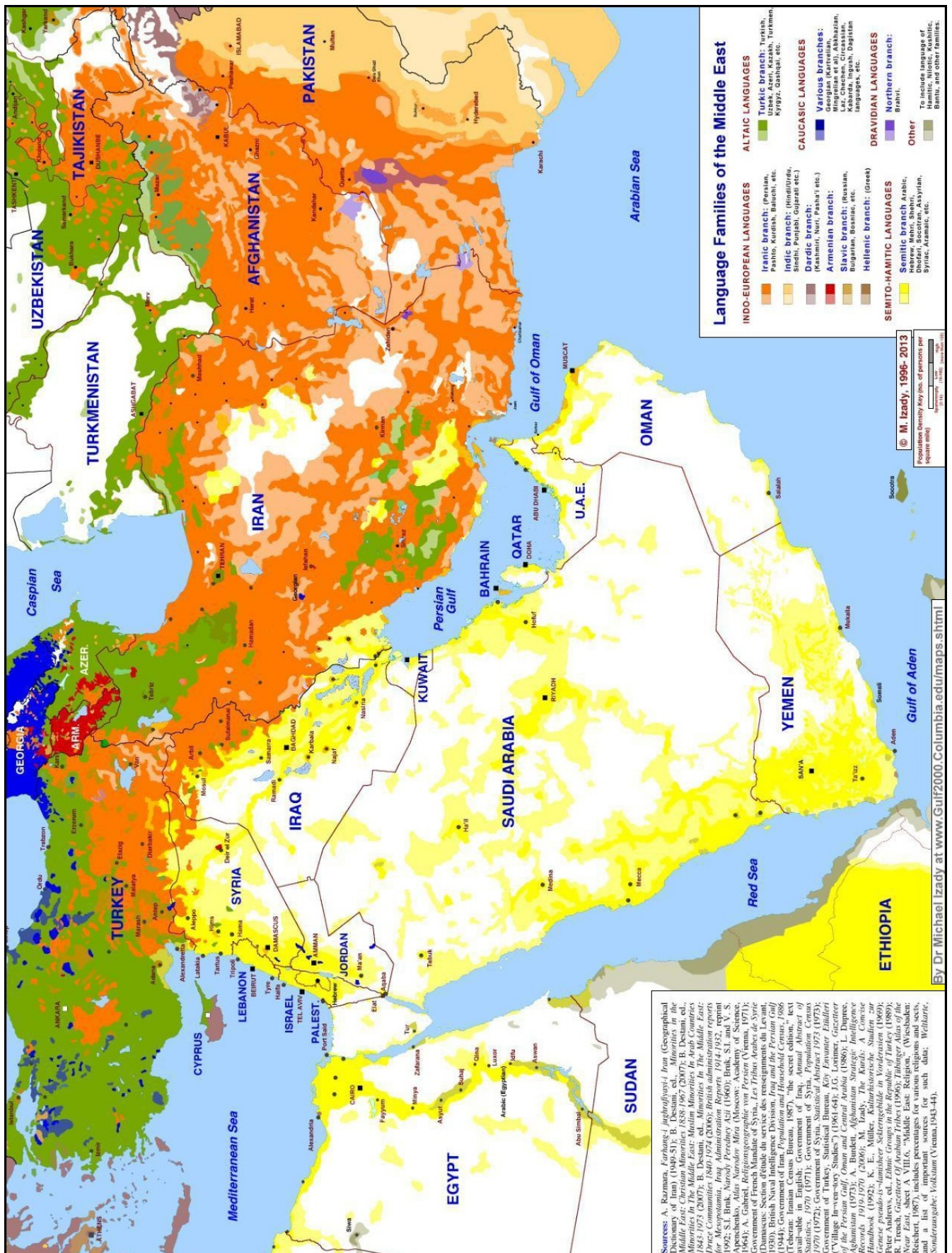
Направления, дължина и съвременно състояние на изградените транзитни нефтопроводи в Сирия и съседните страни

	Трасета на нефтопроводите	Въведен в експлоатация	Дължина (km)			Съвременно състояние
			в страната	извън нея	общо	
ТУРЦИЯ	Азербейджан (Баку) - Турция (Джейхан)*	2006 г.	1076	700	1776	В експлоатация
	Ирак (Киркук) - Турция (Джейхан)	1988 г.	652	238	890	В експлоатация
	Ирак (Киркук) - Турция (Джейхан)	1977 г.	651	335	986	В експлоатация
	Общо за Турция		2379	1273	3652	
СИРИЯ	Ирак (Киркук) - Сирия (Банаяс)	1952 г.	505	390	895	Изведен от експлоатация
	Ирак (Киркук) - Ливан (Триполи)	1950 г.	440	410	850	Изведен от експлоатация
	Ирак (Киркук) - Ливан (Триполи)	1934 г.	440	410	850	Изведен от експлоатация
	Трансарабски нефтопровод: Саудитска Арабия - Йордания - Сирия (Голански възвишения) - Ливан (Сидон)	1950 г.	47	1167	1214	Изведен от експлоатация
	Ирак (Киркук) - Йордания - Палестина (Хайфа)**	1934 г.	0	942	942	Изведен от експлоатация
	Общо за Сирия		1432	2377	3809	
Разлика в дължината на транснационални петролопроводи, преминаващи през Сирия и Турция (в km)			-947	1104	157	

Съставена по данни от Botas.tr и Gulf Keystone Petroleum

Приложение 21

Лингвистични семейства и групи в Близкия изток

Приложение 22

Информационни събития, посветени на положението в Сирия

Наименование на събитието	Дата	Характер	Развитие на обстановката в Сирия
„Сирия: люлка на цивилизациите, свещена земя и вечна борба“	08.06.2017	Пропагандно - образователен	Ракетни удари на САЩ след обвинения за използване на химически оръжия. Установяване на контрол на границата с Ирак (юни 2017 г.)
„Сирия: история на конфликта и перспективи пред разрешаването му“	23.02.2018	Пропагандно - образователен	Щурмът на бунтовническите територии в Доума (североизточно предградие на Дамаск) с начало 21.02.2018 г.
„Сирия - от древното минало до горещото съвремие“	17.01.2019	Образователен	Не е свързано с определено развитие на обстановката в Сирия

Приложение 23

Основни моменти и външни изяви в хода на теренната - изследователска дейност, свързана с близоизточната тематика и Сирия

Период	Държава	Акцент	Място и формат на участия
Април 2016	Израел и Палестинска автономия	Туризм	-
Март 2017 г.	Ливан	Бежански лагери	Презентация на научна конференция организирана от ЮЗУ „Неофит Рилски“, статия по в сп. „Проблеми на географията“ и презентация в „Клуб на пътешественика“
Май 2018 г.	Катар, ОАЕ, Оман	Налагане на въздушна блокада над Катар в хода на дипломатическата криза в Залива (2017-2021)	Презентация към събитие организирано от Докторантски център към СУ „Св. Климент Охридски“ и статия по темата в докторантски сборник от 2019 г.
Април 2019	Египет и Судан	Опазване на културното наследство при строителство на големи хидро-инженерни съоръжения (язовири) по поречието на р. Нил	Презентация, организирана от Докторантски център към СУ „Св. Климент Охридски“, статията презентация изнесена в социален клуб „Клуб на пътешественика“
Септември 2020	Турция (Хатай)	Културен туризм	Участие в сборник с резюмета от международен симпозиум организиран от ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“
Октомври 2021	Мароко	Културен туризм	
Март 2022	Йордания	Трансгранично преминаване към съседни страни	-
Декември 2022	Сирия	Пост-военно възстановяване на териториите, под властта на централната власт	-